

INBINDNING AV ÅRSBÖCKER UR INNEHÅLLETS SYNPUNKT.

Den som vill binda åtminstone somliga Årsböcker nu och som icke vill nöja sig med inbindning årgångsvis av 1 å 2 årgångar i varje band, kan möjligen iakttaga följande (jfr omslagen å volymerna 13 och 22 samt 32). — Numreringen avser den å volymernas rygg (och på titelsidan uppe till vänster) angivna ordningsföljden i hela serien av Årsböcker.

1500- och 1600-talen: 1, 5, 10, 33. (Dock vore bäst att vänta med dessas bindning i avvaktan på eventuellt nya volymer från dessa sekler, vilket skulle kunna möjliggöra en bättre gruppering.)

Läroverksstadgor: 4, 7, 9, 11, 22, 31 (i ett eller två band).

Läroverksminnen: 15, 37, 40, 52. (Såsom bilaga?: 34.)

Privatundervisning (inklusive minnen): 17, 24, 26, 53.

Seminarier: 28; 47—48 (utom slutet; se nedan: Eneroth).

Kyrkodisciplin: 19, 21, 23, 30.

Stadgor rör. folkpedagogik o. folkskola: 27, 35, 13.

Enhetsskoletankar: 18, 20, 32.

Folkskolor i sydöstra Sverige (eller i Lunds, Växjö och Kalmar stift): (3?) 14, 16, 29. Volym 3 fogas dit, om man beaktar att den handlar om Småland och Öland, men lägges till nästa grupp, om man vill understryka att den innehåller minnen.

Folkskoleminnen: 2, (3) 6, 8, 12, 36, 38, 51.

Olof Eneroth: 25, 42—43 och bilagor ur vol. 46, 48.

Bokomnämmanden, frågelistor o. a. dylika bilagor kunna fränskiljas och senare bindas i en samlingsvolym (benämnd exempelvis: *Recensioner m.m.*). Bilagorna om Eneroth föras till det för honom reserverade bandet (jfr nyss).

Serien Pedagogiska källskrifter kan lämpligen bindas särskilt (och det först när hela serien föreligger tryckt). Volym 39 utgör en ungefärlig innehållsförteckning till den och kan bindas i dess slut eller också i dess början: det sistnämnda helst, när volym 39 samt avdelningarna Prins- och Adelsfostran torde tillsammans utgöra ett i avseende å omfattningen lämpligt band.

I den mån det blir ekonomiskt möjligt, torde efter hand böcker utkomma dels i nya serier, dels i alla eller flertalet ovan angivna grupper.

HÅGKOMSTER FRÅN FOLKSKOLA OCH FOLKUNDERVISNING

III

SKILDNINGAR AV f. d. ELEVER OCH LÄRARE

UTGIVNA AV

B. RUD. HALL

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1937] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. XVII]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[Serievolym 51] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [Årsvolym 2]

HÅGKOMSTER FRÅN FOLKSKOLA OCH FOLKUNDERVISNING

III

SKILDNINGAR AV f. d. ELEVER OCH LÄRARE

UTGIVNA AV

B. RUD. HALL

DISTRIBUTION: C. W. K. GLEERUPS BOKFÖRLAG, LUND

I ASU n:r 26 voro intagna två serier spörsmål: 1) Frågeformulär rörande undervisningshistoriska levnadsminnen och 2) Landsmålsarkivets frågelista 31. Svar mottagas fortfarande av mig (Hall) respektive Landsmålsarkivet, Universitetsbiblioteket, Uppsala. Av de till nämnda arkiv inkomna svaren återges härnedan några — dels i urval, dels in extenso — samt ett par andra manuskript ur samma arkiv. Summa 11. Vid tryckningen ha vissa smärre uteslutningar och redaktionella ändringar vidtagits. — Svaren ha mestadels nedtecknats omkring 1930, och deras detaljer äro i stor utsträckning hämtade ur folkmun och uttrycka i orterna gängse talesätt, folktradition och folktankar av pedagogisk art.

Veckholm näst före 1842.

Av hemmansägaren Carl Johansson, Kyngge, *Veckholm*.

Minnes anteckningar eftär åldriga personär, och af egen ärfarenhet, om Södra Uppland af C. I:S. (1897.)

De personär som lefde wid 70 a 80 år åldär, wid åren 1820 a 1830 war mycket litet Upplysta uti brjst på skolundärwisning. ibland dessa kunde det finnas En på Tjugu som möjligdtwis Kunde skrifwa ett flyttningsbetyg åt sin tjenare, ellär Skuldförbindelse, ellär En bland Tjio, som kunde skrifwa Sitt namn och en bland Fem, som kunde skrifwa förstta bokstafen på Sitt kristtnings namn som kallades bomerke, om en skriftlig handling skulle underskrifwas, af den pärson saken rörde, ock han icke kunde skrifwa Sitt namn ellär bomercke, då måste den som skrifwit handlingen, föra handen på densamma, och hjelpa honom rita första ordet på hans kristning namn, som sattes uti Samma rad emellan kristningsnamnet ock hans fadärs namn, ock sedan bewittnas att han egenhendigdt tecknadtt sitt bomerke. Jag slutade min lärdom uti en större Socken skola 1830. Undär min lärdoms tid som war Fem år, såg jag icke en karta öfwer land ock Riken, icke en bok i Natur lära, ellär Swenscka Historien, skolans bokförråd war några stafnings och renläsnings tabellär, samt några gamla böckär, med Utdrag ur bibeln, som kallades Bibliska Historien. Mina förfedär sade att de ock flera till dem, har aldrig begangnadtt sig af någon lärdom uti någon socken skola. För-eldrarna war sina barns skollärare att blått lära barnen att kunna lesa Kattekesen utantill, ock en fadär ansåg att skicka sin sän till Socken skolan och lära sig Skrifwa ock rekna, skulle sänen därigenom blifwa en Sorts Herre mann, ock öfwer gifwa Sin fadärs jordbruk....

Volymen utkommer med understöd av Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollärareförening.

Om minnesbildernas sammanförande i tre huvudgrupper jfr Innehållsförteckningen i slutet av boken.

Bilagan *En skolexamen i Ruskeby* utges även i särtryck.

Första folkskolan i Bitterna pastorat, Västergötland.

Av Lärarinnan *Edit Svensson, Hjo.*

De upplysningar, jag har att lämna om den äldsta skolan i Bitterna pastorat, har jag fått dels av de gamla, som gått i denna skola, dels genom att studera sockenstämmoprotokollen från ifrågavarande tid.

Ann. av utg. Om läraren Fogelqvist jfr sonsonen *Torsten Fogelqvist* Jag minns den ljuva tiden. Samlade hågkomster. Sthlm 1935 sid. 7—26; I klockarfars gård. Ur ett släktdokument. — »Vata» = lärda, förträffliga.

Det till synes första protokollet rörande skolfrågor hölls den 29 jan. 1843 vid en stämma, gemensam för hela Bitterna pastorat, alltså socknarna Öster och Väster Bitterna samt Laske-Vedum och Eling. Där framställde ordföranden, kyrkoherde Falk, förslag om upprättandet av skolor och tillfrågade de närvarande, om de ansågo, att man hade råd att uppföra två inom pastoratet. Härpå svarades enhälligt nej. Ordföranden frågade då, om den enda skola, som skulle upprättas, borde byggas i Vedum eller i Bitterna. För sin del skulle han vilja förorda en plats, Varpekullen i Väster Bitterna, emedan den låg i närheten av prästgården och prästen alltså kunde vara till hands och kunde följa och kontrollera undervisningen. De närvarande ansågo dock mera lämpligt att förlägga skolan till Vedum, där en patron Lundgren på Häggatorps egendom skänkt $\frac{1}{4}$ hemman till skolans underhåll med förbehåll att denna byggdes i Vedum. Pastor ansåg emellertid detta hemman ytterst olämpligt för skoländamål, dels emedan det låg en halv mil från prästgården, dels emedan det fanns gästgivargård i närheten. Det blev votering, och den allmänna meningen segrade naturligtvis.

Pastor hade emellertid avgivit en förklaring, att han ämnade ingå till domkapitlet med klagomål över utgången, om den komme att bli denna, och stämman beslöt, att, om domkapitlet fäste avseende vid klagomålen, skulle skolan förläggas till Varpekullen i Väster Bitterna. Vidare beslöts, att varje mantalsskriven person årligen skulle såsom skolavgift erlägga 2 skillingar banko och att insamlingen av dessa medel skulle börja i dec. samma år. Och man utsåg patron Lundgren å Häggatorp att hos Kungl. Maj:t söka bidrag till lärarens avlöning. Däremot ställdes frågor om skolhusets byggande och materialets anskaffande m. m. på framtiden.

Missnöjd med stämmobeslutet anförde kyrkoherden flera argument emot detsamma i sin klagoskrivelse och slutade denna så: Huru otjänligt att vilja sammandraga församlingens ungdom i en by, där ej allenast stora allmänna landsvägen framlöper utan även gästgivargård är belägen, där tillfälle, Gudi klagat, ofta kan givas till sedefördärvande vanor och

böjelser, vilka sedan med den bästa och ihärdigaste vilja näppeligen utrotas kunna, varken genom lärares eller föräldrars trogna arbete. Bör ej vid en sådan sak vederbörligt avseende fästas? För min del bestrider jag att erlägga en enda skilling till uppförande av skola å nämnda plats. —

Inlagan togs emellertid snart tillbaka. Pastoratsborna, som inte ville stöta sig med sin kyrkoherde, förklarade vid en stämma i febr. s. å. att de nu bättre begrundat saken och kommit till den insikten, att skolan skulle komma att bättre tjäna sitt ändamål, om den byggdes på Varpekullen än om den upprättades i Vedum. Det förra beslutet upphävdes alltså. Men tills skolhuset blivit uppfört å Varpekullen, skulle skolan inrymmas i den byggnad, som fanns å patron Lundgrens nämnda Skolfjärdingen.

Vid samma stämma beslöts att i stället för att varje mantalsskriven person skulle erlägga två skillingar banko årligen, skulle varje $\frac{1}{8}$ hemman erlägga denna avgift. Detta bleve ju mera rättvist, enär eljest de fattiga skulle få betala lika mycket som de välbärgade. En skilling banko borde erläggas av varje torpare eller hans vederlike, som ägde häst, oxe eller ko; så även varje nattvardsgäst utom dem som ej kunde inbegripas bland de förut nämnda.

I de längst bort belägna rotarna skulle roteskolor upprättas och bekostas av rotarna. Skolavgifterna skulle insättas i sparbank.

Den 17 dec. 1843 utsåg stämman till skolstyrelse pastoratets präster och kyrkovårdar, godsägaren patron Lundgren samt 4—5 andra. Nu beslötos också mera detaljerade bestämmelser om timmers anskaffande och skolhusets uppförande. I protokollet läses: En rak timmerstock av fur eller gran, 14 alnar lång, 8 tum tjock i lilländan, skall tillsläppas av varje $\frac{1}{4}$ mantal i hela pastoratet, vilket timmer skall efter skedd pålysning från predikstolen friskt och färskt framköras. Skolplatsens röjning skall sålunda försiggå: Dagsverke göres i likhet med kyrkoarbete av torpare, soldater och backstugusittare, och skall åt fyra personer tillmätas en storruta om 100 kv. famnars innehåll, vilka av dem brytas med spade och rensas från all sten. Redskap tillhandahålles vid prästgården hos direktionen. — (Direktionen utgjordes av ett slags byggnadsnämnd, som åtagit sig att leda arbetet vid skolans uppförande.)—

Så gällde det att tillsätta lärare. Man hade uppmanat klockaren i pastoratet, Nils Fogelqvist, att försöka genomgå en seminariekurs, och vid en stämma, som hölls den 13 sept. 1845, tillkännagav skolstyrelsens ordförande, att Fogelqvist förklarar, att han vore sinnad att vid sidan av sin klockarbefattning åtaga sig undervisningen vid församlingens folk-

skola. Då han medelst uppvisande av vackra och godkända betyg från Skara folkskoleseminarium bevisat sig vara till denna syssla kompetent, tillfrågade ordföranden de församlade, om de ville antaga Fogelqvist till lärare. Församlingen ansåg det ej vara av nöden att ha en person till klockare och en annan till lärare, enär en och samma person kunde sköta båda befattningarna. Den förklarade sig nöjd med Fogelqvist, och så blev denne antagen med de förbindelser och under de former, som Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående folkundervisningen av den 18 juni 1842 föreskrev. Fogelqvist trädde genast i tjänstgöring.

Men inte förrän år 1847 fick man några bestämmelser särskilt för denna skola. Detta år uppgjordes ett reglemente för Bitterna pastorats skola. Ur detta må något anföras: 1) Skolan bör tillse, att god och säker innanläsningsfärdighet varder barnen bibringad samt hos dem bibehållen. 2) Där ej föräldrar och målsmän annorlunda önska, vare flickor befriade från historia, geometri och linearritning, räkning utöver de fyra enkla räknesätten och gymnastik. 3) Växelundervisningsmetoden skall tillämpas utom i kristendom, där läraren själv undervisar alla. 4) Varje måndag repeteras det under den förra veckan genomgångna. Då inställe sig alla barn, även de, som ej regelbundet besöka skolan. Denna dag bör även prästen närvara och, om så behövs, leda kristendomsundervisningen. 5) Barnets namn och dess föräldrars namn antecknas vid inträdet i skolan. 6) Varje barn utom de, som med skäl anses fattiga, erlægge vid inträdet i skolan en avgift av 8 sk.banko. 7) Undervisningen pågår från klockan 7 f.m. till kl. 7 e.m. med rast vid måltiderna. 8) Vid varje termins slut hålles examen, som lyses i kyrkan. Alla barn, även de, som undervisats hemma, må vid densamma inställa sig. 9) Examenskatalog bör finnas tillgänglig, för att man i densamma må kunna se, huru det är beställt med skolgång och kunskaper. 10) Belöningar utdelas av skolstyrelsen. 12) Skolstyrelsen tillsammans med läraren uppgör läsordning för året. —

Som synes, funnos rätt utförliga bestämmelser, ehuru de sedan ej efterlevdes till punkt och pricka. Så t. ex. fingo monitörerna rätt ofta hjälpa till även med kristendomsundervisningen, när läraren själv inte kunde reda upp alltsammans. Och när det fram mot vartiden blev långa dagar, var det visst inte säkert att skolarbetet avslutades kl. 7. De gamle hemomkring ha berättat, att vid 8—9-tiden på kvällen kunde det hända, att Fogelqvists hustru, den s.k. Skole-Sara, kom och gläntade på dörren och sade: »Vad tänker du på, far, som inte släpper hem barnen? Du ser väl, att det är kvällen!» I sin iver hade »Fogel», som Fogelqvist vanligen kallades, inte tänkt på, vad klockan kunde vara.

En fråga, som man givet gör sig, är väl denna: Vad hade denne nitiske lärare i lön? Till skolan hörde två tunnland jord, som läraren fick bruka för sin del, och på denna jordbit födde han en ko. Ibland arrenderade han litet betesmark, så att han kunde ha två. Dessutom skulle han från varje $\frac{1}{4}$ mantal ha två kannor råg och en kanna korn, och detta skulle vid årets början uppbäras av någon ledamot i skolstyrelsen. Den lön, han i reda pengar erhöll, utgjorde enl. § 4:1 i skolstadgan 53 riksdaler 16 skillingar banko. Till bränsle ansåg Fogelqvist 32 lass ved och 28 lass torv vara erforderliga för både skolsalen och bostaden, och han åtog sig att anskaffa allt detta mot att varje $\frac{1}{4}$ hemman ytterligare lämnade en kanna korn. Såsom inskrivningspengar erhöll läraren av varje barn 8 skilling banko pr år. Ladugård fick läraren uppföra på egen bekostnad; dock hade han rätt att fordra vissa dagsverken.

År 1849 begärde Fogelqvist, att inskrivningspengarna skulle bortfalla. Det var ofta nog besvärligt för honom att få ut dessa skillingar, och han ville nu i stället ha sig tillförsäkrade 20 riksdaler banko årligen samt någon ledighet de dagar, då hans lilla jordbruk krävde mest arbete. Hans begäran bifölls av församlingen.

Den nya byggnaden å Varpekullen inrymde såväl skolsal som lärarbostad. Den senare utgjordes av ett par rum i husets ena ända, och skolan var inrymd i den andra. Enligt uppgift, som en gammal minnesgod gubbe lämnat mig, var skolrummet 15 alnar långt och 12 alnar brett samt hade fönster på båda långsidorna. Salen var alltså väl tilltagen, men det behövdes också, ty barnantalet var stort. Det var ofta ett par hundra barn som undervisades där på en och samma gång, och då blev det ju inte så stor golvyta precis för varje barn, inte mer än ungefär $\frac{1}{3}$ kvm., så man förstår, att de växande hade det lika trångt som packade sillar. Avklädningsrum fanns icke.

Fasta bänkar funnos runt väggarna, och för resten stod det smala tvärbänkar utan ryggstöd så tätt som möjligt. Främsta bänken — sandbänken — var som en lång låda. När locket var på, användes den att sitta på, men ibland tog man bort locket och fyllde på sand, och så fingo nybörjare i skrivkonsten ta fram skrivpinnarna och antingen stå eller ligga på knä vid sandbänken och med pinnarna söka forma bokstäver och siffror efter förskrift, som läraren gett i början av timmen. En monitör förordnades att se efter denna så kallade a-b-c-d-skrivare, och han fick ge ny förskrift, när så behövdes.

De ännen, som intogo hedersplatsen på skolans schema, voro kristendom och innanläsning. Jag har inte sett någon läsordning, sådan, som enligt reglementet skulle finnas, och jag vet inte, om någon sådan

gjordes upp. En gammal gubbe hemma påstod, att »det var skolemästarns huvud, som gjorde upp alltihop». Och nog hade läraren rätt stora friheter, ty ibland kunde han hålla på med katekesundervisningen till framåt 9—10-tiden, ibland ända till fram mot middagstiden. Och han var mycket noga med att alla skulle kunna katekesen på sina fem fingrar. Den som stapplade aldrig så litet, fick givet bakläxa, ända tills det gick som ett rinnande vatten. Det var alltid några mera försigkomna, som regelbundet kunde sina läxor, och dessa fingo sedan ta hand om de efterblivna och de yngre. I sista hand var det dock läraren, som skötte förhöret, och folk har berättat, att om någon elev bara gjorde någon enda liten avvikelse från bokens ordalydelse, så hette det t. ex.: »He, va säger i? Sa i ge ere te å ändra på Luthers egne ord? Lat bli dä, säger ja! Såpass 'vata' som *han* bli i aldrig. Dä har i för lite i skjortärmerna till.» Och jag tror, att de flesta, som gått i skola för Fogelqvist och som ännu leva, kunna läsa upp katekesen ordagrant från pärm till pärm. Den gamla katekesen, som då användes, var ju som bekant betydligt större än den, som vi läst. —

För övrigt använde man också såväl katekesen som bibeln och psalmboken i och för övning i innanläsning. (Det fanns ju blott få läseböcker på den tiden.) Nybörjarna läste på tabeller, och det var huvudsakligen med nybörjare, som läraren under innanläsningstimmarna satsade sig. Så fort de kunde något så när hjälpligt, fingo monitörerna ta hand om dem och göra sitt bästa. Och dessa togo tydligen sitt kall riktigt på allvar. Man får än i dag höra f. d. monitörer tala om, hur de fingo gno med den eller den, och de komma precis ihåg, om den eller den hade lätt eller svårt för sig i skolan. Det var i synnerhet, då det gällde läsning och räkning, som monitörerna hade mycket att göra.

Det kunskapsmått, som gavs i t. ex. geografi och historia, meddelades av läraren själv. Gamle Fogelqvist lär ha haft en atomordentlig förmåga att välja duktiga monitörer och att medelst dem sätta det vidlyftiga maskineriet i gång.

— — — Han var mycket sträng, och var det någon, som hade något ofog för sig, så var det inte lönt, att de hoppades på barmhärtighet. Fogelqvist tog ibland bänk efter bänk och lät lärjungarna få smaka på rottingen, och ibland hände det nog, att den oskyldige fick lida med den skyldige. Det var nog inte så gott att bland så många lärjungar se, vem eller vilka som voro de skyldiga. Avhållen var han emellertid av såväl barnen som av de äldre. Det säjs, att man såg upp till honom nästan som till prästen.

För många barn var skolvägen mycket lång. Somliga hade över en

mil att gå, och det är ju klart, att skolgången därför ej blev så regelbunden. Somliga barn gingo nästan varje dag, andra däremot endast någon gång då och då, och det kunde hända, att den, som var riktigt god vän med skolläraren, kunde få ha barnen till hjälp hemma långa tider.

Läraren skötte själv eldningen i skolan. Jag frågade den gamle gubbe, som talade om det här, vad läraren fick för eldningen om året. »Dä feck la han varma säk före, han såväl som barna», svarade han bara; alltså ansågs det tydligen som en självklar sak, att han eldade. Förresten behövde det inte eldas så mycket. Alla barnen — pojkar såväl som flickor — kommo i tjocka fårskinnspälsar och träskor med halm i, och när de därtill sutto så trångt, så fröso de nog inte så mycket, även om temperaturen var låg.

Efter skolans slut stannade de större barnen turvis kvar och sopade av golvet med riskvastar. Men dammade gjorde ingen.

Vid jul och i höslåttren var det uppehåll i skolarbetet. Sex veckor på våren hölls roteskola i Akatorps och Tubbetorps rotar i Ö. Bitterna socken. Folk i dessa rotar ansåg det vara riktig högtid, när skolan flyttades dit; och de fyra familjer, som hade tillräckligt utrymme, nästan tävlade om att få skolan hos sej. Det var nämligen bra att stå väl hos skolläraren, för då stod man vanligen väl också hos prästen, och det kunde vara nyttigt om inte annat så vid husförhören, då det annars kunde bli nog så kinkigt för en och annan. Det var aldrig tal om, att de, hos vilka skolan var inhyt, skulle taga betalt av de andra vare sig för ved eller annat. Läraren fick också mat på stället. Och om det var fult väder, fick han stanna över natten; i annat fall gick han den något över en halv mil långa vägen.

Gå kunde han visst särskilt bra. Under flera år skötte han jämte klockarbefattningen i Bitterna även motsvarande tjänst i Essunga, två mil från Bitterna. Dit gick eller, rättare sagt, sprang han varannan söndags eftermiddag. Detta såväl som mycket annat extraarbete åtog sig Fogelqvist för att få en extra inkomst. Det ville till att få lönen att räcka till allt. Han hade nio barn. Två studerade till präster; den ene blev prost i Norrköping, den andre kyrkoherde i Vilske-Kleva. Två söner blevo folkskollärare och tre döttrar folkskollärarinnor. Även om det inte var så dyrt att studera då som nu, så var det säkerligen mycket drygt ändå för den, som skulle ha så många ute.

År 1874 avgick Fogelqvist. Några år förut hade varje socken inom pastoratet byggt särskild skola, lärarens ställning och löneförmåner hade förbättrats och nya metoder hade börjat tillämpas.

Kumla socken, Västmanland; 1840—1880-talen.

Av Axel Larsson, Västerås (född 1877 i Kumla).

Denne har anlitat följande sagesmän: Skomakare Carl Erik Färngren, född i Kumla år 1841; Skräddare Severin Eriksson, född i Kumla år 1855; Axel Johansson från »Ransta Hammarn», född år 1867; Arvid Florén född i Ransta, Kumla sn 1850; Fru Juliana Myrberg född 1864 i Kumla socken.

Om uppfostran i hemmet. Man skulle fostra ungarna, sades det, så dåm vart lik *fålk*, *fålkskapliga*. »Hjälpte dä inte mä te *tala* ve dåm, så *hjälpte* stryk». Var å en fick fäll tukta sina ungar, hette det. Och man var överens om att dä fanns barn som var mera *håлага* än andra barnungar. En del va *faslit lättaga*(de), och dä var mer än en mor som påstod att »våra barn ha då vare fasli lättagade», men man visste dåm, som fick »hålla på å *dänka på*, å *klå* sina ungar i *ett väsen*», d. v. s. nästan utan uppehåll. Så när man talte om att *aga* sina barn så gälde det kroppsstraff, *stryk* eller *smörj* som det också hette. »*Pojkar* skulle ha smörj», hette det, »för *har* dåm inte gjort *sat-tyg*, så tänker dåm te jöra». »Det var lika överallt», sade mig en gång nuvarande kyrkoherden Axel Enblom i Fellingsbro, »dä va ett allmänt *klåsystem*». Flickorna eller jäntarna ansågs i regel inte behöva kroppsaga, »dåm fostra säj nog ändå». Uttryck för respekt var följande: man var rädd för far eller mor, man våga inte vara *åpptjäfli* mot *nåndera* (någon av dem). Det hette ibland att man inte *extumera* (bar respekt för) far och mor, men lika ofta sades att man *våla* sina föräldrar, å hörde *va dåm sa*. Det fanns i min hemsocken folk som tog »fosterbarn som egna», d. v. s. med samma ansvar och omsorg som egna barn, och hade de någon egen pojke eller jänta, sade denna att det barnet var deras fosterbror eller fostersyster. Och de fosterbarnen sade far och mor åt sina fosterföräldrar men fosterfar eller fostermor om dem. Men en del folk tog andras barnungar eller *barnstackare* mot betalning pr månad eller halvår, »för dåm vart klädda å födda», som det hette. Dom tog också fosterbarn, sade de, men klicka det med betalning så skicka dåm tebaks barnungen, dåm ville inte ha andras ungar å inte få ett öre före (för det). Om en pojke eller jänta som blev *varnarti*, när han eller hon »kom ut i verlden», sade man att de fått för lite *tukt men* (=medan) *dåm växt åpp*, eller också sade folk åt en sådan rackar-unge, att »mor din ha tukta däj för lite». Och om en far eller mor som »höll ätter sina ungar», sades att »Dåm tog ungarna i upptuktelse iblann». *Snäll* sade man det barn var som aldrig satte sig upp mot föräldrar, och aldrig hade något elakt för sig. *Lyda*: »Vill du lyda nu å göra som jag säjer?» kunde en far eller

mor säga. »Du ska vara lydi (lydig), hette det; eller: det »va fasliga barn te vara olydiga i dag, ja tror, att ni varken hör eller ser». Ibland kunde det heta av en mor eller far att »ni *vålar* mäj inte så mycke så ni hör va ja säjer». »Vill ni *vannda* (=lyda) mäj», eller »vill ni inte *vannda* mäj, å jöra som ja säjer», d. v. s. vara lydiga. (*Vannda* var ett mycket gammalt ord för *lyda, höra upp, bära respekt för.*) Om barn som aldrig gjorde så som föräldrarna sade och bad dem om, hette det att »dä va *faslit egennyttiga ungar*, dåm varken hörde eller såg». Många mödrar hade ett björkris intaget som »låg åppe på ugnen» eller i varje fall så, att det var lite synligt för barnungarna, »så dåm *hadde nå te vara rädda för*». Och om ungarna »levde så vilt att dåm rakt va färdiga te *vända åpp å ner på stugan*», »å inte unna far å mor husfre på världens vis», så va dä ingen ann rå, än dåm fick gå te skogen *ätter ris* åt sitt ege arsel, som gummorna sade. Derför om man som barn talte om att man *ville*, så blev svaret: »Din vilja *væxer i björkskogen*» eller: »Din vilja ligger bakpå ugnen». Svara man då nå *åpptjäflit*, så kom rise *ner åv ugnen* fortare än vanlit, å ungen fick en risbastu, ock det på bara ändan, sen man fått *knäppa ner luckböxarna*. *Gapa* man sedan å *skrek* »så dä *hördes* ut på *gårn*», så blev det, att »nu ä du så go å *tiger*».

Barnungarna va blyga för fålk en del å stog der å *titta under lugg*. Ja, man sa ibland att dåm va *fålkträdda* så fort dä kom nån *menischa* in. *Näpna* sade man att *riktit små* va, ock dä framför allt en liten flicka »nä så näpen, den lilla ungen, som en liten däck». En sorts blyghet var när barn inte svara på tilltal av främmande personer, dåm va *innuga*, d. v. s. höll inne med allt, inom sig. Och om en som var skygg, hette det att den ungen va *faslit ensmöjd* (smöjd en gång). Smöjas genom ett *smöjträ* skulle barnen egentligen göras 3 gånger; *en* gång var för lite, bara halfgjort.

Men ungarna kunde också vara *påfluxna, påflugna*, på allt möjli, »färdiga te riva ner bå tak å väggar, när dåm kām in på ett ställe». »Å dåm ungarna skulle då vara å *klå* på allting», »å allting såg dåm, ja vānnar dä ä allri så *väl unnan*», sade en gammal gumma. »Förbaskade *klåbak*, inte kan låta en sak vara mä fre», sade smen Björklund en gång åt mig när jag i hemväg från skolan titta in i *smian*, och rörde om bland gubbens verktyg. Men en gammal flicka, Kulla Lina, som bara *klådde i gålarna* (titta in der) kunde tala om att dä fanns bortskämnda ungar i en del stugor, för der, å der, var tjäringen så svag för sina elaka ungar, så dåm fick sätt säj på näsan på na (på henne) åm dåm ville. »Nej dåm skulle hålla ätter sina *snoruga ungar*», mente hon. »Å; döp ungarna blir dåm snällare!» sade en gammal soldatgumma, som

mente att alla odöpta ungar va elaka å vart *bortskämnda* från dä däm va små. »Såna ungar fick dä jöra precis såm däm ville», när moren bara jick å *dalta* mä däm, å tog däm i försvar när däm ha jort nå rackartyg. Ock långt före min tid skrämde man barnen för allt möjligt, för *hundturken*, som tog emot barn å åt till nattvard, man skrämde för vargen, »Åt nu, annars öppnar ja dörrn å dä kämmer en hunn in å äter åppe, å du blir utan», kunde det låta. Inte fick man titta in i bakugnen, »då kām *ungsgubben*», inte titta ner i brunn, då kām *brunnsgubben*, å förresten levde vi allt för vildt en kväll så *spöka* dä snart nog. Ett så kallat grinigt barn var en rikti *grinolle*, som bara jeck å hängde läpp, »spar tårarna te du behöver däm», hette det. »Du tråckar dö på māj mä ditt evinnerliga grinande å tjatande såm allri vill sluta». »Gu vett, va hon ha gjort för illa, som hadde ett sånt *träcklås* te barnunge å dras mä», »nog va dä nå fel på barnstackarn», hette det. »Och elaka ungar att dras mä, dä fattas Guske låv inte, i *gålarna*», hette det. En del ungar »va riktiga *bårtbytingar*», dä syndes tydligt, »elaka å otäcka så dä va ingen hejd på elände». Dä ä en rikti härting, sade gubben Erikson på Vads åsen om det var nå elak pojke, som inte ville *fälka* te säj, elak å otäck så dä va stor skam, en rikti *otering*. Och om lättjefulla barn hette det, »att däm va så lata så däm iddes inte *klå* säj, åm dä klia», å allting skulle däm ha i hämdren, utan att däm iddes resa säj. »Så Gu vett va de der lata ungarna ska ta säj te mä når däm kommer ut i värden». Men så fanns dä också ungar, såm »dä va liv i alla ändar på», som »va färdiga te håppa över små tak». Däm visste man inte mycke var man hadde, för »*rässåm* däm va nere på backen, satt däm åppe i tåppen på ett trä». Å jäntan va en rikti *yrhätta*, henne »vart fäll föräldrarna olyckliga för», man »fick fäll hör nå åve, va dä skulle bli åvna». »Däm va mer vilda än tama ungarna nu för tin», kunde man få höra.

»Å gu hjälp åss, för alla snoruga barnungar», hette det, »går å super snor (drar upp i näsan) hela guss långa dan». »Tårka snorn åv dāj. Snyt dāj, du ser ut, så man får riktigt skämmas för dāj» hette det. »Snorjars, som snorn hänger i snorhorne på jämt». Och på de små hängdes alltid en, mer eller mindre ren *dreggellapp*. »Välsingnade dregelberg», hette det, »ska du ha dreggellappen på te du ska börja i småskoln». »Jo nu ser du ut; fy *vale*». Båcka sig! »Han båcka säj å stog i så pass», hette det. Och om det var någon som man tyckte gick för långt i artighet, hette det: han åbåka säj å jorde säj te, han va riktigt fjanti, en rikti fjäsker. Niga skulle en jänta jöra. »Nig för farbror», hette det, »å hon neg så vackert» sade man. »Ja niger så särken slä-

par» sade en flicka på skāj (skämt). »Å hälsa mä vackra handen», höger hand. »Den andra handen, fina handen», sades, om man stack fram vänster hand. »Ta åv dāj mössan, påjke, när du ska hälsa på *fållk*», var ett vanligt uttryck.

Sträng: »Han va sträng åv säj» till exempel länsman, men en gång hörde jag ett mycket gammalt uttryck om en nykommen länsman. »Han va så *suffrän* åv säj (suverän). Nån gång i min barndom hörde jag någon säga att han fått *skrupäns*, en mycket lindrig form av ovelt. Och bannår fick man i skolan, om man kom för sent, till exempel. Och gråla, vara *grålsjuk*, kunde en del med besked. »Dä vart *ovett* så dä *hagla* åm öronen» sade man. »Dä va trätår å oväsen från mårån te kvällen i dä huse». »Han kunde skälla, spetorn» (inspektorn), sade gubben Holmgren vid Vallrum. »Han gapa å skrek så dä hördes *fjälingsvägstals*, så man vart riktigt utskäld åven» (av honom). »Däm va så *ovettuga*, en del männischår, »sades det. Ock snäst vart man ibland eller *ålhuta*; »vet hut» var en vanlig form av snäsår.

En jänta ansågs i en del fall stå under sina föräldrars myndighet och skulle lyda dem, tills hon *vart myndi* åtminstone i fråga om äkten-skap. Sa far å mor ifrån att hon inte fick ta den pojken, så fick hon låta bli tills hon vart i myndig ålder, men såg dom ut en måg som dom ville ha, så ansågs hon av dem skyldig att ta honom och de ansågos nästan hava rätt att tvinga jäntan att gå å lägga säj när'n (när honom) vilket förr var vanligt att däm fick prova som det hette. Men blev hon väl gift så hade inte föräldrarna mera med henne att skaffa, »däm ha give bårtna åt en kar'». Men en pojke som »jeck hemma när far å mor» ansåg sig sjelv skyldig att lyda dem så länge han stanna hemma. Och åven om han tog annan plats, kom i lära (yrke) så ville föräldrarna att han skulle »höra va däm sa, däm ha vare me en da längre», hette det. Gifte han in säj i en annan familj eller slägt, så »rådde han säj mera sjelv». Skulle pojken gifta säj, ville i regel far å mor ha ett ord med i laget, när det gälde att se ut en jänta, ock om han så var »både tjugufem å tretti år, så va däm i alla fall äldre».

Gälde det att avyttra något fast, skog till exempel, av egendomen, eller om de *gamla* tänkte arrendera ut gårn, å ta fördel (undantag) då »hörde däm sej för mä barnen».

Om en karl, som verkade såsom ett stort barn, sades att han »va *barnsli*, *gamla* karn», han va *pjåltu* och man ansåg honom som *ensmōjd*. Ett barn eller yngre, som i sitt tal, resonemang (resonera) verkade äldre, sades var *lillgammal*.

Om en pojke på 15—16 år började på att villa fria te jäntår, å gå på roten, fick han höra att han »inte va tårr bakom öronen än». Men om en jänta på 13—14 år, som var stor för sin ålder, börja ta mot en friare, sades att hon va *lillgammal*, å före sin ti.

Om någon pojke eller jänta var duktig i sina stycken i skolan, och med gott huvud, sade man att han eller hon *hadde läshuvu*. Och om till exempel en pojke hade stort huvud ansågs han vara *vånskapt* (vanskapad), dåligt utrustad med förstånd. Han fick också höra jämt: »Stort huvu å lite vett, smal i ändan som ett spett». Satt man som barn å peta i näsan »skulle kråkorna komma och hacka sönder både näsa och ansikte». Strök man av snor på rockärmarna, så skulle korpen komma och skrika »Snorarm-Snorarm». Om ungarna gapa å skrek, när modern kamma dem, hettes att annars »skulle lössen få rå, å dra i väg mä ungen te skogen». Å inte dräpa löss mä nagel, då kām dām igen som *hagel*.» Och inte fick barnen lemna mat kvar på tallrik eller skål, utan äta ur, t. o. m. slicka fatet. Och tog man åt sig av brödet en bit, »så var så go å ät äpp», utan pardon, och fanns det små bitar på brökgången, skulle de ovilkorligen tagas först. Bröt man av en kaka, och la tillbaka resten, skulle det läggas rätt med *nagghålen* äpp, allri lägga brö *åvutt* (avigt) på brökgången. Så fick man ej sitta äppflygen på stolen med benen under sig, utan sitta ordentligt. Så fick man ej ta emot maten eller tallrik med venster hand utan fina handen och vänta tills man fick äpphöst på sin tallrik. Å tiga, å låta maten tysta munn, höll man förr styft på att gamla, såväl som unga skulle göra, och framför allt barnen. »Ät å tig, å laga dāj från *bole*», sade mer än en mor åt sina ungar, om hon tyckte det gick för sakta. Derfor var det i regel *moltyst* i gårdarna förr när man åt. Och gunåda den barnunge som våga öppna mun; han kunde bli flyttad till velårn eller bak i spisen, d. v. s. i spiselvrån. Och »fålk först, å långöron sen», så fort som någon av barnen rusa te borde före innan de andra satt sig, man skulle »si om då vart nån plats ledi först» ve borde, när de andra ha satt säj. Så skulle inte ungarna *sluka äta*, tugga maten *väl, å äta mycke brö te*, å nätta mä såvle. Så skulle dām ät säj mätta ve borde å inte gå sen, mål-millan, å tjälta ätter äta.» Och inte rata nån mat »ty åm då va allri så dålit, så fick dām ät säj mätta, så fick dām vara glada». Den »som inte passa maten fick äta der fate ha stått». »Dä va ingen pardon». Inte jöra grimaser, lipa eller räcka lång näsa »för vände vandre säj mä däsamma, vart man sån» i hela sitt liv. Å inte peka på flyttfåglar, då ruttna fingre, å inte räkna dām då vart dām, fåglarna, villsamma. Inte fick man sitta med händerna under huvu å armbågarna i borde; tiss nog fick man bli sittans så när man vart

gammal. »Å vissla gjorde man åt hundar», å då vart fan *gla*. Inte leka mä elln, eller gräva å röra i askgrävan eller framför allt inte tända ell på stickår eller papper, »då pissa man i sängen». Inte fick man ta någe olåfli, för tjyven» börja mä en knappål, å sluta mä en *silverskål*. Fick man en slant för man öppna grinden till exempel, så skulle man spåra. »Sparde man inte öre, fick man allri kronan». Stod nån barnunge å gapa (höll mun öppen) så hette det: »Tack för du gapa å inte bet māj.» Inte fick man hälsa först, om det kom in främmande; den inträdande skulle hälsa först, innan ungarna börja på å skrika »Gu- da». »Gu vett, hur dām ungarna va fostra te vägs». Kom man in på ett främmande ställe, skulle man dra mä säj dörrn, stanna innanför, nere ve dörrn, ta åv mössan, bocka säj å säja Guda, å gjorde man inte dä, »ha man då allri sett nån fålkse» (=folksed). Glömde man taga av mössan, var det alltid någon som fråga: »Har du ägg i mössan». En flicka skulle *niga galant*, när hon kām på främmande ställe. Ibland sades om barn, som ej helsa fort nog, att »den barnstackarn ha tappat hälsan». Så fick man ej, som barn, tränga säj fram inpå gammalt fålk som satt eller stog å prata, då *stog ungen å nöp ol.*» Å inte fick en som inte va tårr bakom öronen, lägga säj i *karprat*. Var man som barn nyfiken, kom å ville titta, så fick man höra: »Nyfiken i en strut, öppnar ja locke, kommer han ut». Så man åt en äldre »Får ja», så blev svaret: »Får Jan vart dö i fjol». Fråga man nån äldre: »Vart ska moster gå» blev svaret vanligen »te Pelle Tå» o. s. v. Barn fick ej leka begravning; »dä båda dödsfall i gån eller slägten», inte ösa eller hösa äpp sandhögar som likna små gravkullar, å inte gå sum *gravölsfålk* i ra och inte bära någon mellan sig, som stora bar den döa, dä båda också dödsfall. Så fick ej barn som va lite större, dansa eller gå kring en liten, då skulle den stackarn stanna i växten. Skulle dä bli nå mä ungarna »så fick man tukta dām i ti», för »så gjorde barn i by, sām hemma vant». »Å så fick de *gamla* komma ihåg att små grytår hadde åckså örån». »Ja, barnmagen å stövelkragen, dām va just lika, tårde ve va sām hälst.» Uträtta man ej ett ärende ordentligt så blev det: »Ja Gu tröst åss för de barnen, skicka man dām te tjörkan, så fälle jeck dām te kvarn.» Så man att man inte hitta dit eller dit så fick man te svar: »Du har fäll *mål* i mun.»

Skolan, en skola, till exempel tjörkskolan om skolan framme vid Kumla kyrka, *småskorn* (småskolan) å *storskoern* (folkskolan). »Han jeck i skoern (skolan) fram ve tjörkan». Skrädd. S. Eriksson fick börja gå i *skoern* i en kammare i Norrgårs i Ransta by. En annan gammal Kumlabo talte om att han fick börja gå i *skoern* för mamsell Silén som höll skola i tjörkvårdens en kammare på gån (en flygel alltså).

Uttrycket »*Skvallra ur skolan*» hörde jag nån gång.

Lära betydde både att någon lärde barnen, ock att barnen lärde sig något. Man sade till exempel om en gumma i Ransta by, rättarmor, enka efter en rättare, att hon va duktig te lära ungarna, och samma betyg fick en gammal klockar Södergren som var verksam i Kumla socken »framme ve tjörkan» från slutet av 1820-talet till fram på 1870-talet. Och om barnen hette det att »dåm lärd sej katjes (katekes) å bibliska, dåm fick lär sej stava å lägg ihop» o. s. v. Och ungarna skulle lära sej läxan och det hette om dem, att om dåm inte ville *fålka* sej hemma, så fick dåm lär om, när dåm skulle börja gå i *skolan*. Någon gång hörde jag uttrycket, att han va *prästlörd*, kom »iväg å lärd sej te präst». Och om någon »kåm i lära» som det hette, så mentes vanligen att han skulle lära sig ett yrke, till exempel skraddare eller skomakare. En sådan vart *lärpåjke* åt en skomakare till exempel. »Han satte påjken i lära», sade folk om någon skicka iväg sin son till en hantverkare, att lära ett yrke.

Ifråga om *olika typer av skolor* i Kumla socken skilde man på *småskolan* och *storskolan*, d. v. s. *fålskolan*, av vilken senare typ det ända in på 1870-talet fanns blott en i hela socknen, nemligen framme vid Kumla kyrka. Först år 1873 upprättades folkskola i Ransta by i nersocknen, ock ungefär vid samma tid infördes systemet med den s. k. *sexveckorsskolan*. Denna skola, som började senast 15:e januari, var en sorts avslutningskurs för de barn som det året skulle avgå ur skolan ock börja sin konfirmationsläsning för presten, vilken läsning vanligen började första eller andra fredag i mars samma år.

Bland gamla handlingar angående skolväsendet i Kumla finnes i arkiv hörande till kyrkan, en Skolebok med anteckningar sedan 1740. Enligt av den nu 1934 i Kumla verksamme kyrkoherde Öhnell gjorda anteckningar med anledning av ett skoljubileum, undervisades då, 1740, 26 barn i en skola framme vid kyrkan, och dessa voro från Ransta by, Husta, Kängsbo, men också från grannsocknar Tärna, Norrby å Kila. Ämnen i denna skola var *katjes*, *spörsmål*, *hustavlan*, *symbolum* samt *botsalmer*, *skriva å räkna*. År 1749 upptogs en s. k. ambulerande *skola* i Österby by i nersocknen, och år 1755 i sept. månad upptogs skola i Ransta by i nersocknen. Men båda dessa voro tillfälliga ambulerande så att bägge ej voro i vidare jemn verksamhet förr än in på 1800-talets mitt. En Hildur Rabenius skref i febr. 1932 en liten notis i Västm. Läns Tidning om folkskolans historia i Kumla, i anslutning till nu nämnda »Skolebok». Kyrkoherde Öhnell säger i en notis i år, 1934, att socknen synes haft, efter gamla papper att döma, en sorts skolväsen sedan första hälften av 1600-talet. Det talas bl. a. i gamla protokoll från kyrko-

stämmor om fattiga änkan Anna Karlsdotter född på Västerby ägor 1761, vilken i 40 års tid undervisat mellan 5—600 barn i christendom. Deribland voro elever från Simtuna, Sevala, Tärna och Kila socknar. Och ännu år 1844 skall hon varit verksam, och hon skall ha utmärkt sig för »sann gudaktighet och christelig dygd», säges det i ett gammalt sockenstämmoprotokoll, der det talas om att tilldela henne en gratifikation. Och enligt uppgift av kyrkoherde Öhnell framgår av gamla papper att det i början av 1800-talet »vitsordas» att alla i socknen kunna »läsa skrivet», »föra pennan» och »uppsätta en enkel räkning». Men ingen regel utan undantag, ty i dag, 10 dec. 1934, talte min sagesman skraddare S. Eriksson om att han fick börja skolan i sin hemby Vad i Kumla socken »lite mer än 5 år gammal» och gick där tidvis tills han fyllt 8 år, då han på grund av fattigdom måste börja med *vallgång*, en sommar med soldat Spännares ko, en sommar med Rotbo gäss, och två somrar i Vallrum med vallgång åt deras 14—15 kor. Hans lärarinna, en gammal olärd flicka, var så giktbruten att hon var bå sne å vind och krokryggig och kunde ej med sina värkbrutna fingrar hålla en penna, så någon undervisning i skrivning kunde hon ej giva sina disciplar. När alltså Eriksson, född 1855, slutade sin skolgång 1863, kunde han ej skriva en rad, utan det blev först när han 18 år gammal fick arbete i Västerås, som han tog söndagseftermiddagslektioner tillsammans med en 20 å 30 andra lika olärda i den ädla skrivkonsten. Och det var en del till 40 års ålder komma män, som lärde sig föra pennan. Ja Eriksson gick i skola för gamla Anna-Brita som höll skola ambulerande mellan Vad å Ransta, och han måste börja fyllda fem år gammal och gick för Anna Brita i tre år. Det var en höst- å en vår-termin, ibland två dar i veckan, ibland tre, med början i 7-tin på mårrån, så ett par raster på förmiddag, en middagsrast och ett par raster på e. m. Man sade att nu va den eller den barnungen tillräckligt gammal te börja på å gå för Anna Brita, och var det snart dags te sluta i *skoern* å stanna hemma å gör nån nytta. Enda inredning i Vad-Ransta ambulerande skola var sätten, och nån stol att sitta på, och så en vatthink och en skopa, men ingen sandbänk eller lave, alldenstund ingen undervisning var för skrivning.

Avträde var gemensamt för pojkar å flicker, liksom också pissbacken bakom knuten. När golvet någon gång beströddes med hackat granris fingo barnungarna ta det med sig, och var någon i stort behov av aga så fick den till straff att sjelv ta in ett spö ur backen.

Skolan hölls 1860 hos Erik-Pers i Vad, i en liten kammare, 1861—62 hos Ol-Ers i Ransta By i en liten kammare på gårn. Omkring år 1862 byggdes en liten skola på Ransta ås, om 2 små rum (kammare å 2 — *Hågkomster*.

kök) i den ena ändan, och en liten sal i den andra ändan. När *skolroten* ungefär 10 år derefter byggde folkskolan på Ransta åsen, lades rullar under den lilla skolan (*småskoln*) och denna rullades undan lite längre mot norr efter åskanten, och *storskoln* byggdes på samma plats. Inman den lilla skolan byggdes, fick Anna-Brita bo inne hos någon av bönderna i endera Vad eller Ransta, der skolan var det året. Men nån ordnad inmarsch förekom ej då, och ingen granskning angående *tüttade* eller *otüttade ungar*. Det var *skolungar*, helt enkelt *småskolungar* och *storskolungar*, och en som hade *måhåll* av läraren var *gullgässen* eller *enda öga*. Var det en jänta så »nog höll han henne om ryggen», hette det. Och var en pojke i hatet, sades att den »stackarn skulle ha för allehop», stryk alltså. Och om bara någon av pojkarna *skvallra* för lärare eller *mamsell*, så hette det »*Skvallerbytta, bing-bång*» och »fick du *skvaller-smörgås?*» Och ungefär samma visa om en jänta *jeck in å skvallra*.

Namn på de kvinnliga som läste mä ungarna, var på slutet av 1840- och början av 1850-talet *Still-Stina* i Ransta, så *Anna-Britta*, så blev det en *skolmoster*, och frampå 1870-talet *mamsell Silén*. Och samma var fallet i *oppsocknen*. *Rotskolmästare* höll sig med ambulerande skola inom en *skolrote* till exempel en inom Österby-Västerby *rote*. Ransta by var en *rote* och Vad-Vallrum en. I början av 1860 kom en lärare till *tjörkskolan* i Kumla klockargård i en brygghuskammare. Han var född i Hälla, Tortuna socken, Västmanland, och var »inte så lite högfärdig» sade man, fick också namnet »Hälla tuppen». Annars sade man *skolmästarn* eller *kläckarn*, *kläckarfar* å *kläckarmor*.

En bondson från Väsby i Kumla, Olof *Veslien*, blev postinspektör och bergsrådman i Falun. År 1781 donerade han till skoländamål i sin hemsocken. Och av denna donation togs till hjälp till de i gång varande *byskolorna*, ty gamla Anna-Brita såväl som de övriga barnalärarnas avlöning blev nog minimal den tiden, när ännu i slutet av 1870-talet en *mamsell Silén* i Ransta by hade, om jag fått rätt uppgift, vilket jag tror, 200 kr. pr år och bostad om ett rum. Men ända sen den första fattiga änkan eller gamla knekten börja med barnaundervisning, så nog måna man om dem, d. v. s. voro framför allt bönder och torpare måna om att ge dem en liten smörklick, en kalvost, en kruka mjölk o. s. v. Och i likhet med kläckare å prest fingo de extra tillskott, s. k. matskatt till jul, samt nån kollekt ibland. Ännu i slutet av 1890-talet hade *skolfröken* å *skollärarn*, nästan »både smör å *mjölk otjöpans*» (gratis). Så någon vidare kontant betalning i form av fast lön, fastän otillräcklig att för en lärare helt leva på, kom ju ej förr än fast *fälkskola* upprättades i Ransta by för hela nersocknen år 1873. Som lärare anställdes då en

Adolf Eriksson, som var född i Sevala ock som var verksam der till 1890. Den mannen blev sedan riksdagsman en tid i slutet av 1890-talet. Men medan skolorna ambulerade i gårdar å byar, så fingo de mat i gårdarna efter antal barn, och så hade de ju husrum i kammarn, der de satt å läste mä ungarna. I de ambulerande byskolorna fick barnen börja »lär sej känn igen Abcd», så att första tabelln var hela alfabetet i s. k. stenstil eller gammalstil, varav barnen fick lära sig vart ord eller bokstav för sig, efter som gumman eller gubben peka med pek-pinnen. Och när nån av barnen blev hemma i stavning, så fick han börja peka på åt en nybörjare. När de nu tjände ijen hela Absede, så blev det en ny tabell med två bokstäver: handen h-a n-d e-n, och flera dylika lättfattade ord: f-å-r, ma-m-m-a med flera. Och så fortgick stavning å hopläggning till meningar, och allt detta endast efter system med tabeller och hänvisning till djur- å växtvärld som k-o, o-xe, sys-ter o. s. v. Så blev det, när ungarna lärt sej läsa innantill (innante') i gamla *salm-boken*, med *stora ol* å gammalstil, för de så försigkomna, att sjunga en vers på morgon, i *salm-boka*, ur en morgonsalm till exempel »Din klara *sol* går åter äpp», och på kvällen till exempel »Vad jag i dag har syndat», detta enligt uppgift av Eriksson, vilken i sin tur ansåg denna mindre passande, då en unge i den åldern i skolan ju minst av allt syndade. Så blev det katjes läsning utav i Svibeli eller Lindbloms *katjes*, tills de lärt sig den grundligt, och så innanläsning i *salm-boken*, vilket övades flitit, då alla gamla voro kännare med nästan varenda gammal salm. Läsa innan, innante' å läsa rent ur bok, lades det en viss vikt vid, och den som var duktig med det, sades om att han läste som den värsta präst. Och av styckena i *katjesen* lades det stor vikt på att man lärde sig *hustavlän*, symbolium, botsalmer och fader vår, vilket jemte en del psalmer ungarna skulle kunna utante', ur minnet. Det var på den ti'n ett *harskli katjesläsande* och att svara på »Vad är det», så bibliskan var alldeles ur räkningen i byskolorna, den kom först i bruk med fast skola fram på 1870-talets mitt. Undervisning i skrivning fick de barn, som sedan de i 3 år gått i *byskolorna*, fick gå fram te' kläckar Lars Fred. Södergren ve' tjörkan, der denne höll skola i en liten brygghuskammare. Der fick både skomakare Färngren, född 1841, och hans syster, född 1838, lära sig skriva i sandbänk något så när läslig stil. Dessa sandbänkar voro i bruk ända fram på mitten av 1870-talet, då griffeltavlän å griffeln kom i bruk allmänt på landet. Man skrev, lärd' sej skriva, med en träpinne i sanden, så när kläckarn har tittat på resultatet av ungarnas arbete, släta han sanden jämn, och så fingo de fortsätta igen. Till börja då blev det bara klåttrande å kråkfötter men så

te' sist kunde dåm kåma te' läslig stil. Men detta var ju en sak som berodde på ekonomin, så att de mera välsituerade bondbarnen fick ju gå när klockarn i skola från sitt 9:de—10:de år tills dåm skulle gå å läsa vid 15 år fyllda, men den fattiga fick ut å tjena sitt bröd hos en bonde. Den gamle lantbrukaren Jan Olof Olofsson från Ransta, född år 1812, skrev rätt bra sitt namn, med ett gammalt å ett nyare s. När undertecknad år 1884 på hösten började i Ransta småskola, var grif-feltavlan i bruk sedan flera år tillbaka, men bänkarna voro en gammal-modig typ, vad jag tror mig veta, var det f. d. sandbänkar från gamla skolan vid kyrkan, som efter en liten ändring blev nedflytta till nersocken. Och från början voro de med plats för 10 små barn i var, men så långa fick ej plats i vår lilla skola utan måste sågas av, lagom för 7—8 barn. Och i samma lilla sal var vårt s. k. avklädningsrum, och plats för massäcksskäppan, eller kårjen. Nu var det i regel så att barn från fattiga hem, förr ej fick lära sig skriva, och kunde ej heller läsa skrivet, varför de som senare i livet fick brev från barn, måste anlita en yngre att dels läsa upp brevet och dels att efter diktamen skriva ett svar. Någon skrivning med bläck eller blyertspenna förekom inte under min tid i småskolan. Räkna, räkning, var något som ej alls förekom i de gamla ambulerande byskolorna ute i byarna, utan först äppe när kläckar Södergren, fingö de som hadde rå', en liten undervisning i räkning i hela tal främst, addition, och så lite multiplisera. Så än en gång måste jag säga att trots t. o. m. kyrkoherde Öhnell ännu i år (1934) tror sig kunnat utläsa ur gamla sockenstämmoprotokoll, att i början av 1800-talet alla i socknen kunde »sätta upp en änkleräkning», så var detta dock inte annat än ett fåtal som voro i tillfälle att få lära sig denna konst. Att få läxa, hemläxa, att läsa på hemma, och så läsa äpp andra mårån i *schoern* ell. *skoln*, förekom ej heller i de gamla byskolorna vidare än att föräldrarna skulle beflita sig om att hålla ungarna till Guss *ol*, då främst »salmboken, av konungen gillad och stadfäst 1819». Det var först med fasta fålk- å småskolan som det der påhitte med hemläxor åt ungarna kom i bruk. Det blev att *harskli* läxläsande i stugorna sedan, värst för till exempel en fätti statkar' med ett enda rum och kanske två barn i *storskolan* och en i *småskoln* »å den ena läste groft, å den andra grannt» som en gumma sade, ty alla ungar var inte lika allti' i *målföre*. Fick sen ungarna bakläxa, så *vare* alldeles för *gale* som en gumma sade, då blev det två läxår att läsa på på kvälln, å läs' över (repetera) på mårån. Ett tag i mitten av 1880-talet, kallades en som fått bakläxa kvarsittare, ty han fick ej gå hem förrn' han kunde läsa äpp läxan för skolmästarn, men det systemet blev slopat, för en

sådan *skolunge* var omöjlig, han hade alla möjliga rävärnden ut, framför allt på huse'. Han »ba' te' få gå ut.» Ock *väl* hemkomna, hade tjär-ringarna ett fasli bestyr att hålla ungarna inne me'n dåm läste på läxan, och så förhörde varann. Jag hade inte *ont* för att lära mäj läxan, men så fick jag i stället följa andra hem och hjälpa dem med läsningen, och som lön för detta fick jag en smörgås med ett stycke rökt *fläsk* som pålägg, eller om hösten, fickorna fulla mä *äpplen* hem te' mor. Ibland när jag kom in till någon skolkamrat på morgon och sa' honom te', såg jag att han knacka sig fram i pannan med katjes eller bibliskan, och mente »nu ska' fälle läxan stanna kvar i minne». Och förresten skulle läxan läsas på fastande mage, hette det. »*Toma* hundar jaga bäst», hette det om »man tjälta (bad om) smörgås, mä' däsamma man öppna dörr'n», »vars-så-go å läs på läxan först», fick man till svar. Sen var det bara för ungarna att *vanda* (lyda). Ty uppe på ungnen låg ett björkris, inte längre borta än mor hade det inom räckhåll, och det kunde hon, om man inte tog reson, dåppa i sillake, så tog dä bättre i ändan. Och att ligga med läxboken katjes eller bibliska under huvu, var ett sätt att vara säker för att kunna läxan. Var man duktig te läsa på läxan, kunde det ju hända att tuppen värpte, 2 öre till en knäck, eller en liten sockerbit, men passa man sig ej kunde han värpa ett lite ris. Tappa man någon av de böcker man hade lexa i, å hon öppna sig, blev liggande med bladen ner, så hade man säkert att vänta bakläxa. Tog en annan upp den och förhörde lite av läxan gick det väl ann, men var man ensam i skolväg var det bäst att gå igenom läxan en gång till. Sprang en katt över vägen, alldeles framför fötterna, så kunde man vara riktigt säker på bakläxa, ja, det behövdes inte mera än att man mötte Kulla-Lina, en gammal flicka som inte var vidare omtyckt av *skolungar*. Av s. k. öknamn kunde det bli många riktigt råa tillmälen som *lus-kusk* om en, och åt en fattig pojke *drumedarius*, *latoxe* och *drummel*, om han inte var tillräckligt kvick att springa ärende. Och *traskuse* fick man heta framför allt om man var ett fattigt statkarlsbarn, »som inte rådde för att man kommit hit till världen», som en gammal gumma sade. Mest gick det elaka ut över de fattigas barn som nästan utan undantag voro *snorvalpar* och *rackarungar*. De mera välbärgades barn hade smör, en kruka mjölk eller ett tjog ägg med sig, och det *tala* för dåm, som gubben Eriksson sade.

»Stå i skamvrån», var ett mycket vanligt straff förr i min hemsocken, när någon hade något fuffens för sig, och ej var uppmärksam nog. De gamla gummorna, som höllo skola förr i byarna, nöjde sig med att luva eller lugga ungarna, men gamle kläckar Södergren klädde

dem med rätting under sin verksamhetstid ända fram på 1870-talet. Det taltes om att en pojke från Ransta by fick så pass av gubbens rotting att han, pojken, var både *gul* å grön i ändan en längre tid. Och en gammal skolmäster Gardell örfila pojkarna så pass, att det blev kallat för misshandel. En annan lärare hade för sed att tvinga pojkarna lägga upp fingrarna på bänken, ock så dramma han till med rottingen, men åt flickorna vände han sig ej på det viset, utan han påstods av en del gummor »raka ätter jäntorna», han ville åt dem. De större pojkarna sades få en ordentlig *klänning*, de mindre *smäll* och flickorna *smisk*. Men det kunde också heta att man kunde få *påkälja* eller *rammelbulljäng*.

I regel ville man gärna påstå att de gamla kläckare å skollärare gärna ville dänka å *slå* fattifälks ungar å bryta ut ilskan på dem. Och efter en sån *klänning* »syndes röa strimmor i ändan», sades det. Och om en kläckar Pettersson, eller orgelnist som han kallade sig, sades att han hade lätt för att taga till karbasen. Han var måg åt sin företrädare Södergren, vilken enligt uppgift var mer än lofligt närig när det gälde att sko sig som man sade, så han höll auktioner (asjoner) åt folk och skrev testamenten och inlagor till alla möjliga myndigheter.

När det blev sed med blyertspenna å papper, så blev även *kautsjabiten* en nödvändig vara i skolan. Likaså hette det att ungarna *tråka* på å läste fast då va' *tråkull* ibland.

Man började skilja på Rättskrivning å *Välskrivning*, och hur många bäckar vi fick i rättskrivning, nemligen en för vart staf-fel vi gjorde. I fråga om räkning och välskrivning blevo barnen i Kumla skolor fram mot slutet av 1880-talet grundligt undervisade.

Nyårsdagen i år (1935) besökte jag Ransta stationssambhälle i Kumla, der jag träffade en vid namn Arv. Florén, nu 85 år gammal. Han påstod att när han omkring 1856—57 skulle börja i skolan, fick han gå i *skole* hos »kläckar Södergren»; i Ransta va' dä' ingen *skole* då ett tag; »Anna Brita börja inte förr än på 1860-talet, och hennes företrädare var död, alltså var det uppehåll i brist på lämplig lärarkraft. Han var *stora* »hympeln» när han börja. Det var katjes, bibelska, så te' stava å lägg' ihop, en liten grand räkning, och så lite övning med att skriva i sandbänken det var allt. Fattifälks ungar fick inte gå så länge, sen »va' dä' te' gå å »läsa» å ut å gör nån' nytta». Så något vidare helt blev det inte med skolundervisningen förr än fram i mitten av 1870-talet, när Adolf Eriksson kom till Ransta, och tog itu med en ny folkskolas byggande och det efter stora mått, trots att de gamla bönderna tyckte att allt detta var alldeles »onödit att kåst' på ungarna å lär' sej en massa *onödi tok*», som man kan få höra de gamla yttra sej än i dag.

Men nu är ju i alla fall så långt kommet att alla kan skriva å räkna i socknen, vilket visst inte var fallet på hela 1870-talet ens.

(Axel Larsson avslutar trettiondagen 1935 sin framställning om folkskolan på följande sätt.)

Gamla klockargår'n i Kumla socken Västmanland var i minst 40 år säte för kläckar Södergren, från mitten av 1820-talet, fram till 1870-talets mitt. Här i denna byggnad började han sin s. k. vexelundervisning. Men så växte familjen och klockarn tog hela huset i besittning, och skolan flytta han ut i ett bryggghus på går'n, der han höll skola i en liten bryggghuskammare i flera år, men näst före sekelskiftet revs den byggnaden. I gamla klockargår'n ligger i den stora köksspiseln en gammal präktig spishäll, gjuten, och märkt med L. F. S. och så hustruns namninitialer samt ett årtal från mitten av förra århundradet; han hette nemligen Lars Fredrik Södergren. Nu har det talats om i minst 30 år att den gamla minnesrika byggnaden skulle bli Kumla hembygdsgård men något närmare har man inte kommit; troligen saknas den som skall ta initiativet och bli den ledande. Jag har i varje fall uppmanat flera av kommunalfullmäktige m. fl. att göra slag i saken, medan något fins kvar av det gamla. Ty den s. k. kristiden och dermed följande har gått hårt åt den gamla vackra bondekulturen.

Nattvards-skolan. Läsningen ha börja, sade man, man jeck å läste, eller man ha gått å läst för den presten. Det var läsborn, läspåjke eller läspåjkar å läsjäntår, och om oss sjelva sade vi att vi va läskamrater, jeck å läste på en gång. Om någon ansågs för ung att gå å läsa, sades att han fick stå på tillväxt, ty som regel gälde att man skulle fylla 15 år det året man gick å läste. Och om någon pojke eller flicka börja gå å läsa, men ej fick gå fram, sades att han eller hon vart skild från läsningen, men det förekom, mig veterligt, ej på annat sätt än att när jag jeck fram så dog en flicka näst före pingsten. Pingstdagen var sen gammalt i Kumla, den dag då läsbornen undergingo förhör, vilket kallades att barnen *stog* på gången, på mittgången i kyrkan framme ve altare. Annandag, *annda* pingst gick barnen fram (jeck) d. v. s. till altaringen och fingo nattvarden.

(Pojkar å flickor ansågs ej mogna att gå å läsa förr än som sagts vid minst fyllda 15 år under det året eller den sommarn som dom skulle gå fram, och en jänta skulle helst vara lite äldre, när hon skulle gå fram ty sen skulle hon ju ut i världen, och sköta sig sjelv.)

I min hemsocken var det sedan långt tillbaka brukligt, att, om också barnen börja i skolan tidigt, som skräddare Eriksson vid fyllda 5 år, och bara fick gå tidvis i 3—4 år i byskolan, så skulle de dock gå

ett tag i någon sorts skola, före nattvardsläsningen. Ja, undantag fanns ju, men då blev det att gå längre för presten, till exempel med början på hösten det ena året och avslutning till pingsten året derpå. Nu hade vi i Kumla ända sedan åren 1873—74 den s. k. sexveckorsskolan, och så börja läsningen i mars till att börja med en dag i veckan, så blev det 2 dagar i veckan, till exempel måndag och onsdag, sedan kanske 3 dagar i 2 veckor, 4 dagar i vardera av 2 sista veckorna till pingst. Nu var presten, som jag och mina läskamrater jeck för, gammal och lite bekväm, men de yngre presterna underhöll sig mera med sina läs barn. Vi pojkar kommo, å tog pastorn i hand, helsade *go* dag och bockade oss galant, jäntorna gjorde likadant men nego fint för pastorn. Men förr hade visst de yngre presterna ofta för sed att klappa pojkarna på huvudet, lite faderligt och flickorna ville de bra gärna kyssa (tjysa) lite faderlit på pannan. Presten talte med oss i anslutning till att vi slutat skolan, tyckte oss vara stora och längtade ut i livet, bort från far å mor o. s. v. Så varnade han oss pojkar att stå emot »slumrande begär som höll på att vakna», ock så åt flickorna att ej allt för tidigt börja längta och tråna efter allt i livet utan vänta och je sej te tåls o. s. v.

Pojkar å flickor gingo ju alltid på samma dagar och undervisades på en gång, och var morgon var sång: en vers ur en morgonsalm, så innanläsning i nya testamente, varefter presten alltid talte om vårt kristna folks företräde framför till exempel hedningarna i Afrika, och om vi läs barn voro fattiga så var vår kristna tro och vår kyrka vårt fideikommiss. Dessa ord och talet om fideikommisset återkom år för år, till varje ny klass läs barn, och så samma varningar indirekt till oss att ej inlåta oss till allt för intimt umgänge med det motsatta könet. En gång frågade han oss vem som var rik, och en av oss pojkar svarade: »Den som var nöjd», vilket svar var i prestens fulla belåtenhet. Så inpräntade han i oss att vi under alla livets skiften skulle hålla oss till kyrkan, nattvarden, dopet och kyrkligt äktenskap, och han beklagade livligt att en kvinna aldrig just numera ville låta kyrktaga sig efter sedan hon fött ett barn. Och i vår närvaro förmanade han flickorna (jäntarna), att ej, förr än presten vid vigseln lovat dem, flytta ihop med, eller annars öva umgänge med en karl. Och vi pojkar skulle tacka Gud för, att vi, om det skulle gälla, finge gå ut till fosterlandets försvar, och värnplikten, som nu skulle till å bli 90 dagar (1892) mente han var ett ringa offer. Och så långt mina sagesmän vet och jag kunnat forska, har läs barnen fått inpräntat om sin beroende ställning till kyrkan, och så tillfrågade angående föräldrarnas förhållande till kyrkan. Och angående den s. k. husandakten blevo vi utfrågade, om det fanns bibel å salmbok i våra hem,

om det brukades att flitigt läsa i den eller i Luthers påstilla den söndag man ej besökte kyrkan. Hela konfirmationsundervisningen var ju ämnad till att med all makt binda de unga vid kyrka och sakrament, och den som ej gått å läst, ansågs ju ända in till sekelskiftet 1900 vara nära nog en mindervärdig medborgare, som ej sedan ägde tillträde till nattvarden.

Förr ansågs det vara fullt i sin ordning att barnen hade mä säj lite i natura te tjörkhärn, en ostkaka, en *smörklick* eller ett halt tjog ägg till exempel. Men i och med att tionde till presten samt s. k. matskott (tillskott till jul) togs bort, så upphörde dessa gåvor för att alla läs barn skulle få lika behandling av presten, även de fattigaste, som intet hade att giva. Sedan under 1870-, in på 1880-talet praktiserades några år med en present från barnen vid lästin's slut, men även den seden måste upphöra, ty den ena årsklassen barn ville nästan vara värre än den föregående i fråga om dyrbara presenter. Dan före pingstaften, på fredag, samlades alltid alla läs barn, ty vi skulle *klä* hela kyrkan, d. v. s. orgelläktarn och koret samt kring *predikstoln*, med fint björklöv, och så lånte vi upp levande blommor i burk vilka prydde upp koret. Det var lån av kläckarn m. fl. i kyrkans närhet boende. Det var vår roligaste dag, när vi pojkar å jäntor var ute i Engarns bys hage, utmed kyrkan och tog löv, så kom presten och upplät kyrkan åt oss, och gav oss stränga order att ej fästa lövet med spik, utan knyta fast mä träss (snöre). Sedan fingo vi ställa upp oss framme i koret och presten visade hur vi skulle gå och stå, både vid förhöret pingstdagen och vid nattvardsgången på annandag pingst. Så kommo vi överens om att vi skulle vara lika klädda, jäntorna i långa vita *klänningar*, med uppkammat hängande hår, och en vit rosett, som höll ihop håret, men i övrigt barhuvade, och på fötterna svarta kängor. Vi pojkar skulle ha svart eller mörkblå kavajkostym med vit näsduk i venstra bröstfickan, vit krage med vit rosett men inga handskar, som ju ansågs för dyra för de fattiga, och vi skulle vara precis lika, så svart *stel* hatt och svarta *resårskor*.

Så pingstdagen strax före kl. 10 f. m. samlades vi i prestgårn, och som det ringde samman då tågade vi med presten i teten upp för tjörkbacken och in i kyrkan, och placerades i tvärbänkarna, korta bänkar framme i koret, som i motsats till de andra, stodo i kyrkans längdriktning, flickorna främst, och vi pojkar bakom. Så blev det först högmässa med predikan, varefter vi fingo resa oss, och ställa upp oss framme i koret, mittför långa gången två led flickor närmast presten och två led pojkar bakom. Så förhörde presten oss i både *katjes* å salmbok, så att

hela församlingen skulle få höra att vi kunde våra stycken, och att han kunde sägas ha gjort sitt bästa, för att få läsbarerna att begripa Guss *ol*. Och detta förhör, när barnen *sto* på gången, räckte förr i tiden omkring tre timmar, så det påstås att hela da'n gick åt, men sedan mildrades det med tiden men ännu 1892 räckte det nära två timmar. Så blev det kyrkkaffe för barnen i prestgård, och så hemresa. — Annandan var nattvardsgång efter högmässan, först för läsbarerna och sen för äldre.

Sen vid husförhören på höstarna, var det läsbarerna från ett par, tre, föregående åren som framförallt skulle infinna sig och repetera sin kunskap i *katjesen*. Så, om de voro hemma eller borta å tjena, blev det att läsa på den da'n husförhöre skulle bli i den läsroten, och denna läsning togs förr med fullt allvar, ungdomen fick ledigt från sina sysslor, fick gå in i kammarn å läsa på i *katjesen* på mårrån och så förhörde mor i huset dom, ty 8—1/2 9 tiden på f.m. börja husförhöre. Och ville man gifta säj för presten, så att han skulle viga dåm, så fodrades att bägge gått å läst, å gått te nattvarden; i annat fall blev det för kontrahenterna att ingå borgerlig vigsel. Och ett villkor för att få gå å läsa var, att man skulle vara döpt, så en nyinflyttad pojke ell. jänta skulle förete intyg om detta från den socken der de voro födda. Och förr hände det oftast att en pojke eller jänta som gått å läst ett år eller två före innan de händelsevis blevo inkallade att vittna inför domstol, blevo hänvisade till sin själasörjare, för att än en gång bli erinrade om edens vikt. Detta för att de ej skulle bli menedare.

Den lärda skolan i folkmun. Man talte i min hemsocken, i min barndom om jymnasje', gymnasium, i Västerås, som någon »ga sej iväg te å studera». Det skall, enligt bestämd uppgift av intendenten Sven T. Kjellberg, vara Sveriges äldsta gymnasium anlagt av den store Västerås-biskopen Johannes Rudbeckius, år 1623.

Skomakare Färngren kände soldat Västerberg, från Västerby i Kumla, som i mitten av 1860-talet »ga' sej iväg te Västerås å läste te *skollärare* å kläckare». Och i min barndom talte man om pojkar barnfödda i Kumla, som »hadde läshuvu, å kām iväg te Västerås i *skole*, å vart studera karar».

Djäknar var studerande ynglingar, som fick gå sockengång förr, det visste man även i min hemsocken Kumla. Men sockengången upphörde tidigt, på en del håll på 1700-talet, och i stället erlade var åbo eller besutten jordägare s. k. djäknepengar, vissa ören på vart hemman. Och gamla gubbar talte i min barndom å ungdom på 1880-talet om att det fanns dåm som for iväg te Tyskland i en *skole* (Wittenbergsskolan) å vart så studera så dåm förvände syn på *fålk*. »En sån der lärd vart utvisa ut ur en sta här i Sverje, och den timmen han skulle lemna den sta'n,

stod dä vakt ve alla fyra tullarna, och alla fyra vakterna såg honom just dä klockslage komma utridans ur sta'n»; »men han hadde lärt sej i en *skola* nere i Tyskland», sade mig en gång gubben Eriksson från Vad. Och att det fanns svartkånstböcker, till och med mä rö stil, va då riktigt säkert, ty de gamla visste bestämt att dä fanns »dām som hadde en sänn», »å dåm ha sålt sej åt dān Onde, å kund fäll allri bli saliga». »Å inte vart dām lösta från den Onde, å inte kunde dām jör sej å mä en sån der otäck bok sām dām hadde i lådan, hon jick inte ens te bränna åpp». Å när en sån der dog, som hade en *svartkånstbok* så va' då alldeles säkert den Onde mä å hämta bå hånām å *bok*, för dä visste folk bestämt, att mä dä samma en sån där stackare *sluta* så försvann deras otäcka *bok*, »men vart, dä visste ingen». Tron på svartkånstboken var så djupt rotad, att man bara talte om och önskade sig en sådan, »sen så gick man som man ville, å jorde va man ville, å vart åldri utan pengar». »Men man måste *sälja* sej åt *Håle Grå*», som en gubbe sade, »å dä va dä allra värsta, te åldri bli sali».

Var det någon som gick den lärda vägen och studera, så blev det som en gammal gumma skall ha yttrat en gång: »Dä vart *kar* åv *vårn* påjke, han stanna inte hemma på samma *sopbacke* inte». »Han vart herre te kar», hette det om en bondson från Ransta by. Jag vill minnas han hette Arvid, och var son till Jan Olof Olofsson i Ransta. »Han ga' sej iväg å studera, lärd sej te prest, å en sönda predika han till å mä' i *Romfertun'* tjörka», taltes det om i min gröna ungdom. Men »så kasta han åm», sökte sig in på Tekniska Högskolan i Stockholm, tog ingenjörs-examen och fick plats vid Finspongs statliga verkstäder, och var anställd der några år. Hemma i socknen var hela släkten stolt över pojken, som »kām åpp sej å vart nånting». Och alla de gamla som kom ihåg honom som liten, talte om att det vart en »rikti storfräsare åv den påjken». Men så sökte han en plats till en stor »skruv- å bultfabrik» i dåvarande Petersburg som förste ingenjör. När han varit anställd der i fyra år, dog fabriken ägare och efterlemnade änka, som var lika gammal som den nu nämde ingenjören. Efter ett år gifte dessa bägge sig, och eftersom hennes första äktenskap var barnlöst, vart bondpojken från Ransta by ensam herre på en fabrik sysselsättande omkring 400 arbetare. Det var i början på 1880-talet; han var då i 30-årsåldern. En enda gång sedan besökte han sin gamle far, då bosatt i Albo i Romfartuna. Det var i samband med ett besök, som han avlade i Stockholm, under utställningen 1897 på sommaren. Och nästan som en furste blev han mottagen av hela släkten, och folk talte länge om honom som kom ut i verlden »å vart en så'n *storkar*».

Mormors hela skolgång.

Av H. Borbos, Orsa.

Min mormor, som var född 1842, fick under sin mors ledning lära sig stava ur bibeln, då hon var på femte året. Där fick hon lära så, som det stod, alltså *tet* säger *tät* (det) och *tetta*, *tätta*. Då hon hört av andra att det skulle utläsas »det» och »detta», sade hon det också åt sin mor. Denna i sin tur höll på, att det skulle vara »tet» och »tetta» och beklagade sig för andra hur uppstudsigt flickan var, som inte ville lära så, som hon lärde henne. Flickan skickades därför till skolan, innan hon fyllt fem år. Men hon blev sjuk ty hon orkade inte med skolan, så ung som hon var. Hemma fick hon stanna till följande år. Såsom lärare i skolan tjänstgjorde då *Möngs Ans* »Mångs Hans», som undervisade lärjungar från Stackmora och Slättberg halva vintern och som sedan flyttade till Åberga för att andra hälften undervisa barnen i Åberga och Kallmora. Ett skolår bestod alltså bara av varje dag under en halv vinter.

I *skölun* »skolan» gick hon tre år. Till att börja med fick hon där lära sig stava ur ABC-boken och läsa bokstavstabeller. Sedan hon lärt sig läsa ur ABC-boken, började man med *kätjesäm* »katekesen» eller *långkatjesun* »långkatekesen», som man mest kallade den. Då man skulle läsa, använde man en *bokpinnä*, »bokpinne», att peka på orden med. Abc-boken och katekesen voro de enda läroböcker, som förekommo i skolan. Allt skulle man kunna utantill. Undervisning i räkning och skrivning förekom ej.

Vid utmarsch höll man varandra i ryggen och gick i takt. Någon ordnad inmarsch kunde mormor inte minnas. Rasterna voro en på förmiddagen och en på eftermiddagen. Deras längd bestämdes av läraren. Om man under en lektion skulle behöva gå ut, fick man gå till dörren och vända ryggen mot denna och så anhålla hos läraren om lov.

Då flickan blev tolv år, fick hon börja »gå för skolprästen», *gö fär skolprestäm*. Där gick hon vintertid under två år 2—3 dagar i veckan. Katekesen genomlästes där grundligt och inlärdes ordagrant utantill. Vid 15 års ålder fick hon börja i nattvardsskolan; där gick hon en vinter varje dag. I den utfrågades katekesen, och den som vid slutförhöret klickade på prästens frågor fick gå om, tills han lärt sig riktigt. Mormor klarade sig första gången, och fick alltså gå fram och mottaga nattvarden.

Boda och Rättvik 1867—1920.

Av läraren, botanisten och bankmannen Erik Berg, Ingels.

B. föddes 1860 i Boda såsom yngst bland fem syskon i ett torftigt hem byggt på en stenbacke. Vansinne gick i arv på faderns sida; även hos denne kom det till hemska utbrott, och han skulle alltid ha yxan under sängen. Utan att förstå sin gärning tog han med kniv sitt liv 1871.

Tiggeri och barnundervisning. Tillsammans med syster Lisbet, som var ett par år äldre än jag, var jag under dessa sorgliga år ofta ute på tiggarfärd med skinsäcken på ryggen. Vi gingo gård in och gård ut genom byarna i Boda och sträckte även ut vår färd till de flesta byar i Rättvik. I större byar med tätt belägna gårdar å omse sidor bygatan togo vi var sin sida. »Je går å bess», sade jag, när jag kommit inom dörren. Vanligen utan att fråga vad jag ville hava, tog husmodern ned från väggen den upphängda mjöllådan, vari även sleven låg, och jag bet i kanten av påsen och höll ut den med händerna till en trekantig öppning. En slev och litet på kanten av den andra var vanlig giva. Godhjärtade mödrar kunde giva 2 slevar. Om någon, som ibland hände, gav tre, tyckte jag nästan att det var slöseri med husets håvor. Men det sade jag ej utan tackade vackert, knöt till påsen och gick. (Det kunde nog komma flera tiggare samma dag, och det ville till att orka ge alla.) Ibland kunde vi i stället för eller tillika med mjöl få ett stycke tunnbröd med en stekt strömming på.

Då avstånden mellan gårdar och i synnerhet mellan byar voro längre, lärde min syster mig läsa och räkna. Efter Akerbloms »prost och kyrkoherde i Folkerna» bibl. historia lärde jag patriarkernas, Josefs och Mose historia. Hon läste utantill mening för mening, och jag läste efter. När en berättelse var slut, repeterade jag det hela, tills jag kunde berättelsen som ett rinnande vatten. Och »tabula» gingo vi igenom både rätt- och bakfram så grundligt att jag kan den på mina fem fingrar än i dag! Jag minns ännu tydligt, var vi voro, då jag lärde den och den berättelsen i bibl. historien.

När dagen led mot sitt slut, bådo vi om natthärbärge, helst i en större gård, där vi också kunde påräkna få mat. Vi blevo vanligen mottagna i första gård. »Få vi ligg jen i natt? Vi e ute å bess,» frågade vi snällt. (jen=här.)

När säcken började tynga, anträdde vi hemfärden. Det blev glädje när smättingarna kommo. Mjölspåsarna lyftes ur »bölsäcken», som sen vändes upp och ned över bordet, och vi fingo en hel hög mer eller mindre söndersmulat tunnbröd och en och annan torr strömming singlade med. Mjölet

var sammanmalet kornmjöl, »välingsmjöl». Hade somliga gett ur grötmjölasken, var detta blandat med örter. Efter några dagar drogo vi ut igen, då till andra byar för att ej för ofta återkomma.

På vintern, då barnen måste gå i skolan, nödgades mor stundom ut med tiggarpåsen. Hon blygdes att gå i hembygden och tog kälken och drog till Hälsingland, till Alfta och Ovanåker. Säd, mjöl och andra matvaror kom hon hem med. — Efter fars död åtog sig mor att gå vall i fäbodarna, dit jag följde henne de första åren. Vi behövde ej längre gå och tigga.

Jag gick i småskolan i sex år. Utom katekes och bibliska historien rent utantill läste vi både geografi och svensk historia. Vi räknade decimal- och allmänt bråk, somliga även reguladetri. De två följande åren gick jag i folkskolan vid kyrkan, över en halv mil morgon och kväll. Den trånga lokalen var överfull. Jag trivdes bättre i småskolan. 1876 blev jag konfirmerad.

Seminari utbildning. Mor hade talat vid skolläraren. Hon bestämde att jag skulle bli skollärare. Jag ville det inte. Emellertid hade hon gjort i ordning matkistan, och morgonen efter min konfirmationsdag kom en bonde med häst och kärra in på gården och skulle skjutsa mig till Al, där landstinget anordnat en 7 veckor lång utbildningskurs för småskollärare. Motsägelser tålde ej mor. Kistan lyftes i kärran, och jag måste traska efter. Då vi genom de knappt med hjuldon framkomliga gatorna kommo ut på landsvägen, fick jag åka. Mor skulle betala skjutsen med dagsverken. Vi färdades genom Rättvik och Leksand och kommo slutligen till Al. Jag fick bostad. Seminariet kursen hade pågått i 2 veckor, innan jag kom, men jag blev ändå mottagen. Hade ej kunnat komma i rätt tid för konfirmationsskolan. Lärare var folkskollärare Rönnblom, en god och gemytlig karl. Någon timme varje dag gav han metodiska anvisningar. De praktiska övningarna gingo så till, att varje elev fick ett skolbarn och tillsammans med detta placera sig så långt avsides som möjligt i salen för att ej störa de andra. Vi skulle handleda och undervisa barnet i kristendom, läsning, skrivning och räkning. Läraren gick omkring och hörde på. Vid kursens slut fick jag såsom de andra papper på, att jag var kompetent att sköta småskola. Jo, jag tackar jag.

Platser. Hösten fick jag anställning i Rättviks finnmark i Dalstuga. Befolkningen var mycket vänlig och gästfri. Jag var ofta hembjuden till middag, och barnen buro ofta mjölk och andra matvaror till mig. Alstren av bak och slakt skulle jag ha en smakbit av. Ehuru finnmarken hör till Rättvik, voro språk och klädedräkt mest lik Boda, varifrån finnarne genom gifte fått ett inslag av »sockenfolk».

Med disciplinen i skolan gick det skapligt, ändock de äldsta barnen voro endast ett år äldre än jag, men med undervisningen var det nog si och så. Ämnet ville ej räcka ut de långa timmarna, t. ex. morgonbön och kristendom från kl. halv nio till klockan 10. Det blev dock bättre sedan, då jag blev litet van. Jag blev kvar där till vårterminens slut omkring den 1 maj. Mitt bagage lassades på en kälke, och en finne hjälpte mig över skogarna hem till socknen i den värsta snösmältningen. Vi vadade i snö och vatten släpande på kälken.

Jag ville emellertid ha plats hemma på bygden och tjänstgjorde i Röjeråsen och sedan i Utanåker i Rättvik och åren 1879—82 i födelsebyns småskola, Osmundsberg-Änderåsen.

Hösten sistnämnda år sökte jag inträde vid Uppsala seminarium och gick där 3 år. Jag tenderade från andra till fjärde klassen och lyckades.

Under sommarferierna arbetade jag som målargesäll i Stockholm, vilket yrke jag förut övat under fritid.

Avlade examen 1885, och fick samma höst anställning vid Åsmansbo folkskola i Norrbärke. Efter två år annonserades platsen vid Östbjörka-Stumsnäs flyttande folkskola i Rättvik ledig. Jag kände mig dragen till hembygden, varför jag sökte platsen. Och jag fick den. Efter ett par år transporterades jag utan ansökan till Gärdsjö folkskola på nyåret 1890, där jag blev kvar i 30 år till pensionsåldern uppnått 1920, då jag avgick. Första tiden var Gärdsjö-skolan stor och dryg. Vissa år var barnantalet över 100. Skolan hade tre årsklasser med underlag av fyra treklassiga småskolor. Nu är skolan delad på fyra läraravdelningar.

Utom skolan. Som liten pojke såg jag ofta, huru studerande och botanister strövade omkring Osmundsberg och samlade växter. Jag fick också vets, att rara växter funnos där. Jag blev intresserad och ville också lära känna markens blomster. Denna kärlek har följt mig genom alla åren. Nu har jag gjort till min uppgift att få ihop en förteckning över de vilda växterna i Rättvik och Boda. Jag vet ej, om det nånsin blir färdigt; nya upptäckter jag varje år.

I det offentliga utom skolan har jag egentligen ingenting varit. Min naturliga begåvning har varit rätt medelmåttig. Politik har jag ej förstått mig på; det har varit för invecklade problem för mig. I mångt och mycket har jag tyckt, att alla partier haft rätt. — Har utsetts till kyrkorådsmedlem, kyrkvård samt ombud för Kopparbergs enskilda bank och senare för Göteborgs bank.

Värmländska interiörer 1845—1875.

Andras muntliga berättelser upptecknade av Pastor *Anton Sandberg*, Fryksände.

A) *Ölme 1845—1875.* a) F. d. lantbrukaren *Gustaf Nilsson*, Hult, Ölme, född d. 17/3 1837, berättar följande.

Då han var 8 år, hölls skola i gårdarna kring hans hem Björtorp. Lärare var en gammal soldat, Mänfält, soldat för Månsta.

Skolan hölls det året, 1845, i de olika hem, varifrån barn funnos i skolan. Från ett hem med två barn hade man inbjudan för två veckor, från hem med ett barn en vecka osv. I st. f. skolbänkar hade man bräder lagda på bockar att sitta på eller stolar. Om klassen ej var för stor, kunde man samlas kring ett stort slagbord eller fällbord. Annars fick man ta plats hursomhålst. Det brukade variera mellan 12 och 20 barn i åldrarna 8—14 å 15 år.

Lärobok var abcboken. Det fanns ingen svart tavla och inga tabeller. Räkna förekom inte, ej heller välskrivning eller annan skrivning. Man började dagens arbete kl. 9 f. m. och höll på så länge man såg vid dagsljuset. Min sagesman gick inte på sommaren.

Terminen var omkring sex veckor. Lön hade inte den gamle läraren. Han begärde fritt vivre. Och han mådde bra där han gästade. Privat kunde han väl få brännvin av de välsituerade föräldrarna.

Läraren fordrade mycket av sina elever. Han var specialist på att nypa barnen under käkbenet. De barn som han hade ovilja mot, voro alltid röda och blå på käken. Så lovade han dem. Johan i Bäckén lovade han så att han åstadkom en bar fläck bakom vänstra örat. Käppen dansade över ryggarne dagen lång.

En 14 å 15 års gosse från Björtorp blev utsatt för tortyr hart när. Han var dålig att läsa. Att börja med fick gossen stå upp en timme i taget med händerna på ryggen. Men han blev inte bättre i läskonsten för det. Då tog läraren med sig en gammal selkrok — selbåge eller däckel eller vad det kan ha för namn på andra håll. Gossen fick sitta och rida på selkroken ett par timmar i sträck för att han skulle hålla sig vaken och bjuda till.

Pekpinne tillhörde skolbarnens utrustning. Man följde med med pekpinnen allt eftersom man läste.

— — — — b) Enligt en *Fru K—ns* i Lungsund skildring lät läraren Ener i Ölme för 70 år sedan sända gossarna till skogen efter de käppar han skulle slå dem med inför klassen.

c) F. d. soldat *Ellman*, född 1859, hade såsom 9 å 10-åring åt-

njutit undervisning av Joh. Olson i Gata Tolstarp, som gick på två kryckor. Terminen var sex veckor. Läraren »läste» omkring 14 dar på var plats i Södra Rävåla, Öst Wall, L:a Skanum och St. Skanum. Trogligtvis hade »skolmästarn» en lön på en riksdaler banco pr vecka, varjämte han hade fritt vivre där han »skolade».

Eleverna, som voro tolv till antalet, sutto på bockar och bräder kring ett stort bord.

Läraren var en mycket fin och human man. Slog inte barnen. »Skamvråa» var det värsta straff han dömde dem till. Då man på morgonen började dagens arbete, lästes en del av evangelierna: Matt. 5 kap. och följande. De, som kunde, fingo läsa någon vers.

Lilla alfabetet till z fick man lära sig. Inga tabeller användes; bara abcboken. En stor sådan hade han själv. »Enkla katekesen» (Luthers lilla katekes) fick man även läsa och det grundligt ändå.

Läsningen gick så till att man »räknade bokstäverna»; sedan var det att »stava»; så »lägga ihop tess en kunne läsa rent». Varje barn måste ha pekpinne. Sådana tillverkade skolmästaren. Somliga voro duktiga att läsa; en sådan var blivande metodistpastorn K. A. Wik.

Läraren hade en liten »svart tavla» med sig. På den fingo barnen skriva efter hans förskrift siffrorna 1 till 8. Vidare fingo de på »greffeltavlan» skriva siffrorna med »greffel» så, att de lärde sig dessa bra. Sedan fingo de »lägga ihop». Endast addition förekom. De övriga räknesätten torde läraren inte känt till. Tavlorna och grifflarna fick man låna fritt. De fanns i en särskild hylla.

Enär det var ont om kläder, fingo de fattiga barnen, däribland min sagesman, gå till Lund i Wall och få träsko gjorda av en masiv björkkubbe; inget läder användes. Skorna erhöi man fritt på kommunens bekostnad. Det bullrade, då de unga kommo in med dessa sko på. —

År 1875 gick han i sockenstugan och »läste för prästen», dvs. för prosten Höijer, en fint bildad och ädel man. De va 94 i »lösinga». Flickorna fingo gå för sig före gossarna (Läsepöjkera) vid konfirmationen. Och han skilde på de mera försigkomna. Vid »förhöret» fingo de svara för dem alla. Alla fingo ett litet Nya Testamente. En ung man från Västankärrs Allmänning här i socknen hade inte »gått fram». Då tiden kom att han skulle mönstra beväring, tordes han inte gå till mönstringen förr än han, så gammal han var, fått gå och läsa och därefter blivit delaktig av nattvarden. Hans bror har sagt mig det. Detta visar, vilket märkligt steg konfirmationen var för att den unge skulle få anses som fullgod. Ovannämnda händelse daterar sig, tror jag, från mitten av 1860-talet.

d) I de rum som för tillfället disponerades av småskolan arbetade samtidigt husets folk. *Gust. Person*, Viatorp, Ölme, berättar, att han i mitten av 1870-talet i ett kök i ovannämnda småskolerote satt och såg på dem som intill honom kardade ull och spann. Lärare Sjöqvist stötte till sexåringen med ett »I boka ska du titta». Gossen svängde huvudet rätt med sådan kraft och mot själva vassa bordshörnet att han flängde upp ett stort sår vid vänstra ögat och har ett ärr ännu i dag efter den knuffen.

Även Sjöqvist fordrade pekpinne. Men han var så snäll att han täljde sådana åt sina favoriter — en icke ringa ära för dessa. — Pekpinnen hölls mellan tummen samt pek- och långfingrarna på så sätt att handbaken låg mot boken samt flatan eller fingertopparna stodo uppåt. Man fick alltså inte hålla pekpinnen på samma sätt som man höll griffeln eller pännan. — En del gossar kunde skära ut hästhuvuden och andra prydnadsfigurer på »bokpien», om de voro händiga med kniven.

Både Johan Olson och Sjöqvist hade deltagit i småskolläraernas utbildningskurs i Karlstad 1868. Olson avled och S. blev efterträdare. Han dog som folkskollärare i Sunnås, Ölme, för några år sen.

Läraren hade alltid i småskolan »e slye», en björkvidja, att aga med. —

e) *Charlotta Frizell*, Ölme, 86 år, berättar, att hon gått i småskolan i Baggerud för »blinda Kajsa», som var soldat Skans' dotter. Denna var blind från födelsen. Dock kunde hon, när åskan gick, stå och njuta utav att se blixten. Det var det enda hon kunde se. Hon var underbart rikt begåvad å huvudets vägnar.

I en liten stuga hade hon cirka 8—10, kanske 12 små omkring sig. De sutto på pallar. Själv satt hon på en rund stol och stickade strumpor medan barnen läste högt. Hon kunde undervisa dem så, att de av prästen hade vitsordet att vara de förnämsta i socknen i att läsa och förstå.

Hon höll god disciplin i klassen. Lärjungarna fingo sitta framåt lutade med boken i knäet. Hon märkte på svaren, om den talande varit uppmärksam. Och rätt som hon satt med stickstrumpan, kände de små hennes hand över huvudet. Om då barnet rörde på huvudet, förstod hon att hennes hand hade överraskat en som förut sett åt annat håll än i boken. Då kunde hon utdela ett lätt slag med avigsidan på kinden eller en dunk i ryggen.

När Charlotta Frizell sedan vid 13 års ålder kom i skola hos Axelson »Solvin» i Benneberg, fick hon lära känna en hård lärare. En gosse fick stå i skamvrån på en bänk med armarna utåtsträck eller framåt tills han nästan dignade ner. Då han blev ond, kunde han piska bar-

nens händer tills alla gräto. Han slog med »Tabellpinnen», en halvlång käpp som monitörerna använde.

Min sagesmans syster var missbildad i gommen — hade kluven gom — och kunde inte tala rent. Varje gång han hörde henne läsa, så slog han den stackars tösen, så att hon blev riktigt förskrämd. Men så en dag bad hon läraren titta henne i halsen. Då han såg huru hon var skapad, vände han taktik och blev ytterst snäll mot henne. —

»Missionsskolor» funnos flerstädes i Öst-Värmland. Den första torde vara den i Wall i Karlskoga. Den grundades av bergsmanshustrun Maria Nilsson år 1855 (?) och underhölls genom en syförenings arbete samt genom gåvor.

Rättare Jansons hustru på Storfors gick omkring och samlade spannmål och gåvor in natura för skolan i Wall och for till Mor i Wall en gång om året med en sådan for.

Nämnda skola övertogs av socknen men blev också upprinnelsen till Karlskoga praktiska läroverk.

I Ölme skogsbygd bland den talrika befolkningen kring Lövås och Markvattensjöarna och på Allmanningen börjades skola i mitten av 1850 av gårdfarihandl. Johan Hellström (död 1862). Han hade besökt Wall och där fått impulsen.

Han höll småskola om dagen och aftonskola på kvällarna. Kanske var det första aftonskolan i denna del av Värmland.

1857 hade han skolan i Vintertorpet i Bornheden, norra Ölme, just det hörn där Ölme, Väse och Lungsund stöta samman. Stor fattigdom rådde. Barnantalet var 60—66. Och alla dessa bespisades med ett kraftigt mål mat varje dag. Läraren hade att övervaka och utspisa dem alla. Några av bönderna nere på Slättbygden fraktade upp bröd, möjligen potatis, sill och sovel. Allt frivilligt. Det var en kristlig kärleksgärning.

Räkenskaperna för 1861 visade följande: Lokalhyra kr. 3:—. Lön åt läraren kr. 30:—. Skolmateriel kr. 23:—.

År 1862 byggde man nytt skolhus i Marieberg, numera missionshus. Villigheten var så stor, att man fick upp murarna mellan den 29 Juli och 11 Aug. —

B) *Kroppa c:a 1850*. F. d. lärarinnan *Johanna Lundgren-Jansson*, född 9/9 1839, berättar, att man i bruksskolan i Starfors redan omkring år 1848 hade skolbänkar med blott två sittplatser på samt en svart tavla.

Vid läsningen gick så till. Ett barn stavade t. ex. A säger A, p a n pan. Apan skulle då hela klassen uttala. Eller: A säger A, g u s = gus, t a ta. Augusta läste alla »i korus» såsom det hette. — Pekpinnen fick inte saknas.

När Johanna vid 8 å 10 års ålder gick i denna skola, fick hon slita om ibland för att en monitör, som var blott nio år gammal, var en verklig plåga eller tyrann mot sina kamrater (vid läsetabellerna). Hon led av hans översitteri.

På sin griffeltavla fick man skriva bibliska berättelser; man skulle skriva så prydligt att det var pedanteri.

Multiplikationstabellen kallades i allmänhet »Tabla».

Ett träämbar med en skopa innanför dörren var tillflykten för den törstige. Det hände ibland, att då ett barn räckt upp två finger och bad få gå och dricka, så blevo också många andra törstiga. De spillde på golvet, så vattnet rann utmed tiljorna.

Om någon skvallrade ur skolan, ropade man: »Skvallerbytta bing bång. Går i alla gålar, slickar alla skålar. Slickar alla skålar. När hon kom te porten, slog hon näsan i lorten.» Eller: »Skvallerbytta. Va feck du på smörgåsa?» Eller: »Fick du smörgås nu?»

Berättaren hade sådan brinnande läslust att hon »slukade allt». Men gång på gång fick hon dels av läraren, dels av brukspatronen höra: »Så skada, att du inte är annat än en flicka. Vore du gosse, skulle du få gå den lärda vägen. Men nu är du ju bara en tös.» Till slut blev rättare-dottern Johanna så ledsen över sin lott, att hon sörjde och grät. Sedan hon hört detta ständiga »Skada, att du bara är en flicka», grät hon en natt så, att hon måste gå ut för att inte väcka andra med sin gråt. Hon ropade till Gud, där hon gick och grät över sin lott.

År 1868 sände emellertid bruksledningen henne till en kort lärareutbildningskurs i Karlstad och en i Örebro. Småskoleseminarium fanns inte i Karlstad då för tiden. —

Från sin egen skola i Jolkullen 1868 och fram över berättade Fru Jansson bl. a. att då hon dömde någon att stå i skamvrån, fick han stå där och hålla en kvast för ansiktet. Riset kom i farten, om det begicks svåra förseelser.

Händerna skulle vara rentvättade då barnen kommo till skolan. Eljest: te skamvrån bara! Kom man med smutsiga händer flera gånger, blev det hårdare straff.

»Blädängaren», en lärare L i Kristinehamn, straffade för lortiga händer på så vis, att då han vid morgonbönen hade flere klasser i en sal, »den lortige» måste gå runt den fullsatta salen med händerna uträckta och visa för alla huru dessa sågo ut. —

Enligt en *Fru K—n* i Lungsund var det i Kroppa i Svartsångens rote barnen förbjudet att ha långa naglar. Hade de det, tog läraren barnets händer och slog kraftigt på fingerändarna med linjalen.

Skvallrade någon, frågade man honom om han språng med limstången, och kallado honom för Limstångbärare.

Den som skötte om eldningen kallades Eldperkere.

C) *Lungsund på 1850-talet.* Fru *Malin Svensson*, född 1846, berättar att då hon gick i skolan, fingo barnen själva gå till skogen efter ris åt sig, samt lägga sig på skolmaterialkistan och invänta agan.

De fingo även stå i skamvrån, då de inte kunde läxan. De skulle stå med »åsneöron». Men huru dessa åsneöron framställdes minns hon inte bestämt, men hon gissade att läraren skrev något på en lapp, om orsaken till att lärjungen stod i skamvrån. Händerna skulle vara på ryggen hela tiden förstås.

En *fru K—n* talade om att när den försumlige kunde anses förtjänt av ett hårdare straff än skamvrån, fick han sitta instängd i vedskjulet. Detta var nu en gång min sagesmans bror det drabbade. Hon bad att få gå till honom med mat; syskonen hade gemensamt matsäcksknyte. Men det blev nej. Gossen fick inte heller lämna arresten förr, än de övriga barnen gått hem för dagen. Han var då alldeles förgråten och utsvulten. Det var emedan han ej lärt sig läxan. Katekesen, tror jag det var.

Ibland piskade läraren på händerna med björkriset också: handplagg.

Anm. till A, B, C, av utg. Uppgiften (rör. Kroppa) om de tvåsitsiga skolbänkarna 1848 torde vara minnesfel. Sådana kommo från Amerika till Europa först något senare genom P. A. Siljeström, som studerat dem i Amerika. Flera sådana finnas utställda i Svenska skolmuseet i Stockholm. En till synes ännu äldre och vackrare typ av sådana har jag 1928 letat fram i en mörk gång bakom ett stort skåp i Svenska Normallyceum i Hälsingfors samt låtit med vederbörlig tillåtelse föra den o. a. i stadens skolor hopbragta föremål av skolhistorisk art till Koe-Lyceo i och för grundande av ett skolmuseum i Finlands huvudstad.

Rörande lärares utstuderade sätt att straffa jfr ASU n:r 36 sid. 19, 42, 119; n:r 38 s. 109, 110. Många »sätt» inlånades från läroverken i dessas äldre skeden; så t. ex. åsneöron, som från början betecknade att individen inte kunde latin (= latinläxan) och alltså stod på åsnornas och den icke-latinkunniga allmogens (mer eller mindre djuriska) ståndpunkt. Speciellt på den som i läroverken talade modersmålet i st. f. latin, sattes åsneöronen; ty även åsnor (och bönder) hade inte bättre vett än att använda sitt naturliga eller modersmål. T. o. m. i Gripenbergs reformerande Pestalozzi-skola i Hälsingfors sattes c:a 1840 på lärjungar i skamvrån »en hög, spetsig pappersstrut, på hvilken fästes en etikett — »för lättja» — »för olydnad» — »för osanning» — »för ohöflighet» och dylikt, varierande i oändlighet». *Anders Ramsay* Från barnaår till silfverhår. Tredje uppl. Helsingfors 1915. I s. 24—25.

Fårö under sedermera professor Norrbys läraretid.

Av hemmansägarehustrun *Josefina Broström*, Broa (född 1847); upptecknat av dotterdottern folkskollärarinnan fil. kand. *Elli Herlitz* (1933; nu verksam i Tryserum).

När blivande kyrkoherden i När och teologie professorn i Uppsala Carl Norrby var hjälppräst på Fårö, var han även skolmästare vid Västra skolan (Gazelianska donationsskolan). Han var troligen den största präst på Gotland på sin tid, och hans like såsom lärare har där funnits varken förr eller senare. Också var det så som en gubbe sa, att »di sum gick i skola för Norrby, då blai folk dä».

Barnen började då skolan vid 7-års åldern och gick alla samtidigt i en skola. Uppdelningen i småskola och »storskola» (= egentlig folkskola) fanns inte då. Ett år, medan jag gick där, var vi 103 barn, och Norrby var ensam lärare för oss allesamman. Han hade aldrig mindre än hundra barn i sin skola. (Först efter min skoltid, när det blev 112 lärjungar, delades skolan på så sätt, att de som voro äldst, fingo gå två dagar i veckan, de övriga tre. — I mitten på 1860-talet skedde uppdelning i småskola och folkskola.)

Trots det stora barnantalet bestod skolan först av ett enda litet rum — nuvarande skolans matrum samt köket i nuvarande lärarvåningen. Men Norrby kunde inte uthärda där med över hundra barn, helst när de kom våta och smutsiga och det blev en stank som ingen människa kunde leva i, tycker man. Han drev igenom, att socknen gjorde ett tillbygge. När det nya rummet invigdes, år 1856, hade Norrby diktat en sång. Den fick vi sjunga och gå runt och peka, både på väggarna och oss själva:

»Här är vårt öra, vi fått för att höra,
här är vårt öga, att skåda vi må.
Här är vår hand, att vi gott måtte göra,
här är vår fot, att vi rätt måtte gå.

Här är vår hjärna, där tankar sig höja,
o, må de höjas till himmelens ljus.
Här är vårt hjärta, o, må det sig böja,
bliva helt nytt till ett fridenes hus.

Här är vårt skolrum med väggarna fyra,
fönsterna sex, sexton ruter i var;
här få vi läsa vår bibel, den dyra;
här få vi sjunga en lovsång så klar.

Här är vår hembygd, vår älskade ö,
här sig utbreder den blånande sjö,
här uppå kartan vårt Sverige vi skåda,
Nordsjön och Östersjön skölja dess strand.
Herran från synder och sorger bevare,
skydde vår kung och vårt fädernesland.

På den tiden satt barnen på långa träbänkar, åtta i var bänk. Och de som inte hade rum på bänkarna, fick sitta längs väggarna, på bräder med bockar under.

Vi började kl. 7 var morgon. De som inte hann fram i rätt tid, fick stå ute i matrummet under bönen. Det fanns förresten barn, som aldrig ville gå in i skolan på morgnarna; de gick ute på vägen och drev och hade en hoper hyss för sig. Då diktade Norrby ihop en vers och lärde de andra barnen. När sen odygdingarna kom in efter bönen, då stod Norrby i katedern med taktpinnen i hand och sjöng med barnen:

»Godmorgon, kamrater. Skyndom att vandra till skolan, den kära,
med hurtigan gång!
Ej vi vilja bli kamrater med den late, det sätta vi på, såsom tvång.
All odygd, bort med den! Kiv och trätor sen!
Må som syskon vi vara i allvar och lek,
må vi lära, må vi bära,
utav skolgången gagn intill döden så blek».

Timmen efter bönen var det uppläsning av alla läxor. De största och duktigaste gossarna på högsta sidan — de kallades »montörer» — fick förhöra barnen på lägsta sidan. Men dem som var högst, förhörde han själv.

Högsta sidan var till höger, lägsta sidan till vänster. När någon på lägsta sidan skötte sig bra, kom han upp i högsta.

Efter läxuppläsningen fick vi läsa, skriva, räkna, peka ut på en karta — vart och ett på sin timma.

Vi läste Lindbloms katjes från karp till karp [= pärm till pärm], Biblikan, Hustavlan och Kristliga spørsmål. I bibeln hela bergspredikan, alla botpsalmer, hela Efesierbrevet och en del kapitel i Korinterbrevet. — Sen var det ju svensk historia och geografi också. Och utantill skulle vi lära oss alltihop; rent och klart skulle allting läsas. De fick sitta inne och lära sig på middagsrasten, de som inte kunde.

När vi hade huvudräkning, fick vi stiga upp allihop, och så förhör-

de han över helt huvud. Den som först blev färdig, svarade. Räkna på tavla gick inte så bra för mig som huvudräkning.

Jag fick sluta när jag var elva år; då satt jag högst, satt över fyra stora karlar på femton år. Somliga slöt, när de var 11—12 år, andra när de var 13—15 år. Det var allt eftersom de hade gott huvud till eller så fort Norrby tyckte de var utlärd. Han hade ju så många — de kom både från Bunge och Rute och Fleringe.

Respekt hade man för Norrby. När han kom in genom dörren neg alla töser och sorkarna bocka — tysta och stilla så de våga inte andas.

Lögn och snatteri tälde han inte. Kom han på barnen med sådant, fick de smaka färlan; de fick ordentligt med handplagg. När det inte var något större brott, fick de stå i skamräng (skamvrå). Där stod de ofta, en på var sida om kakelugnen.

Norrby bodde i skolhuset. Med oss barn gick han varenda kväll med en bok under armen och såg till gamla människor, som inte kunde komma till Guds hus. Han aktade inte på att det var halm och småved på golvet; där satt han likaväl — fin och stilig som han var — och läste Guds ord för de gamla.

På söndagarna hade han morgonbön klockan $\frac{1}{2}$ 10 och predikan kl. 10—12. Sen höll han bibelförklaring på eftermiddagen, en söndag på Västra och följande på Östra skolan.

En examenssång kan jag ännu:¹⁾

Ater en fröjdefull högtid vi sluta,
 provet är avlagt och omdömet fällt.
 Kära föräldrar, låtom oss njuta
 glädjen att höra: »I läsen så snällt!» — — —
 Men om av barnen I väntade mer —
 dömen dock skonsamt. Vi lova nu er:
 Aldrig skall fliten och viljan mer brista.
 Fällan ock för oss en allvarlig bön,
 att, vid examen, som bliver den sista,
 vi utav nåd få de saligas lön.

¹⁾ Avtryckt i [J. H. Ekendal] Tidskrift för folkskolelärare. Örebro 1849 h. 4 s. 229—230 jämte uppgift att förf. var »en ung prest i Stockholm, som förestår en af honom inrättad borgareskola».

Norrby, född 1831, blev prästvigd 1855, sedan präst och lärare vid Visby-handl. Gazelius' skola å Färö. Om honom jfr ASU n:r 47—48 s. 41, 249; n:r 52 s. 76, 77.
 Ann. av R. H.

Föräldrar och barn i Frostviken, Jämtland (partiellt).

Av Läraren och Skriftställaren *Levi Johansson*, Fränsta.

1. *Förhållandet i allmänhet.* Så länge barnen vistades i hemmet — »*va-i-brø*» med föräldrarna, stodo de helt under dessas myndighet. Intill dess att barnet gått och läst för prästen, riskerade det att »*fö(o)-to svéjja*» (smaka riset) även för ganska obetydliga felsteg, men efter den dagen lade föräldrarna ej gärna hand på barnet. Dock inträffade emellanåt undantag. Det var 1871. En av läsarpojkarna hade, medan de gingo hos prästen, skrivit ett kärleksbrev till en av flickkamraterna. Detta kom till faderns kännedom först några veckor efter konfirmationen. Han knäppte då ned byxorna på den länge, 15-årige sonen och gav honom en regelrätt och mycket grundlig risbastu. — I början av 1900-talet var det en flicka från Fågelberget, som varit på bal natten innan hon skulle gå till nattvarden första gången. Fadern fick reda på detta på söndagsaftonen, innan de reste hem. Hemkommen fick flickan gå till skogs efter ett björkris, och med det smorde han upp henne grundligt på bara ändan. Hade han fått reda på det på söndagsmorgonen, skulle han ha gått till prästen och förbjudit henne att »*gö(o) främm*», hade han sagt. Att flickan burit sig illa åt, tyckte alla, men sympatierna voro dock på hennes sida. Det förhöll sig nämligen så, att fadern hade »legat bort sig», då han var bara 16 år gammal, med en några år äldre flicka. Han var då gätarpojke (vallpojke), men på lördagskvällarna gick han till fästmon som en annan fullvuxen och myndig karl. Någon gång hände det, att fadern saknade sin förhoppningsfulle son och undrade, var han kunde hålla hus. Då brukade pigan säga, att han tappat bort något kreatur och var ute och sökte det. Mor i gården gick nämligen inte själv och mjölkade. De gifte sig emellertid, de unga tu, men då hade de hunnit få till två ungar, och ändock var brudgummen inte äldre, än att han måste skriva till kungs för att få gifta sig. Så att han hade inte varit något dygdemönster själv, men det är som ordspråket säger: »*kua tjam-int-ihög, att-ho-i-vorri kälv søl ö*» = Kon kommer inte ihåg, att hon har varit kalv själv ock. — Ännu längre tillbaka i tiden lär det hava inträffat, att fäder fortfarande att aga sina söner så länge, tills dessa en vacker dag tagit emot och visat sig vara starkare än farsgubben. Sådana gånger har det alltid varit vildsinta fäder, som haft för vana att gå på barnen i rent ursinne och därför oftast utan giltigt skäl. I den gamla tiden hörde kroppsaga av barn till ordningen för dagen i de allra flesta hem. Barn, som voro i tjänst hos andra som gätare eller barnsyttare, fingo ofta kroppsaga; dock drog man sig mera för att lägga hand på andras ungar

än sina egna, så vida föräldrarna funnos i livet och voro kända för att äga någorlunda kurage. Föräldralösa barn åter misshandlades ofta ej blott av en del husbönder utan även av tjänare och vuxna barn i huset. Egendomligt nog vet man icke exempel på att sådana barn, sedan de blivit vuxna, hämnats på sina plågoandar annat än möjligen muntligt.

Sedan barnen blivit myndiga, men ej förr, kunde de mot föräldrarnas vilja taga sig tjänst eller eljest separera från hemmet, men detta torde mera sällan ha förekommit. De barn, som möjligen vid vuxnare år kunde ha känt lust att sätta sig upp emot föräldramyndigheten och »*ræiste haim-ífró(o)*» hade i regel i god tid blivit förekomna av fadern, som skickat bort dem till andra att tjäna sitt bröd. Hotet att så skulle ske var för övrigt ett ofta tillgripet och vanligen verksamt medel att kväsa till ynglingar, som började visa prov på själsväld. I män som barnen vuxit upp har det varit sed, att föräldrarna lagt om råd med dem, då viktigare företag planerats. I synnerhet har detta gällt äldste sonen, som ju i regel skulle taga emot gården, då far och mor kände sig börja tröttna. En sak, som i god tid ovillkorligen måste ordnas med alla barnens goda minne, om hushållet över huvud taget skulle kunna hållas ihop längre, var vilka förmåner de yngre syskonen skulle komma i åtnjutande av, om de fortfarande stannade hemma och hjälpte till. Regeln var den, att äldste sonen skulle ha »*gróva-o-hússtj*» d. v. s. gården och hästen, men därmed följde också underhållet av de gamla till döddagar. Sedan föräldrarna »*bytt-ífró(o) sa*»: skiftat ägodelarna mellan barnen, lämnat ifrån sig gården och tagit »*kó(o)ra*» (undantaget), var det definitivt slut med deras myndighet. Där ett gott förhållande rådde mellan sonen och föräldrarna, tog den förre naturligen råd av deras rikare erfarenhet. Med lätt räknade undantag kan man säga, att förhållandet till »*gøffafoltja*» präglades av vördnad och hänsyn. »*gøffa*» och »*gømmo*» voro hederstitlar, som undantagsvis gävos även åt åldringar utan kår, vilka man ville visa stor vördnad. De nya barn, som nu kommo till å gården, fingo från första början lära sig att se upp till goffafolket som till en sorts högre väsen. Det var långt riskablare att visa dem sura miner och ohövlighet än att göra det mot far och mor. Far och mor beivrade samvetsgrant varje den minsta förseelse mot de gamla. Deras handlingssätt här vid lag dikterades nog mera sällan av den varma, hängivna kärlek, som är typisk för det i bästa mening fint bildade kulturhemmet. I regel var hela livet igenom ett svalg befast mellan barn och föräldrar i den gamla hårda, patriarkaliska tiden, så att de aldrig kunde komma varandra riktigt nära. Motivet till partitagandet för de gamla gent emot både barn och andra var nog i stället i de allra flesta fall ganska egoistiskt. Man

fruktade, nej man visste, att man själv som gammal ovillkorligen skulle få umgälla, ifall man lät vanvård eller sidovördnad övergå sina gamla föräldrar, och genom barn och barnbarn skulle vedergällningen komma — antingen ond eller god, allt eftersom man själv handlat. Detta var en bergfast övertygelse, som bottnade lika mycket i egnas eller andras iakttagelser som i tron på gudsordet. Mycket ofta uppstod mellan de gamla och deras barnbarn just det intima förhållande, som borde ha rätt mellan föräldrarna och barnen, vilket berodde dels därpå, att de gamla hade tid att sysselsätta sig med småttingarna och dels därpå, att det icke fanns någon »*svei*» i goffastugan. Detta var till bättnad icke blott för barnen. Far och mor fingo i timal vara alldeles fria från de för arbetet så hindersamma ungarna, och goffarfolket erhöi en behöfelig anledning att odla sina vekare känslor. Mången, som i sin krafts dagar varit en sträng, kanske hård far, har som goffa utvecklats till en riktigt blid, lekfull och rar farfar — fått bli en smula verklig människa och inte bara lastdjur och — könsvarelse.

I övergångsåldern (15—18 år) får man ej, lärde de gamla, ställa så stora fordringar på de unga i fråga om arbete. Det är ännu bara »*kálmarrían*» (kalvmärg) i benen och köttet är »*sávavóli*» d. v. s. löst som saven i träden om våren. Av en »*hálvakksin*» (halvvuxen) kan man ej vänta, att han skall vara så »*úthólloug*» och »*ihé(i)oug*» (ihärdig) som en »*fúllvakksin*» är. Fanns någon möjlighet att skona de ungas krafter för överanstängning så nog gjorde föräldrarna det. Vanligen var det dock omöjligt att helt tillämpa dessa sunda principer, och för de unga, som måste »*go(o) fer-di ánnrom*»: tjäna sitt bröd hos andra, voro de endast tomma talesätt. Värst var det kanske för den unga flickan, som på myren sattes till räfsare efter en fullviktig slättare. Ett mycket ledsamt faktum var, att matmödrarna allt för ofta glömde att i tid byta ut barnkoppen mot de vuxnas matskål. De ännu kvarvarande gamla minnas mest ont av den dåliga och framför allt knapphändig utspisningen under uppväxtåren. — De ungas mer eller mindre barnsliga sätt i arbete och eljest betecknades som »*bánfóla*» (barnforer). Medan kroppskrafterna ännu voro för små, var man »*ómáglan*». Den yngling eller ungmö, som satte sin egen mening mot de äldres, sades vara »*oppsnúsin*» (uppnosig) och »*mötsússin*» (motsättsig). Sánt borde man spara med, tills man blivit »*tør ata-óra*» (torr bakom öronen) d. v. s. myndig. Den, som inte »*šikkala kan snyt-sa-šól, ska int meins vöro-nokko*» i förhållande till de äldre. Sedan man »*prosássa ífró(o)-sa me-gó(o)soygom*», d. v. s. fått sitt hakfjun utbytt mot ordentligt skägg, kunde man få börja räkna sig till karlarna men inte förr. Om man i arbetet utvecklade karlatag

dess förinnan, så var det dock bara som sig borde. — Talesättet »stoff i-huggu o-lita vétt» har inte avseende speciellt på ungdomen, utan det har faktiskt ansetts förhålla sig så, att den med stort huvud utrustade skulle vara klent begåvad. Förmodligen har man dragit denna slutsats av erfarenheten om idioter med abnormt stora huvuden. — Då en yngling beredde sina föräldrar bekymmer genom dåligt uppförande eller besvärligt lynne, brukade dessa trösta sig med att det väl komme att bli bättre, sedan han fått »fullt-føstánn» eller »vetta vykksi té».

2) *Hemmens uppfostringsmål.* De gamla hemmen hade ett verkligt mål för de ungas uppfostran, och med ytterst få undantag arbetade de enträget på att nå detta, vilket är mera än man kan säga om de nutida menige hemmen, vilka i allt för stor utsträckning överlämna åt skolan och tillfälligheterna att dana de unga och ge riktlinjerna för deras framtid. Det sätt, varpå den gamla tidens människor behandlade barnen och de unga, var, efter vårt sätt att se saken, mången gång alldeles olämpligt. Vad som mest faller oss nutida människor i ögonen är den ofta till brutal hårdhet gränsande fastheten gent emot de uppväxande. Detta hade naturligtvis till följd att dessa blevo kalla och hårda i sitt känsloliv. Uppoffrande hängivenhet och hjärtevarmt deltagande har varit mycket sällsynta egenskaper hos vildmarkens folk. Att de ändock i regel varit mycket hjälpsamma mot varandra berodde nog allra mest därpå, att hjälpan det blev ömsesidigt och icke av någon enda kunde avvaras. Den ene var direkt beroende av den andre på ett helt annat sätt då än nu. Den ömsesidiga hjälpsamheten var betingad mera av praktiska och egoistiska skäl än av humanitära. Men den hårda uppfostran hade också något gott med sig. Den härdade och stålsatte individen. De svaga och sjukliga barnen ströko i regel med under de första levnadsåren på grund av dålig ans och vård. Endast de prima liven levde igenom, tills de blevo vuxna, och sedan stoppade de för nästan vad som helst av slit, släp och försakelse. En och annan, som av naturen utrustats med sprö-dare nerver och ett vekare, känsligare lynne, tog obotlig skada av de äldres hårda, kyliga, brutala behandling, så att han i hela sitt liv blev en räddhågad, undergiven och tafatt stackare, som helt säkert kände en sugande saknad efter ömhet och deltagande. De andra åter, de så att säga normala, togo livets vedervärdigheter av skilda slag med ett så beundransvärt yttre lugn, att man måste förutsätta en nästan fullständig känslolöshet för psykiska smärtor eller ock en ovanlig förmåga av självbehärskning. Så t. ex. vet jag mig aldrig i dessa trakter ha hört av andra, d. v. s. utomstående, observerade fall av s. k. »olycklig kärlek», och mången gång har jag vid övervarandet av jordfästningar förvänat

mig över den till synes fullständiga oberördhet, med vilken även mycket nära anhöriga deltagit i akten. — Att både denna kroppsliga seghet och oömhet — detta »hundkött» — och denna psykiska hårdhet varit ytterst värdefulla för att inte säga alldeles outhärliga tillgångar för pionirerna i denna vildmark är alldeles säkert, likasom ock, att dessa egenskaper genom den gamla tidens uppfostringsätt framarbetades. Detta senare skedde dock knappast någonsin fullt avsiktligt, varför det inte heller kan karakteriseras som ett uppfostrans mål utan endast som ett miljöresultat, vilket händelsevis råkade vara bra under för handen varande omständigheter.

Här må anföras två ordstäv, det ena ådagaläggande ömhet, det andra oömhet i uppfostran. Man varnar andra och sig för att tala om ömtåliga ting i barns närvaro: »smo(ð) grýta hi-o ð(i)ran». Detta var inte bara ett tomt talesätt, utan man hade verkligen respekt för barnsinnets renhet. Det andra ordspråket lyder: »nor ein síkk bána i-byn, fe-n go(o) átt ma-slým.» (När en skickar barnen i byn, får han gå efter med slyan). Det är typiskt för de gamles uppfattning om uppfostringsmedlen. Hårda skulle dessa vara.

De gamla hemmens klart fattade uppfostringsmål var betydligt mera omfattande, än man skulle vara böjd förmoda med tanke på de primitiva, föga komplicerade förhållanden, under vilka de levde, och som även skulle bliva deras barns lott. Man kan tydligt särskilja ej mindre än fyra delmål för deras uppfostran. Det första av dessa kunna vi kalla

a) *Det hedniskt-religiösa målet.* — Barnet skulle lära sig alla de små konster, knep och försiktighetsåtgärder av vidskeplig art, vilka ansågos vara alldeles nödvändiga att kunna, om man skulle ha utsikt att någorlunda kunna klara sig mot alla de farligheter, som hota från »de underjordiskes» stora och skiftande skara ävensom från illvilliga, mer eller mindre trollkunniga människor. Det är icke av en slump vi sätta detta uppfostrans mål främst; fullgiltiga skäl föreligga att giva det denna rangplats. Det är ett faktum, som folkloristen väl känner till även från andra trakter, att den gamla tidens människor först av all »läsning» lärde barnen de »ol», som det heter på dialekten, d. v. s. de formler, som man själv till äventyrs lärt sig till skydd och botning. En av mina gamla meddelare i Frostviken (Maja Johansson) sade uttryckligen och utan att jag ingivit henne något ditåt, att dessa formler med tillhörande handlingar icke erhöles sin fulla kraft hos en person, om han före deras inlärande hade lärt sig något »gussol». Nu är likvisst att märka, att menige man icke varit i besittning av de viktigare »óla» såsom de för blod och värk m. fl., utan dessa ha varit förbehållna åt de verkliga

vismännen, och dessa ha visst icke lärt ut dem åt alla sina barn utan endast till äldste sonen, om denne eljest ansetts vara född med några förutsättningar att »bli lita méir ann di-annar»: mera än människor i allmänhet. Att vara född med »húva» eller en utsprucken tand predisponerade till visman. En sådan borde givetvis få del av vad fadern möjligen kunde av förvetna konster och detta ju förr desto hellre. Huru detta i detalj tillgått här, vet man ej, ty man har på denna trakt varit synnerligen hemlighetsfull, då det gällt de riktiga »ola» och de verkliga magiska handlingarna, och detta sitter fortfarande i. Många av mina sagesmän kunna helt visst formler både för det ena och det andra, men trots att de känna mig sedan barnåren och vi äro de bästa vänner samt de dessutom mycket väl förstå syftet med mitt arbete och äro intresserade därav, har det ej lyckats mig att få tag på mera än ett par tre formler, och jag misstänker mycket starkt, att dessa äro avsiktligt stympade eller eljest förvanskade. I Medelpad åter, där jag reste såsom främling fick jag ihop sådana läsningar i hundratal — av en enda kuckelgubbe ej mindre än 21 formler med fullständig ritual, delvis efter mannens skriftliga anteckningar, som han hade gjort till stöd för minnet. Där hade man i den gamla tiden gått ganska öppet till väga vid barnens vidskepliga uppfostran. Jag erinrar mig, att en gammal gubbe i Torps socken 1908 berättade för mig, att han i sin ungdom i en skogsby där i socknen hört helt små barn sitta och rabbla »trollböner» som andra katekesläxor. Jag minnes alldeles säkert, att han sade, att det ansågs bli bästa resultatet — största kraften i »orden» — om barnen lärde sig »trollbönerna», innan de lärt sig de kristna bönerna. Att liknande, så att säga djupgående vidskeplig uppfostran i enstaka fall förekommit även här i Frostviken är mycket troligt, men hur den tillgått, får man nog aldrig veta, ty de, som till äventyrs varit föremål för densamma, de tåga. Den allmänna formen för denna art av uppfostran åter känna vi ganska väl.

Så fort barnet började kunna passa sig själv i en del småsaker, fick det hos sig inpräntade de magiska reglerna för varje särskilt fall. Då det tvättat sig och skulle slå ut vattnet, fick det lära sig att spotta däri och tillsäga »de underjordiske»: »ákkti dokk!» (= Akten eder!) Tvättade det sig på kvällen, fick det inte kasta ut vattnet då, utan detta skulle stå inne, tills det blev ljusst, eller ock skulle man slå ned det genom en springa i golvet. — Sitt avkammade hår skulle man bränna upp, ty det var inte bra, att det kom ut och på vidden. — Då barnet gjort sin tarv, skulle det liksom de vuxne vända sig om och spotta tre gånger, för att det ej skulle bli utsatt för något skadligt (»illt») från »de

underjordiske». — Man fick inte hållas ute och »öll» (ropa, skrika) sedan det blivit mörkt, ty nu hade »de underjordiske» sin arbetstid, och om de blevo störda, kunde de hämnas genom att sätta på en någon sjukdom. — På torsdagskvällarna skulle man varken kamma sig eller skära naglarna. Gjorde man det, komme man att drunkna eller eljest bli borta för alltid, ty det var sagt dem gamlom: »kvüllskerri någgla o-tössdasskamma hó(o)r ska iyyan kurrkgál fo(o)».

Att säga om något, att det var »ha(i)tt» (hett) var mycket farligt. Man komme då till helvetet, för det är bara där, som det är hett. — Satt man och snodde händerna om varandra, nystade man tråd åt »gammkan» (Gammel-Erik, den onde), och det var nog bäst att låta bli med det. — Då man bar in ved, skulle man lära sig att lägga ned den tyst och vackert, ty om man kastade ned den hårt, skulle man själv få »n-ha-n dôu» och flickan hårda barnsångar. — Hos flickorna inpräntades noga att lägga vedklabbarna rättvänt i elden, d. v. s. med storändan före. Lade de veden bakfram, komme de att föda sina barn med fötterna före. — Att dricka direkt av en panna var farligt, ty om man gjorde det, finge man »inte dö någon gång» utan måste ligga och plågas i det oändliga. — Då man gick till skogs, skulle man inte glömma att ta kniven med sig. Bar man stål på sig, hade »de underjordiske» ej makt att »jölta» (jord- eller bergtaga) en, och såg man en främmande ko, skulle man kasta kniven över den, ifall det skulle råka vara en av de underjordiske. Man fick då behålla den. — Då man suttit på marken och steg upp för att gå bort från den platsen, skulle man vända sig om och spotta tre gånger, ty då gjorde det ingenting, ifall det skulle ha råkat vara något »öbelagle» (olämpligt, d. v. s. underjordiskt) man kommit nära. — Allt detta och mycket, mycket mera av samma slag inpräntades och inövades mycket noga i en redan under de tidigare barnåren.

b) *Det kristligt-religiösa målet.* — Hemmet skulle bibringa barnet »fösst gússöla». Syftet härmed angavs tydligt i den uppmaning, som man brukade ställa till barn, som voro mindre hågade för läsning. De skulle vara flitiga och lära sig sina böner, för att de skulle vara »förvåra» (bevarade) för allt ont och farligt. »Gud som haver» skyddade mot själva »töla» (åskan). Det fick den lille 7 å 8-årige parveln lära sig, då han, bävande för allt farligt osynligt, första gången skickades till gätarskogen (vallskogen). Redan som mycket liten fick man ta ihop med inlärandet av »smö(o)-bönin» genom att säga efter, vad någon äldre sade före. Småbönerna voro »Gud som haver», »Gud med en nödortfig spis» och »För mat och dryck dig vare lov». Den första skulle man läsa högt,

sedan man lagt sig på kvällen, den andra före och den tredje efter måltiden. Att försumma bönläsandet hade sina stora risker. Läste man inte sin kvällsbön, kunde man ej vara säker för »det onda» under natten. Bordsbönerna skulle man läsa, dels för att man skulle »bli mätt någon gång», dels för att det »sedan skulle komma mera mat på bordet», d. v. s. för att Gud i fortsättningen skulle giva det dagliga brödet. Som exempel på bordsbönernas nödvändighet och förträfflighet har man allmänt brukat berätta följande för barnen:

Två barn hade kommit vilse i skogen. Där irrade de omkring och levde på bär. Den ene plockade och åt i ett; den andre plockade i mössan, satte sig sedan ned beskedligt och läste både till och från maten. Den förste pojken stoppade icke länge utan gick snart under, men den andre erfor ingen nöd och kom med tiden tillrätta. — Också förf. fick som barn denna historia till livs, och den förfelade ej att göra avsedd verkan.

Vid 5 à 6 års ålder fingo barnen börja lära sig alfabetet eller »*ola*», och det var inte alls ovanligt, att barn kunde läsa rent vid en 6 års ålder. Lästonen var ju som den var och förblev i regel den samma livet igenom, d. v. s. den för katekesrabbel typiska; man tog sig fram därmed i de få böcker man ägde. Vanligen var det mor, som bibringade första barnet i kullen läskonsten; sedan fick detta lära de yngre syskonen »*ola*» och sedan hjälpa dem med att »*stävva-o-lagg-ihóp*», så att de till sist skulle mäktat »*lösso-ráínt*». Läskonsten har i mannaminne varit så pass allmän, att det blott i ett par tre fall kommit till förf:s kännedom att fullvuxna, normalt begåvade personer ej kunnat läsa. Det var en gift 40- à 50-årig bonde i Jorm på 1860-talet jämte ett par till, som av den nitiske pastor Sundelin sattes från nattvarden, emedan de ej kunde läsa i bok; då togo de och lärde sig det, fastän, de voro så pass till åren. — Var man flitig att läsa, brukade »*hånnin*» (hanen) i boken »*âgg*» (värpa). Vanligen var det bara någon sockerbit han krystade ur sig. Han var nog fattig, den stackaren, med. Någon gång inträffade det stora undret, att han klämde ur sig en hel 12-skilling, men detta »rönte» honom så hårt, att det inte var lönt försöka sätta upp boken till värpnings på bra länge. Man brukade ställa den uppslagen i fönstret med ryggen mot rummet, då man ville förmå hanen att värpa.

Skolväsendet här ordnades så sent, att det än i dag finnes många personer, som under hela sin skoltid ej åtnjutit sammanlagt mera än omkring ett läsårs undervisning. Före 1890 var det en alldeles tvungen sak, att hemmen själva lärde sina barn läsa, om de över huvud taget

ville ha dem konfirmerade, angående vilket och mera till kan läsas i uppsatsen »Ur Frostvikens skolkrönika», införd i kalendern »Jämten» 1930.

Sedan barnet kunde läsa innantill, blev det att för var dag i veckan ta ihop med de långa eller »storbönerna» (»*störbømin*»): morgon- och aftonbönerna, som funnos i psalmboken eller katekesen. Till en början läste man dem högt, innantill kväll och morgon, under det att de äldre sutto och hörde på, men till slut skulle man ha dem inpräglade ord för ord i minnet. Inte i alla hem gick det så regelrätt till, men i de verkligt ordentliga hemmen var det så. I en del hem inskränkte man läsningen av storbönerna till söndagarna. Katekesen och bibliskan skulle naturligen läras in ordagrant. Vanligt var, att mor för varje dag gav barnen ett stycke till läxa och så på söndagen förhörde allt det under veckan inlärd. Det var långt ifrån någon frivillig sak för barnen detta. Glömde man själv att taga boken, då man hade en ledig stund, sade mor till, och då var det inte att mucka. Man skulle läsa över högt. Där många barn funnos, måste man läsa så högt, att man ej villades av de andra. På kvällarna, då alla i huset hade något att syssla med och brasan var enda ljuskällan, fingo barnen sitta på golvet med ryggarna stödda mot spisgrunden, dels för att inte skymma för de andra, dels för att ljuset skulle falla i böckerna skarpt och bra. Förklaringar och utläggningar av vad barnen läste, voro föräldrarna naturligen ej mäktiga att ge, men i det dagliga livet präntade de hos de unga in en hel del grundsatsar på ett praktiskt sätt. Det var synd att ljuga, stjåla, nämna Guds namn i onödan, svära, vara olydig etc., efter vad katekesen lärde. Men man utsträckte det längre. Det var lika stor synd att vara odygdig i maten och knota över att det var litet, att döda små kryp och taga ägg från småfåglar, att göra spektakel av folk och i synnerhet av deras lyten och olyckor, att vara högfärdig, snål och ohjälpsam o. s. v. Slutstraffet för all sorts synd, om man inte bättrade sig, var förstas helvetet. Den saken fick man mycket tidigt »*go-i-grain*» på t. o. m. så god sina gånger, att förkunnelsen ledde till raka motsatsen mot det avsedda. Förf. minnes så väl, som det skulle ha varit i går, huru han vid en 10 års ålder kom till den slutsatsen, att det tjänade rakt ingenting till att försöka vara snäll, för man kom nog i alla fall till helvetet. Det var helt enkelt omöjligt att kunna leva, handla och tänka så efter Guds vilja, att man slapp undan.

Men man riskerade straff även här i tiden. Allt söndagsförvärv var odrygt. Därför skulle man icke ens ha nät eller andra fångstvonor (fångstredskap) ute över söndagen. Förf. har själv som lillpojke i början

av 1890-talet varje lördagskväll under vintern måst försätta sina rip-snaror ur fångstbart skick, »*kråk snörin*», som det hette. Efter kl. 6 på söndagskvällen hade man lov att gillra dem igen, för då var det slut på »*hålgadyggna*». — Emellanåt fick man bevis för risken av att utföra söndagsarbete. Jon Jönsson i Blomhöjden tycktes göra ett riktigt stortag, då han en söndag räfsade upp en massa torrfoder och måndagen kom med hållande regn, men så forlös, som han blev den kommande våren, hade han aldrig varit varken förr eller senare. Egendomligt nog var det »de underjordiske» som hade i uppdrag att beivra förbrytelseerna mot sabbatsbudet. Det visste man säkert, för det var en karl, som hade varit jordtagen i många år men i sinom tid kom tillrätta. Han hade sagt, att det var »*so nötkko*» (så någorlunda bra) att vara hos jordfolket utom på söndagarna. Då hade de mycket strävsamt, för de skulle besöka alla, som då arbetade, och taga från dem inte bara vad de förvärvade på söndagen utan även lite till. Lars Olofsson i Blåsjön, nu död för länge sedan, talade om, så att förf. hörde det, huru han en söndagsmorgon hittade en skavank på sina kläder och lagade den. Efter den dagen var det alldeles som förgjort. Varje söndagsmorgon måste han fram med nål och tråd, för det var alltid något i olag med kläderna, om inte annat, så gick någon knapp loss, och det var bara för att han började den där gången. Han blev tvungen att göra sig riktigt hård för att komma ur den stygga vanan, och sedan slutade kläderna krångla på söndagsmorgnarna. Liknande sägner och berättelser hade man i alla hem till hands för att stävja de ungas söndagstilltag. — Att vara odygdig i maten och klandra det lilla kunde göra så mycket, att Vår Herre ställde det så, att rakt ingenting var att finna på bordet en vacker dag.

Att dräpa »*tröllskap*» (råttor o. d.) och andra skadedjur var ingen synd, men man fick inte plåga dem. Allt matnyttigt i skog och mark ansåg man sig ha rätt att taga när som helst oberoende av fridlysningsbestämmelser (— man lägga märke till att jag här talar om den riktiga gammeltiden, d. v. s. den utpräglade självhushållningens tid, vars slut markeras av de första skogsdrivningarna för sågverksbolagens räkning, vilket för Frostvikens vidkommande skedde omkr. 1870. Se min art. i Jämten 1935 sid. 187!). Dessa senare ansågos i början uteslutande som kitsliga och orättfärdiga påhitt av överheten. Det hörde förf. upprepade gånger i sin barndom. Man sade rent ut, att överheten hade inte rätt att göra så ty: »Jorden är *Herrens* och vad däruppå är». — De äldres föredöme jävade dess värre deras djurskyddsvänliga ord till barnen. Själva togo de utan betänkande de större fåglarnas ägg, och deras slakt- och kastreringsmetoder voro onödigt barbariska. Djuren skuros

helt enkelt ihjäl utan någon som helst bedövning. Inte på långt när alla hade vett att hålla barnen borta från dylika förrättningar. Detta förråde naturligtvis de ungas sinnen och gjorde dem okänsliga för djurens lidanden. Småpojkar fingo ofta avliva kattungar, hundvalpar och killingar. De senare slaktade man på samma sätt, som man sett de äldre göra. Att snöpa lämlar ha nog flera småpojkar än förf. roat sig med utan samvetsagg.

Alla vackra ord till trots voro de äldre minst sagt stygga mot fattigmans barn, som kommo under deras välde. Att barnen i ett sådant hus då skulle ha blivit synnerligen vänliga och kamratliga mot den främmande lille stackaren, vore orimligt att begära. Men icke nog därmed. Pojkar, och förrästen flickor med, som på detta sätt tyranniserats såsom små, blevo ej sällan såsom vuxna ena riktiga kanaljer mot de värnlösa. Det var alldeles för lockande att själv en gång få spela herre över någon, sedan man under sitt dittillsvarande liv måst känna förödmjukelsen av att vara allas hundsvott.

Utom den rent vidskepliga tron på bönen magiska makt och föräldrarnas helt naturliga önskan att sätta avkomman i stånd att på sistone lirka sig undan helvetet och få det bra i evigheten, var det flestas avsikt med barnens religiösa fostran rent praktiskt inriktad. Den, som inte kunde sin katekes och bibliska utantill som ett rinnande vatten, fick inte »*gö(o) främm*» d. v. s. bli konfirmerad, och konfirmationen var det trappsteg, som man ovillkorligen måste passera för att komma upp till det fulla människovärdet och bli delaktig av de vuxnes två stora kardinalrättigheter: nattvarden och äktenskapet. Väl fanns det en del, som hade en aning om att religionen borde dana människorna till goda och bra både jorde- och evighetsvarelser, men flera voro tvivelsutan de, som betraktade allt pluggandet mest som ett ofrånkomligt och nödvändigt ont, som man prompt måste gå igenom för att få bli och räknas som de andra. —

c) *Det praktiska målet.* — Barnet skulle fostras till arbete och händighet. På ett mycket tidigt stadium sattes barnet i nyttig verksamhet. Att bära in vaden hörde till det allra första. Därmed fingo både pojkar och flickor börja, medan de voro så små, att de nätt och jämt orkade med de för den öppna spisen avpassade stora klamparna och kloven. I förhållande till barnets ringa krafter var det en ansenlig prestation att vintertiden bära in all den ved, som den stora »*gröva*» slukade. — Då mor gick i fjöset var det alltid någon av småttingarna, som fick följa med och hjälpa till med att »*söp o-flä*», och då det bar till med stillningen, ställde sig mor i ladan och »*jol tåppan*» (gjorde tapparna),

d. v. s. delade fodret åt vart och ett av de klovbundna djuren, och så fick barnet springa med givorna. Mången gång voro de små medhjälparna ej större, än att »kütappen» (kotappen) måste delas på två. Barnen gjorde icke desto mindre god nytta, i det att de sparade mor den ideliga vandringen fram och åter, och så gick det mycket fortare. Det var rent »sto-n monn» (stor en mån, en god hjälp). — Vid en 7 å 8 års ålder började pojken på få hålla i sin ända av stocksågen ute på vedbacken, och det lät far var »sto-n monn». Då parveln hörde det, växte hans öron och läpparna formade sig till det första försöket att spotta manhaftigt. Elva år gammal var han karl att ta hästen och släden och köra till skogs efter ett lass vekare (mindre) ved, som han själv huggit. Ville det sig då så väl, att det jäklades (krånglade) lite den gången, svor han kanske till lite stadigt, ifall han var ensam. Eljest vågade han nog inte. Då förf. var 12 år gammal, fick han tillsammans med en äldre pojke en hel vinter hugga och köra hem nästan all ved, som gick åt i den gården. Vi höllo oss ingalunda bara till småbjörken. Jag minns särskilt en gång, då vi huggit en självtorkad gran, som var så grov, att det var besvärligt då vi skulle såga ned den, emedan sågen inte ville räckta. Trädet kapade vi i stumpar på omkring fem alnar. Lassningen klarade vi på det sättet, att vi grävde ned släden helt och hållet i snön och sedan rullade på stockarna med spakar. Av de grövsta bitarna kunde vi ej köra mer än en åt gången. Det var hela vintern djup snö, så att vi måste begagna trygor (snöskor) på hästen. Titt och ofta lossnade dessa, ty vi voro för svaga att draga till banden ordentligt. Det var så kallt om fingrarna många gånger, då vi höllo på med trygorna, att vi gräto. Vi fingo nämligen »nägga|bitn» (nagelbiten) och det är ont. Helt säkert hade vi i stället svurit sådana gånger, om det inte förhållit sig så, att vi i likhet med alla andra i byn hade blivit »väckta» det där året, men det är ett kapitel för sig, som måhända också en gång blir skrivet. Att vi icke fällde ihjäl oss med de stora träden eller körde hästen fördärvad på översnöade spetsiga stubbar, måste tillskrivas den rena turen. — Då far satte ut snarorna, tog han den 7 å 8-åriga pojken med sig för att lära honom konsten. Sedan fick pojken själv sätta ut och sköta ripsnarorna kring inägorna och nere vid sjöstranden. Det var en mycket stor dag i parvelns liv, då han kom hem med sin första ripa; den dagen var jämförlig endast med den, då han efter flera års längtan och fåfänga böner fick tillåtelse att hänga kruttygen om halsen och axla lodbössan, när han gav sig ut att vittja sina snaror och andra vonor, vilka han vid det laget hunnit föra ut över vida marker. Aldrig blir jag så gammal och glömsk, att jag inte livligt

ser för min inre syn första stortjädern, som damp i backen för min kula. Jag var då 14 år. Men inte begriper jag, huru en annan pojke var navlad, som inte sprack av spänning, glädje och stolthet, då han, endast 13-årig, sköt sin första älg och det t. o. m. på lovlig tid. Han lever än, är 66 år gammal, bor i Björkvattnet men är uppfödd i Muns-vattnet. Hans namn är Johan Jonsson.

Varje vår hade småttingarna ett bestämt göra några dagar. Utrustade med käppar skulle de ströva upp inägorna kors och tvärs, snoka upp varenda korusa sedan höstbetningen, slå sönder den fint och sprida den uteder. Träffade de på en lös sten eller träbit, skulle den tas bort. — Då bärgningstiden kom, fingo alla barnen hjälpa till i mån av förmåga. Man behöver inte vara så värst stor och stark för att kunna plocka gräs och taga löv. Resultatet blev förstås inte så storartat, men det var »goda monn», sa far. Fanns det dibarn, hängdes dissan (vagglådan) upp i ett träd intill slätteslandet, på vilket mor gick och räfsade, och vid dissan vaktade en, som kanske inte var större än så pass, att han kunde ropa på mor, om lillen tog på kinka, men det var »goda monn», det med. — Sedan kornet var inburet från de små åkerlapparna, var det barnens göra att plocka upp alla spillaxen. Inte var det just stora värden, som därigenom räddades, men det var då så pass, att intet av »güsslö(ö)na» förfors, och måhända gjorde detta inte så litet till den mystiska »drjkksla» (drygeln, välsignelsen).

På höstarna, då isen på sjön blivit hållbar, och på vårarna, då små vakar bildades utanför de frambrytande bäckarna, fingo ungarna, om man hade något att paltta på dem, följa någon vuxen på ismete. Det var spännande att ligga på magen och genom det kristallklara vattnet se de stora rödingarna sävligt slå sina lovar kring betet. Kom där en badare och gapade över kroken, hotade hjärtat att hoppa ut genom munnen på den lille fiskaren. Följde fisken med upp, gallskek man av förtjusning, och slapp han, gjorde man likadant fast av harm. Mången liten käck parvel strövade under somrarna dagarna i ända uppför och utför de många bäckarna och plockade upp foreller, så att han för det mesta »fiskhöll» dem hemma. Inte var han sportmässigt utrustad: Spöet var en björksly, reven en tvinnad lintråd och kroken kanske bara en krökt knapphål. Men var det minsta vän, så dansade fiskarna med upp, ty parveln kände deras skygga vanor: under de ljusa försommarnätterna var det inte lönt att lägga ut de grova näten annat än möjligen, när det blåste och regnade duktigt. — Hans bidrag till kosthållningen var mycket kärkommet.

Den kanske allra viktigaste sysselsättningen, som ålåg gamla tiders

barn, var gätningen av (=att gå i vall med) boskapen på somrarna. I regel var det en i sänder av kullen, som tjänstgjorde som gätare. Därmed fick man vanligen börja vid en 7 à 8 års ålder. Om hemmet var mycket fattigt, skickades vanligen äldsta barnet bort att gäta hos andra, sedan det övat upp sig hemma ett par somrar. Något av de yngre fick rycka in i stället. Gätarens göra var både ansvarsfullt och ansträngande. Från våren måste han ha vartenda ett av de i regel svältfödda djuren under ögonen beständigt för att, om något av dem trillade och blev liggande, skynda det till undsättning eller ock springa hem efter hjälp, ifall han inte ensam orkade få det på fötter. Till kvällarna skulle han, så vitt möjligt, ha hem vart enda liv, stort som smått. Ty även tackorna mjölkades, och så var man aldrig riktigt säker för varg och björn. Hela försommaren hade han att påpassligt mota bort kreaturen från alla de myrar, som man det året skulle slå. Sedan kommo starrstackarna upp, och i avseende på dem voro korna alldeles som befängda. Kommo de åt, stångade de ned och grävde ut en foderstack på en liten stund. Det var långt ifrån något förroskullsgöra att vara gätare, även om man var hemma, där man fick så pass bra matsäck, som huset förmådde, och avlösning en och annan söndag och ruskig eftermiddag. Hos främmande husbönder behandlades gätaren allt för ofta allt för onödigt illa. Sämst var det med maten. Nästan alla, som varit borta och gätat på den tiden, klaga över att de måst svälta. En av dessa är förf. Den tiden önskar jag mig sannerligen inte tillbaka, men å andra sidan vet jag inte, vad annat man skulle ha satt mig till under de ifrågavarande åtta åren av mitt liv, som skulle ha varit bättre skickat att bereda mig för det verkliga livet.

Ej blott i sådana där grövre sysslor övades de uppväxande i de gamla hemmen. Lika tidigt och jämsides började man sätta dem till mera slöjdmässigt göra. Det första i den vägen var att plocka trasor. Förnötta plagg av ylle och halvyll, vävda såväl som stickade, klipptes upp i fyrkantiga bitar på knappt en kvadrattum. Det var smättingarnas göra att plocka sönder dessa lappar i de skilda trådarna och taga vara på dem av ull. Tillsammans med kokhett vatten kärnades dessa sedan sönder, blandades med ull och spunnos. — Både pojkar och flickor skulle i 8 à 9-årsåldern vara fullt ut mästare i att karda åt mor, och 10 år gammal fick flickan göra sina första lärospån på spinnrocken. Redan tidigare hade hon fått börja lära sig sticka ävensom lappa kläder. En av mina gamla sageskvinnor stickade 11-årig sitt första vantpar av garn, som hon själv spunnit. Efter detta prov hedrades hon med att någon stund då och då få sätta sig i vävstolen. Då hon var på fjortonde

året, fick hon — med behövlige anvisningar av mor förstås — helt och hållet klara upp sin första lilla väv på 20 alnar: spinna, bulta, reva, lägga upp, träda och väva. Detta betraktades visst icke såsom något anmärkningsvärt duktigt gjort av tösen utan bara som sig borde. Att spola var småpojknas göra, då mor vävde och flickorna hade annat att syssla med.

Pojkarna kunde man naturligen ej så tidigt på allvar börja sätta in i de manliga slöjderna, men de voro ej stora, förrän de betroddes ha hand om rätt så vassa knivar och roa sig med att »krötto o snålk». Vid omkring 8 års ålder borde pojken kunna duga till att hämta hem kvastris från skogen och hyfsa till det samt kvista och vrida sådana små vidjor, som användas att binda kvastar och vispar med. Att tälja upp ämnen till räfspinnar blev kanske hans första mera betrodda slöjduppdrag av far. — Den något vuxnare gätarpojken skulle ansvara för att det fanns fullt upp av vidjebindslen och enklovar för fjössets behov året om. Härtill behövdes en del vidjor av grövsta sort, vilka äro beniga nog att vrida även för en vuxen, emedan de äro svåra att hålla fast under arbetet. Men gätarpojknarna i alla tider ha likvisst klarat dem fint. Det går så till, att man inte skär loss vidjan från stubben, förrän den är färdigriden. Flerstädes ställde man det kravet på gätaren, att han under den för vidjevidning lämpliga tiden på försommaren varje kväll skulle ha med sig hem t. ex. 10 ordentliga vidjor, som skulle användas till trygorna (snöskorna) på hästen. Många gätarpojkar sysslade i skogen med tillverkning av små modeller av kallkvarnar (skvalt-), de enda maskinella anordningar, de sett, undantagandes spinnrocken och vävstolen. Sedan handen erhållit tillräcklig förövning med sådant, blev det att försöka sig på tillverkning av vispar, tvagar, kvastar och tågarbeten samt senare träskedar, slevar, virkoppar o. d.

Vid 12-års ålder fick man börja försöka lappa sina egna skor, och sedan man gått och läst för prästen, var det hög tid att lära sig sy nya kängskor, d. v. s. näbbpjäxor. Löpa näver till tak och bark till garvning fordrade vare sig styrka, handlag eller övning och kunde därför utan vidare krävas av småpojkar. — Lagning och bindning av nät fick man börja med, långt innan man läst för prästen, ävensom att tillverka de för näten behövlige flarnen och sänkena.

De gamla höllo mycket styvt på att man ej skulle sitta fåfång om kvällarna, och de ägde en särskilt god förmåga att sätta en något i händerna. Under vardagarna fanns det i de gamla hemmen ingen tid övrig för lek och ras. Ett i dessa trakter vintertiden så närliggande nöje som skid- och källbacksåkning inskränktes av de flesta föräldrar obönhörligt

till söndagsaftnarna. Då var det också byns barn och ungdom någon gång emellanåt fingo komma tillsammans i en av stugorna och roa sig med lekar eller kanske rent ut dansa, om det fanns någon, som kunde spela. — Det råder inte minsta tveivel om att icke barnens praktiska uppfostran ombesörjdes genomgående bättre i dessa gamla nybyggarhem än i de nutida i trakten. Största skulden härtill har skolan, som tar den mesta tiden för sina syften. Men både fristunder och ferier utnyttjas här ute i obygderna allt fort på ett helt annat och förståndigare sätt än i de stora bygderna nedåt landet.

d) *Fostran till goda seder.* — När främmande kom till gårds eller man själv var borta hos andra, höll man styvt på iakttagandet av »*fölk-såddia*» (folkseder: städad uppträdande). Uppträdandet sådana gånger var långt mera regelfäst och cirklad, än man skulle ha väntat av dessa enkla nybyggare i deras avskildhet. Vad de äldre härvid hade att iakttaga finnes beskrivet dels i utredningen om »Tilltal och hälsningar» i Landsmålsarkivets anteckningsserie, dels i förf:s uppsats »På en storbondes gård i Frostviken i mitten av 1800-talet» (Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1924—25 s. 57—95.) Att bibringa barnen det vedertagna städade sättet i umgänget med utomstående låg varje far och mor med självaktning varmt om hjärtat. De för barnen gällande speciella reglerna inpräntades och övervakades noga. Då främmande närmade sig gården, fick man inte visa sig i fönstret, ej heller »*öll*» (sorla), så att det kunde höras ut. Sedan den främmande kommit in, var allt högljutt glam, skrik och prat strängeligen förbjudet likasom ock allt onödigt farande fram och åter, ut och in. Att lägga sig i de äldres samtal dugde icke. Blev man icke tilltalad, skulle man tåga still. Ansåg man sig ha något av vikt att meddela, fick man halvviskande säga det till far eller mor. Att vara påpassligt förekommande mot den främmande, fick man också lära. Om man såg honom stoppa pipan, skulle man kvickt söka rätt på spänstickorna för ändamålet och fly honom eld. Hans våta vantar skulle man ta och lägga till torknings framför elden samt sedan passa dem, så att de icke brändes osv. Till granngårds fick man sällan gå utan ärende och under inga förhållanden olovandes. Då man kom in där, skulle man hälsa högt men ej »*gäpot*» (gapigt) och bocka eller niga, beroende på om man var pojke eller flicka. Mössan, som hemma satt på beständigt, skulle inom andras dörrar ögonblickligen av. Hade man ett brådskande ärende, skulle man genast framföra det i de ordalag man hemma blivit lärd t. ex. »*a-mór hållsa o-ba, om ma skull fo-lo(o)n bösmån*» (betsmanet). Så fort man fått det begärda i handom, skulle man tacka, bocka, hälsa och springa hem genast. Då man bar hem en

lånad sak, skulle man överbringa den med orden: »*i hall po-tjamm hejma ma lö(o)ni, o-a-mor hållsa o-tåikka*» (jag håller på komma hem med lånet).

Hade man fått löfte att gå till grannars bara för ro skull en stund, skulle man som en annan vuxen stanna nere vid dörren, tills man blev bjuden att stiga fram och sitta. Blev man tillfrågad om något, skulle man svara kvickt och ordentligt men inte själv börja prata. Funnos barn i huset, togo dessa givetvis snart om hand den lille gästen och samvaron blev den mellan barn naturliga. Blev man bjuden på en matlott »på hand», skulle man icke sätta sig till att äta upp den där utan ta den med hem. Det var alltid bestämt, huru länge man skulle få vara borta, och det gällde att icke stanna över det klockslaget, ifall man ville undvika att för obestämd tid framåt bli portförbjuden. Till att uppföra sig fint hörde också att inte slämma (slänga till) dörren, inte fara och fingra på saker och ting, inte sladdra och prata och vara högljudig etc. etc. Allt sådant togo mammorna reda på, då de träffades.

I vardagslag hemma fingo de mindre barnen sätta sig vid spisen med sina matkoppar eller lotter och äta där, medan de vuxna sutto vid bordet. Bordsederna fingo dock icke åsidosättas. Pojkarna skulle lägga av sig mössan inför maten och allesammans barn knäppa händerna och läsa bordsbönen högt. Under det man åt, skulle man vara alldeles tyst. Det var farligt att prata med maten i munnen. Födan kunde råka »*föro galä va(i)n*» (fara galna vägen: komma i vrångstrupen). Men man blev inte heller lika bra och gott mätt, då man pratade som då man teg still under ätandet. Vidare skulle man för allan del se till, så att man ej spillde mat vare sig på sig själv eller på golvet. I synnerhet var man noga med att icke någon brödsmula — »*gússlo(o)n*» — skulle komma på golvet, så att man råkade trampa därpå, för det var helt enkelt synd. Berättelsen om flickan, som trampade på brödet och därvid sjönk ned i jorden och försvann, fick man sig till livs i samband med denna matregel. Den minsta lilla brödsmula, som föll på golvet, skulle man taga upp, blåsa på den och sedan kyssa den, varefter man åt upp den. Matkoppen skulle man inte bara äta ur riktigt väl utan därtill efteråt slicka den ren med pekfingeret. Det var nog inte bara för den lilla matmulans skull man gjorde så utan även för renlighetens. Slickningen var på samma gång diskning. De flesta husmödrar hade nämligen bara en diskardag i veckan, vanligen lördagen. Sedan man ätit, skulle koppen sättas på sin plats och skeden i »*hänmtja*» (skedhallet) ovan bordet. — »*föltje fosst o-läggöra sådda!*» fick det barn höra, som försökte tränga sig framom de vuxna, då det var frågan om mat. — »*denn da lilla försmö(o) kann allri de störa fö(o)*» erhöi den till minnesspråk, som

tyckte, att han fick litet av något. Sällan inträffade det i den tiden, att barn försummade måltidstimmen, men om det hände, fick man sig till livs lagbudet härför: »*tjámm-du-itt modo fáta sto(o)r på bôli, fe du ôtto-o slâik dar fata hi stótt*» (kommer du inte medan fatet står på bordet, får du äta och slicka...).

Sedan man ätit, skulle man läsa halvhögt och sedan ljudligt säga: »*tákk fer-mát!*» Den goda seden ålåg även de vuxna — liksom för övrigt allt, vad här sagts om bordskick.

För den minsta smásak man fick, skulle man ta i hand och tacka. Detta var inte bara en hövlighet utan lika mycket en juridisk formalitet. Man rådde ej om gåvan, förrän man tackat för den. Dessförinnan kunde givaren utan vidare ta igen den, vilket barn nogsamnt fingo erfara, om de behagade tjuras och inte tacka. Av denna orsak skulle man ej tacka för fästegåvor, ty om det mot förmodan blev uppslaget, skulle gåvorna återställas, och då borde inte tack och handslag stå hindrande i vägen. Sedan man tackat, var äganderätten klar och orubblig — men det skulle vara med handslag, ty det var just det, som manifesterade det frivilliga överlåtandet och mottagandet.

Då ett barn såg en vuxen i färd med att tillverka något, skulle det inte vänja sig med att fråga, vad det skulle bli, utan det skulle titta efter och själv räkna ut den saken. Svaret på en sådan fråga var alltid snäsande: »*n-frò(o)gvis fe-itt allt vòtto*» (En frågvis får inte allt veta); — »*i-hall-po-jòro-n pinnfis te-o-slo(o) inni ròuva no-n-frò(o)gvis*» (Jag håller på göra en pinnfis till och (att) slå in i röven på en frågvis); — »*de ànngó(o)r-de-itt, so-tíg-du so-bra!*» (Det angår dig inte, så tiger du så bra!) Principen var nog inte alls så tokig, men tillämpningen var mindre bra. Alldeles förkastligt gick man i andra fall tillväga, t. ex. då man vid slakt skickade det kanske tjänstvilliga och lättvista barnet till grannars att låna »*ròmpraia*» (rumpdraget), ett verktyg, som aldrig funnits, — och sedan retades med den lille, för att han låtit narra sig; eller att ställa sig vid fönstret och bete sig som om man såge något riktigt märkvärdigt ute, och så, då barnet kommer för att också få se, hånande säga: »*ta-ijánn-òugan o-tákk-fer-ló(o)na!*» (Ta igen ögonen och (hav tack för lånet!) Dylika dumma tilltag inte bara sårade barnets känslor för tillfället utan gjorde det därjämte misstänksamt för framtiden. Nu är likvisst att märka, att föräldrar väl mycket sällan gjorde sig skyldiga till sådant, utan det var tjänstefolk mot barn och äldre syskon mot yngre.

Burträsk å 1870-talet.

Av Pensionären J. A. Granlund i Koskullskulle, född år 1864 i Villvattnet, Burträsk, berättat för Algot Lundberg, Uppsala, 1927.

Granlund vistades i föräldrahemmet i Villvattnet under uppväxttiden. Då hemmet var fattigt och fadern, som var soldat, avlidit, måste Granlund redan vid 12 års ålder lämna hemmet och taga tjänst som vallpojke i grannsocknen Degerfors. Där blev han senare konfirmerad.

Efter några års arbete såsom snickeri- och byggnadsarbetare bland annat i Umeå och Sundsvall, fick han anställning vid gruvorna i Koskullskulle. Där har han varit bosatt sedan början av 1900-talet.

a) Skolrum, lärare och lärarelön.

Vid den tidpunkt, som dessa anteckningar avse, var folkundervisningen här liksom i en del andra landsförsamlingar synnerligen bristfällig. Skolhus funnos icke i byn; ej heller var där någon lärare fast anställd. Bönderna i byn lejde någon läs- och skrivkunnig person, som under några veckor tog hand om barnens undervisning. Han erhöll avlöning för den tid, som den provisoriska skolan pågick; avlöningen var särdeles låg, och läraren måste därför på sina ferier och stundom även under skoltiden syssla med något extra arbete. Skolan inrymdes hos någon av byns bönder i dennes sommarstuga, den s. k. bagarestugan, eller i något ledigt rum i mangårdsbyggnaden.

Skolan var flyttande; ena terminen hölls den i Villvattnet, andra terminen i grannbyn. Enär sjön Villvattnet delar byn Villvattnet i två delar, hölls skolan alltså omväxlande på ena eller andra sidan om sjön, »nordantill» eller »summantill».

Första terminen av Granlunds skoltid var han med i skolan endast för att »höra på». Han var då sex år gammal. Som lärare tjänstgjorde då en oexaminerad lärare Aberg, som var mycket sträng. Kort tid därefter blev han vansinnig och fördd till hospital. Han hade vedhuggning hos bönderna som biförtjänst.

Aberg efterträddes av en lärarinna Karin Lundgren, vanligen kallad Kvarnlunds-Karin. Som biförtjänst hade hon virkning; detta arbete utförde hon även under skoltiden. Ibland kunde det hända, att hon så fördjupade sig i virkningen, att hon glömde bort undervisningen, så att samma barn kunde få läsa högt hela timmen.

Varken Aberg eller Kvarnlunds-Karin hade något större anseende. Någon hedrande vandel synes de ej heller ha fört; detta gäller särskilt den senare. Det hände flera gånger, i synnerhet om måndagsmorgnarna, att skolbarnen fingo vänta en eller flera timmar på lärarinnan, innan hon behagade stiga upp.

Den tredje och siste läraren, som Granlund fick undervisning av, hette Nilsson; han hade avlagt folkskollärorexamen och var troligen avlönad av kommunen. På sin lediga tid, någon gång även under skoltiden, sysslade han med att tillverka tobakspipor.

Det var vanligt, att barnens föräldrar sände gåvor till läraren, huvudsakligen matvaror. Dessa gåvor voro icke mutor utan endast bevis på föräldrarnas godvillighet mot läraren.

b) *Skolgång, undervisningsmaterial, elevfördelning och förfaringssätt.*

Någon föreskrift om bestämd ålder för intagning i skolan synes ej ha varit bekant. Vid husförhören brukade prästerna uppmana föräldrarna att sända barnen i skolan. En del barn blevo sällan eller aldrig i tillfälle att åtnjuta skolundervisning; detta gäller barn från enstaka gårdar eller smärre byar.

Läroböckerna voro katekes, biblisk historia, nya testamentet, psalmbok och läsebok; den sistnämnda fingo barnen låna i skolan. De övriga böckerna måste barnens föräldrar själva anskaffa för egna medel. Läseboken var möjligen en lärobok i naturkunnighet; meddelaren har glömt vilketdera det var. Den var rikt illustrerad, särskilt med djurbilder, och nyttjades huvudsakligen för övningar i innanläsning, varvid två och två barn fingo »se ihop», dvs. ha en bok gemensamt. Till undervisningsmaterialen må också räknas den notlåda, som nyttjades vid psalmsången, jfr senare.

Någon viss klassindelning blev ej införd i skolan under den tid Granlund undervisades där. Var och en läste sin egen »kurs»; barnen kunde alltså ha olika läxor, allt eftersom den individuella begåvningen gjorde det möjligt för dem att »hinna långt i böckerna».

Någon bestämd placering fanns icke; barnen fingo själva välja sina platser inom den undervisningsgrupp de närmast tillhörde. Läraren satt vid ena kortändan av ett långt bord, och omkring detta sutto de barn, som kunde läsa utan att stava. De som hunnit lära sig läsa »rent», fingo övergå till *skrivgruppen*, som satt vid ett mindre bord. Där sutto även de, som lärde sig *räkna*. *Nybörjarna* och de som ännu *stavade*, stodo invid ena långväggen, där »stavningsstabellerna» hängde. Något av de äldre och mera försigkomna barnen fick leda stavningsövningarna.

Varje dag börjades och slutades undervisningen med bön och psalmsång, ackompanjerad med notlåda, »psalmodika», en avlång rektangulär låda med en sträng. Efter bönen och psalmsången vidtog läxförhöret, då varje barn fick gå fram till läraren och läsa upp sin läxa »utan-till». Under tiden sutto de andra och förberedde sig genom att läsa över

läxan. Det gällde att kunna läxorna »som ett rinnande vatten»; annars blev det ej endast bakläxa utan även bestraffning med ris och skamvrå. — »Risbastu» gavs ofta, men då en del av »barnen» voro 15—16 år och lika stora och kraftiga som läraren, så var det givetvis de mindre barnen, som straffades oftare än de större och kraftigare. — Skamvrån var hörnet närmast utgångsdörren.

De som lärt sig läsa »rent», fingo lära sig skriva. Sedan skrivtecknen inlärts så, att barnen kände igen de olika tecknen, fingo de övergå till de mera självständiga övningarna. Som »förskrift» nyttjades då psalmboken. Endast några barn kommo så långt, att de fingo lära sig räkna. De första övningarna voro huvudräkningsövningar; sedan vidtog skriftlig räkning med exempel hämtade ur en räknebok. Vid uträkningen av talen nyttjades griffeltavla. Så snart ett tal var uträknat, uppvisades tavlan för läraren. Var talet felräknat, fick det räknas om igen; var det rätt, fick eleven övergå till nästa exempel.

Endast den siste läraren gav sångundervisning. Denna avsåg huvudsakligen inlärandet av psalmer, varvid den förut nämnda notlådan nyttjades. C-durskalan inlärdes, så att varje barn, som icke alldeles saknade anlag för sång, kunde sjunga skalan »fram- och baklänges», och vid de slutliga proven fordrades, att eleverna kunde frambringa den ton, som läraren pekade på.

En stund varje dag förhördes barnen genom frågor om det som de haft i läxa eller läst om under innanläsningstimmen.

Under lektionerna voro barnen tysta och lugna. Undervisningen började vid 9-tiden på morgonen. Mellan varje lektion, som i regel utgjorde omkring en timma, togs en stunds rast; middagsrasten var omkring en timma. Antalet lektioner var mycket godtyckligt liksom även barnens skolgång. När som helst kunde barnen lämna skolan utan att begära lov; detta var särdeles vanligt vid de tider av året, då behovet av arbetskraft var särdeles stort i bondehemmen, såsom under potatisupptagning, tröskning och dylikt.

c) »*Nattvardsläsningen*» fick ej börjas förrän prästen efter prövning vid husförhör funnit, att de unga ägde erforderliga kunskaper i kristendom; det minsta som fordrades, var lilla katekesen »utantill». *Nattvardsläsningen* räckte i tre veckor och avslutades till midsommar. Flickor och gossar »läste» samtidigt. Aldern varierade avsevärt; flickorna voro vanligen fullvuxna, och »gossarna» kunde i enstaka fall vara minst 30 år gamla. Utom katekesen inlärdes även ett flertal psalmer; bergspredikan lästes något utförligare än andra delar av evangelierna.

Björnsbyn, Nederluleå 1842—1869.

Av Folkskolläraren Aug. Nordström, Nederluleå.

Före 1870 inhystes skolan i bondgårdar och läraren inackorderades likaledes i någon närbelägen stuga. När skolhuset sedan av björnsbyborna själva byggdes, flyttade även läraren in i den för honom avsedda kammaren, 'skòokkámarn'. Skolhuset innehöll i likhet med andra byskolhus den tiden förutom denna kammare skolsal och förstuga samt ett litet kök (sedan förstugukvist tillbyggt och den förra förstugan kunde apteras därtill). Några ytterplagg hade vi väl i regel inte, så något avklädningsrum var alldeles obehövt. Skolsalen hade mitt på tvärväggen en öppen spis, där brasan under dagens lopp alltemellanåt flammade, och skolmöblerna bestodo av tre långa med varandra parallellställda bord med tillhörande långbänkar vid sidorna för barnen att sitta på, medan lärarens plats var på en stol vid mittbordets ände. Något, som kunde få namn av kateder fanns sålunda inte. Jag passar här på att presentera vår lärare, som vårterminen (el. dess förra del som då hette 'vinterterminen' ¹⁾ 1879 skötte undervisningen, näml. folkskollärare Erik Nordström från Brändön, respektingivande, men på samma gång faderligt välvillig mot sina elever, född 1829 och sålunda nu 50-årig. Han hade i början av sin tjänstgöring 1852 hela norra delen av Nederluleå socken, om man undantar Gamla staden och Sunderbyn och hade under de båda första åren hunnit med fem rotar: Smedsbyn, Ängesbyn, Börjeslandet, Sundom och Persön. Och då inga småbarnslärare, ej ens de oexaminerade av vilka socknen senare på 1860-talet begagnade sig, ännu i någon utsträckning kommit i verksamhet, så måste Nordström, 'òverskòoklärarn' ta hand även om småtingar. Vid inlärandet av läskonsten begagnade man sig av bell-lancasterska metoden »med undantag likväl för de mer försigkomna». Till denna undervisningsmetod hörde fyra ting: en s. k. monitör, en pekpinne, en stavningstabell och ett 'granband'. Monitören skulle lära de unga teningarna, han var satt över, att stava och lägga ihop och för detta ändamål hade han en lång pekpinne, som begagnades både som pekredskap och med rätt eller orätt ofta även som färla. Stavningstabellen upphängdes på väggen, och kring granbandet, som icke torde ha varit så obligatoriskt, men dock omtalas ha använts, och som i en halvcirkel var viket mot väggen omkring tabellen, fylkade sig det unga läslaget, medan monitören tog plats innanför 'skranket' — ett för

¹⁾ Vårtermin kallades egentl. tiden efter påsk till skolans slut; vintert. tiden från jullovet till påsk.

övrigt nog så praktiskt sätt att hålla 'massan' på avstånd och hindra trängsel omkring tabellen. Den dagl. skoltiden var 6 1/2 tim.¹⁾ Den årliga 7 mån.²⁾

Efter denna utvikning, som ytterligare kan kompletteras av ett föredrag av undert. refererat i Norrb. Kuriren N:o 22 B för den 26 jan. 1929, och vilket lämnar svar på en hel del frågor, som följa i frågelistan, övergår jag till besvarande av dessa frågor (även genom hänvisning till sagda referat). Rubriken i N. K. lyder 'En skola i Nederluleå församling på farfars tid'.

Saker, som inte funnos eller annars voro kända häruppe, äro 'stamfat', 'pissbytta'; varken dessa eller 'eldpelare' eller 'malt' eller medtagna 'spön'³⁾ eller 'hackat granris', ehuru grönt nog ströddes på golv vid högtidliga tillfällen, men enris var vanligare. Men en svartavla av en kv.-alns storlek fanns på skolväggen, och eldningen fick nog omhänderhavas av pojkar *èlaran* (eldarna) under lärarens inseende ännu ett stycke in på 1900-talet, då Kommunen tog hand om denna såväl som städningen, vilken senare varit ett åliggande för flickorna. Sandlåda kanske fanns i någon skola och vedträn måste barnens föräldrar föra till skolan för både skolans och lärarens behov. Detta efter 'rök' utgående onus överfördes på allmän fyrk här i socknen först vid århundradets slut. Att föräldrar, som hade barn i skolan, ensamma ville bära denna tunga, under det andra voro befriade, tvärt emot en lag, som länge varit gällande, berodde nog på, att de hellre föredrogo göra utlagan in natura, än att den skulle utgå i penningar.

In- och utmarsch i någon särskild ordning brukade icke Nordström, ej heller någon s. k. snygghetsmönstring, ehuru, vad jag har mig bekant, båda sakerna förekommo i en del skolor, kanske mest bland småskollärarinnorna.

Skòokåççg, *småskòokbån*, *ståççkòokpòik* äro vanl. benämningar. Gullgossen fick heta '*håndan fjåççken, som ha véhåla a lærarína*'. Strykpojken däremot: '*håndan som sko fa skúldn for alt*' — som ^(medhåll av) *alti sko vara sonda-*
^{horn i sidan till}
bókan — '*som læran hata*' — '*ha hon i søyda dil*'.
^(hatar)

Att skvallra har alltid betraktats som lumpet. Den fick heta *skvåler-*

¹⁾ vanl. mellan 8—1/2 12 fm. och 2—5 e. m.

²⁾ vanl. från febr. månads börj. t. slut. på maj och fr. medio av sept. t. medio av dec.

³⁾ Vad spön angår hade läraren på skolväggen en bastant käpp (Se därom vidare N. K.).

bit eller *rältåk* som det gjorde och dekorerades ibland med den skamliga orden, som benämndes *skvålcerknäpan*, träbitar försedda med krok, som någon pojke tagit med sig till skolan och vid lägligt tillfälle i hemlighet hakade fast i kläderna på den skvallrandes rygg. Denna (vanl. en flicka) gjordes nu till föremål för allmänt åtlöje till dess hon uppäckte, vilken drift hon varit utsatt för. Också ett ambitionsstraff!

De allmänna namnen på lärarpersonalen är *skåolåran*, *överskåolåran* (som folkskolläraren åtm. i s. socknen titulerades, *småskåolåran*, *skåoljåomfro*, *skåolmamsela*, *skåolfrökna*. Två av de första gingo under namnen *ho håra-krik* (av gårdsnammnet 'Håra' och Kristina = *Krîk*) och *jåmfro åstrom*. — Läraren vid kyrkskolan, tillika klockare, ansågs ha så stor lön, att han för densamma borde bestrida undervisningen där. Utom denna fasta skola (sedan ambulerande mellan kyrkan och Sunderbyn) anställdes en ambulatorisk lärare, som skulle avlönas genom att varje mantalskriven person erlade 2 sk. banco och varje skolbarn pr vecka 1 sk. b:o. Detta bestämdes 1844. Vid Eric Nordströms tillträde 1852 hade löneförhållandena vunnit mera stadga genom statsbidrag till folkskollärare och naturaförmånerna från socknen: boställshus, nödigt bränsle, jordland samt vinterfoder och sommarbete för en ko. Småskollärarna däremot tyckas en tid efter 1860 ha avlönats efter »skicklighet, nit och kunskaper», en del med 66 rdr 32 sk. riksgäld, en annan del med 66 rdr 67 öre rmt. Kosten utgick så, att läraren l. lärarinnan åt någon vecka hos var bonde. (Alb. Nordberg, Lule sockens hist.)

Vid den tid, då läsningen inlärdes vid mors spinnrock var det att först lära sig *abeståda* (alfabetet) både det stora och det lilla från a till ö, innan man praktiserade någon stavning. Några allmänt begagnade liknelser och bilder vid bokstävernans inpräglande känner jag inte. Jag vet blott, att jag själv skapade mig sådana (och jag är ju själv infödd norrbottning och har sålunda en liten del i dess kultur!) Lill-a var alltså vårt gamla sommarfåhus, h med magen faster Lena, f en 'huggyxa', q en upp- och nedvänd stäva, x med 'rumpan' granngårdshunden etc.

De gamla hade fått sig inpräntad en läsmetod, som ledde till målet: en säker läsning, och den unga generationen nådde samma mål med samma metod: stavning och sammanläggning. Snubblade man vid läsningen, fick man genast admonitionen 'stava!' och stava kunde de; utan vidlyftiga grammatiska regler visste de fördela ordet, så att varje stavelse erhöi sitt självljud: 'ä säger ä, t-a ta, äta'. Om lärjungen emellertid var slö och lät tanken skena långt i förväg från det naturliga gehöret, kunde det hända, säger folkhumorn, att det bleve s-k-o-p-a *slåiva* (sleven) eller k-a-l-f *pruk* (kalv på lulemål).

'*Låsa reijnt*', '*läsa inna*' någorlunda flytande måste man ju kunna, innan man fick börja läsa utantill (*åota*), och då gällde det först '*lill-kåjsisn*' (lilla katekesen), sedan kom '*staorkåjsisn o bibliska*' (se härom Luleåskult. s. 98—100 och N.Ks förenämnda ref.). Men abc-boken blev man därför ej alldeles fri. I folkskolans högsta avdeln. förhörde oss ännu Eric Nordström i stavning och renläsningstab. med 7 å 8 staviga ord ('meningar' i luleitisk mening, liksom bokstäverna kallas 'ord'), varvid varje nytillkommen stavelse fordrade en repetering av alla föregående i ett sammanhang, vadan alltså första stavelsen i ett 8-stavigt ord måste upprepas 8 gånger, andra stavelsen 7 gånger o.s.v. tills hela ordet genomgåtts. Övningen var en muntlig preparering i rättskrivning, särskilt för avstavning borde den ha verkat gott. Den abc-bok, som härvid användes, Olssons i Söderåkra, innehöll visserligen en del latinstil (*lätinstöl*), som vi nödtorfteligen fingo göra bekantskap med, men den gamla frakturstilen dominerade, till dess Folkskolans Läsebok bröt väg för den förra. I södra socknen kallade man därför boken '*lätinbåoka*'. Antikva var dock och förblev för många av gamlingarna obegriplig, och därför hoppade man över '*kråkiåoka*', när man träffade dem (latinstilen till förståendes). En gumma i en av byarna förklarade att hon inte tordes göra en järnvägsresa för att hälsa på dottrarna, för 'hon kunde int' latin' (då stationsnamnen voro »på latin», visste hon ju ej var hon skulle stiga av, var hennes mening, så man förstår, att det hade sina svårigheter att inte 'kunna latin'.) Men det står ej mycket bättre till med nutida skolbarn än med denna gumma, om det någon gång gäller att läsa ett stycke frakturstil!

Bland gamla namntal å böcker må nämnas, utom *kåjsisn* och *bibliska*, *p-sålmbåoka* (hörbart p.) med *vandzilbåoka* (utelämn. e i början) och *epistålbåoka*, *galåtærbåoka* (Luthers utl. av gal.brevet), *heos-tåvka* (hustavlan).

Vid husförhören skulle färdigheten i att läsa '*inna*' och '*åota*' samt svara på 'förståndsfrågor' kontrolleras av prästen. Kronologiskt hade denna årliga förrättning häruppe, vill jag tro, benämningarna *prestfåeva*¹. 'examen' och *heosförhöira*; märkvärdigt nog kom dess egentliga namn sist i bruk. Husförhöret gick i tur och efter hemmansnummer mellan bondgårdarna. Detta kallades att 'hålla prästn' (*håi prestn*). I äldre tider reddes därvid riktiga gästbud (*gåsåbåd*) ej endast för prästen utan för hela husförhörslaget, vilket måste ha känts tungt för 'uthållaren'.

¹) Prestfården (presten påstås fordom ha fått färdas från gård till gård för förhörens anställande).

Det förbjöds också i lag 1743. Bondköket eller Salen, där man så hava kunde, ställdes i ordning med kullagda stolar och bräder ovanpå som sittplatser samt där framme ett större bord, bakom vilket prästen skulle ha plats med den stora husförhörboken framför sig. Dit framkallades nu efter upprop familj efter familj, helst de unga för att läsa en vers eller par ur 'testamentet' och ett stycke med språk ur *'spörsmålsböcker'*¹⁾. Prästen förhörde sig, huru många huvudstycken man lärt sig och antecknade det i boken jämte den förhördes färdighet i innan- och utanläsning, flit, naturgåvor, och sedliga vandel m. m. (Se Luleåskult. sid. 101—102). Kunde vederbörande då sina stycken, fick han beröm, eljest fick han *'sjsjæmæs'*. Det var också ett talesätt, när man varit på husförhör. *'Ha do viri o sjsjæmæsæ?'* skämtades det.

Respekt för dessa förhör var dock en genomgående känsla hos befolkningen, och för att slippa 'skämmas för prästen' lästes 'spörsmålsboken' flitigt dagen förut av både gammal och ung, och mången, som var *hålmint*²⁾ fick sätta till även natten. Man läste och förhörde varandra, förhörde och läste. Boken skulle man *'hå in høde'* (*hå in* = häva in). Det var nog ett troget uttryck för denna allmänna respekt den gumma gav, som sade: 'En människa ska' allti ha någon bedrövelse, om sommarn åskan och om vintern husförhöre'.

En och annan gubbe, merendels av den 'gammalseparatistiska' riktningen kunde dock ej utan invändningar åhöra prästens utläggning av bibelordet och vågade opponera sig³⁾. En sådan var Pel Persson (*hån Pel Pésa*) i Björnsbyn. Han hade för sed att falla prästen i talet, när det så passade sig, och inte ens prosten gick fri för hans anmärkningar, visserligen blott ett par tre ord men dock enligt Pel P:s mening 'ett ord på rätt plats'. Prosten gav ett 'utredande' svar, som gav till resultat, att »Per Perssons uppfattning håller inte sträck'. Men Pel Persa inlät sig inte på vidare diskussion — till nästa gång han spårade någon avvikelse från de gamla böckerna.

Berättelsen om en annan gubbe, ehuru ej hemma i Nederluleå utan i Graninge bruk, Västerorrlands län, och huru han löste katekesfrågan, hör ju egentligen en Ångermanlänning till att förtälja, men då han kanske aldrig kommer att göra det, kommer kanske gubben Tidermans katekesläsning, på bruket livligt senterad, i glömska, vilket vore om inte synd, så dock skada. Se stålsmeden Tiderman var delvis av annat kynne än Pel Persa och tyckte, att man får väl vara människa och kristen, fast

¹⁾ spörsmålsboken, som katekesen benämndes.

²⁾ som hade svårt för att minnas.

³⁾ Striden stod om de 'nya böckerna', särskilt psalmboken och handboken.

man inte läser rubb och stubb i katekesen. Han läste helt enkelt endast de första orden i svaret på frågan med tillägget »och så vidare». Prästen, som tyckte att gubben verkade säker med sitt »och så vidare», ansåg givetvis, att ett svar, som fått en så vederhäftig avslutning, ej hade eller kunde få någon fortsättning, och lär ha låtit vid svaret bero. Till märkandes är att T. antagligen inte alla år besökte ett husförhör, helst som bötesbestämmelserna för uteblivande, vilka först 1888 upphävdes, för länge sedan upphört att tillämpas.

Ur folkhumorn. Pojken kunde vid husförhörbordet inte läsa bordsbönen. Prästen ville hjälpa honom »på traven» men allt förgäves och frågar slutligen Vad säger mor din, när du går till bords? Pojken i det han ljusnar upp: *Bren de änt no, snarkalv!*

A ett entreprenörkontrakt från Sunderbyn av år 1845 undertecknat av 45 byamän ha 18 undertecknat med sitt bomärke med namnet över, skrivet av annan person. Bomärkenas utseende visas å sid. 140 Luleåskult.

Av dokumentet kan man förstå, hur pass utbredd skrivkonsten vid denna tid var i socknen, och troligen hade de, som själva skrivit sina namn, förvärvat denna konst genom »självstudium». Att den icke förvärvats i skolan framgår också av skolreglementet av år 1860, däri det ålägges de småskollärare, »som kunde skriva» att däri undervisa de minsta och oövade barnen. Vad hade man då bättre att vänta av menige man 1845!

För att sålunda hålla sig till någon kronologi kan man säga, att någon skrivundervisning knappast ännu vid mitten av århundradet kommit i gång i socknen, emedan allmogen ännu höll fast vid sina gamla vanor att själv lära sina barn och ansåg, »att det vore nog för sitt vetande att kunna läsa innan och katekesen utantill». Kunde man därtill något skriva och räkna vore det över hövan stort. (Se Skolrådets skrivelse av 1867 återg. i Alb. Nordberg Neder Luleå sockens historia sid. 601!)

Någon skrivundervisning i socknens skolor i större utsträckning skulle man alltså ej kunna tala om förrän i början på 1870-talet. Metoden torde också ha varit ganska olika. Någon sandlåda har dock vederligen häruppe icke använts förrän på sista tiden och då endast i hembygds- och lokalgeografisk undervisning. Däremot var schiffertavlan (*'tåvta'*) upplinjerad på ena sidan allmän. Linjeringen skedde med ett skarpt föremål, alltså med djupa linjer, som endast ett långt användande kunde utplåna. Tillbehör: den obligatoriska griffeln (*grifla*), 'talgrifeln', som var mjuk och len eller den mer vanliga stengriffeln med eller utan kattunpappersomslag (pris 1 öre för den fina, 1 skill. för den grövre sorten) samt, om man ville vara riktigt utrustad, en svamp (*swamp*),

som för säkerhets skull med en tråd fastgjordes vid tavlan. Så försedd med skrivdon kunde nybörjaren möta lärarinnan och kommande öden, och när så välskrivningens första lärospån skulle göras, tog lärarinnan (el. småbarnsläraren) den dubbellinjerade tavlan och 'skriv-för' d. v. s. skrev ett stort och välformat a vid översta radens början, som eleven fick efterhärma. Då sidan var fullskriven med a, blev det att gå fram och 'visa'. Sade då lärarinnan 'fortsätt', så var allt bra och man fick börja med nästa 'ord'. I annat fall fick man skriva om.

Detta enkla förfarande att lära sig skriva torde ha varit det mest brukliga. Mera metodiskt tillvägagångssätt med streck och ovaler etc. torde möjligen ha förekommit i folkskolorna i den mån förebild därtill funnits i förskriften, som här tillhandahölls vid välskrivningsövningarna. Den vid denna tid brukliga förskriften var Mentzers med de tjocka och stela bokstavstyperna med tryckning även på småstil, men det erkännandet måste man lämna Mentzer, att han gav oss skrivare med vacker stil och vårdad stil, ehuru givetvis på bekostnad av nutida snabbhetskrav.

Vår lärare, en f. d. sjöman hade genom ett olycksfall fått kallbrand i högra armen, som hade måst amputeras bort, och nu fick han såsom lärare sköta de »löpande ärendena» i skolan med den vänstra. Hur nöden är uppfinningarnas moder, därpå var han till vår förundran ett levande exempel, när han skulle linjera våra av olinjerat papper sammanhäftade skrivböcker. Han hade låtit göra sig en tung järnlinjal, som ej behövde fasthållas, sedan den väl placerats i läge. Linjeringen skötte han sedan med vänstra handen medelst tvenne hophundna blyertspennor med resp. 8 och 5 mm. mellanrum att användas allt efter elevens mogenhet i konsten. Skrivning efter enkla linjer förekom väl även men endast för de allra bäst meriterade.

Att skriva dåligt kallades 'at djära krækfötter', *krækter*, 'röta o skrôyv'.

Om man skulle bli en bra skrivare måste man ha *skrôyvvarhåta*, d. v. s. hava en ledig hand. Detta prövades skämtsamt på det sätt, att »undersökaren» fattade tag kring högra handleden på den eventuella »skrivaren», svängde den försiktigt fram och åter i luften, allt under det försöksobjektet skulle låta handen slappna, då hon helt oförmodat ger sin ägare ett slag på truten.

Den som var 'drivin uti skrôyv o læsa-skrôyva' (läsa skrivet) om honom sades, att han var 'in ríkti júríst', den som kunde *vorken læsa hel skrôyv*, var 'en hæðnigg o dæmbskál', eller 'som fára hans flöskol', som ingenting begrepo (de visste näml. ej att *Flösk-Olle* skulle stå brudgum följande dag, Olle ville gärna tala om det även för lären och började: 'i vata asónt, i fáro' (ni vet intet, ni får).

De första skolmästarna i Vilhelmina.

Ur O. P. Pettersson Tillägg till Ordbok över Vilhelminamålet; artikeln Skolmästare.

Efter mycket motstånd från böndernas sida och sedan ärendet flera gånger hade uppskjutits, blev äntligen i slutet av 1840-talet den första flyttande folkskolan inrättad inom Vilhelmina församling. Den man, som blev antagen till lärare vid denna skola, var en vilhelminabo, vilken hade avlagt folkskolelärareexamen vid seminarium. Han hette Olof Danielson Edman och var son till den kraftfulle bonden Daniel Jonsson Edman i Lövnäs. Om denne skollärare Edman och hans gärning borde ett bra långt kapitel skrivas. Edman flyttade mellan tre, stundom fyra byar under läsåret och endast i de största byarna fick man skola under en termin vart annat eller vart tredje år. Icke mycket hunno barnen med att lära under dessa korta lärotider, men föräldrarna kände på den tiden skyldigheten att så mycket som möjligt själva undervisa och hålla barnen till läsning, på det att dessa måtte kunna reda sig så bra som möjligt på husförhören och vid läsandet för prästen vid konfirmationen, så att de ej skulle draga skam över sig själva och över föräldrarna. Till de mindre byarna kom aldrig skolan, och föräldrar i dessa byar fingo alldeles ensamma draga omsorg om sina barns undervisning. Erbjud sig någon hjälp i detta åliggande, voro de ofta både glada över och villiga att få mottaga sådan hjälp.

Redan förr än folkskolan hade inrättats, var det två män, vilka hade tagit sig före att undervisa barn i byarna. Den ena av dessa hette Elias Ersson. Han var född 1829 och växte upp i Granliden. Redan som ung pojke ådagalade han fallenhet och iver i att lära syskonen och barnen från granngården. Men först på äldre dagar ägnade han sig åt barnundervisningen. När han hade gift sig, blev han bonde i Fjällboberg, men sedan köpte han sig ett hemman i Grytsjö och där förblev han till sin död. När han närmade sig femtio års åldern, råkade han i en svår värk i höfterna, och denna sjukdom gjorde honom ofärdig på båda benen, så att han nödgades stödja sig på två käppar för att kunna gå. Från den tiden, då han blev ofärdig, var han var enda vinter ute i byarna vid Malgomajsjön och även i byar i norra och östra delarna av socknen och verkade såsom skolmästare. I mindre byar med mera välbärgade bönder ville man gärna hava honom en tid av vintern för att lära barnen. Om somrarna var han hemma i Grytsjö. Men så snart som snö hade lagt om höstvintern och sjöarna hade frusit till så mycket, att man kunde komma fram med häst och släde, då stökade Ersson in säng-

kläder och varjehanda tillhörigheter i käppskrindan, tog på hundskinnspälsen och satte sig i och nu fick skjutsbonden köra i väg till den by, där han skulle hava sitt tillhåll under förejulsvintern.

Ersson var en djupt gudfruktig man. Bibeln hade han läst allt från barndomen och dess innehåll kände han till alla delar. Men jämte bibeln hade han läst och begrundat många andra gudsordsböcker: postillor, psalm- och sångböcker. Någon bok med annat innehåll än religiöst hade han aldrig läst och att läsa sådana böcker ansåg han icke blott onyttigt utan jämväl skadligt och syndigt, då sådana böcker blott uppväckte tvivel och ledde människan bort från guds ord. Ofta brukade han berätta om sina märkliga drömmar. I dessa tyckte han sig vara tillsamman med och samtala med apostlarna, i synnerhet med Petrus och Paulus. Han sade, att Petrus var lång och med ljust hår och skägg; han var också alltid mild och saktmodig. Paulus var kort, mörkhårig och mörkskäggig med svarta, vassa ögon. Denne var livlig och häftig i alla sina företag.

Ersson var duktig att läsa och ej oäven att tala, och därtill kunde han sjunga en mängd psalmer och sånger. Någon bokstav kunde han icke skriva, ej heller kunde han skriva siffrorna, men han var både snabb och säker i huvudräkning.

När Ersson kom till byn, där han skulle hålla skola, erhöll han till skolsal bagarestugan och i denna hade läraren ock sitt bostadsrum. Från gårdarna i byn hämtade man tillhoppa säten och en och annan stol för skolbarnen att sitta på. Vid väggen innanför den stora öppna spisen ställde man ett bord med en stor låda uti för lärarens räkning och vid detta en stol. I bordslådan fick han förvara födoämnen och på bordet lade han upp sina böcker. Det som icke rymdes i bordslådan fick han lägga upp på hyllor på väggen eller ställa dem på golvet utmed väggen. En säng fanns att ligga i vid väggen emot spisen och vid dörren ställdes en vattenså, vilken barnen dagligen skulle fylla med vatten och under samma tid skulle andra barn bära in och lägga upp en duktig vedhög i vrån invid spisen, och därvid se till, att de också toge in torrved och allrahelst något tjärved. Så var därmed lärosal och lärarebostad ordnade och det hade tarvat några timmars besvär.

Ersson lånade sig en del husgerådssaker: en gryta, tråg, en träskål och ett par träkoppar, träskopa i vattensån och en och annan husgerådssak, som han kunde behöva, ty han skulle hålla sig mat själv. De födoämnen han behövde fick han för intet av barnens föräldrar, men sin mat skulle han själv laga efter gottfinnande. Han drog också försorg om att få en kubbe insatt till spisen och lante sig en nätkvissla att fästa i kubben, ty Ersson skulle ej blott mottaga böndernas barn såsom lär-

jungar, utan han skulle även mottaga en hel del av böndernas nät till lagning.

Redan klockan fyra på morgonen började starkt ljus lysa ur fönstren i skolstugan. Gubben Elias hade tänt en väldig brasa i spisen. Bredvid den satte han sig, tände morgonjärnpipan med en brinnande pipsticka och började omsorgsfullt greda ut skofodret och lägga in detta i skorna och draga dessa på sig och binda banden sorgfälligt. Litet vatten öser han sedan i en träskål, sköljer bort ur ögonen och bär och kastar ut tvättvattnet utom bron, kammar till håret med mässingkammen, tar på väst och rock och är därmed färdig till dagens arbete. Kaffe kokar han blott en och annan morgon. Ett nät knytes upp och lägges i nätkvisslan och arbetet börjar med att med nätnålens hjälp bota alla hål och revor, som hava uppstått under nätetts begagnande i sjön. På nätkvisslan får det ligga kvar, till dess att alla dess hål och revor äro byggda.

Men när dagsranden börjar visa sig i öster låter Elias brasan brinna ner. Med brandkappen rör han om i elden och slår bort kolen av bränderna. Om en stund är blott en stor glödhög kvar i spisen och över den flammar blåelden. Under det denna brinner tager han från bordet ett tråg med välling, kvar från förra kvällen, ställer tråget på knäna och intar ur detta sin frukost. Sedan denna är aväten, skjuter han till spjället i muren och nu strömma sköna värmeböljor, blandade med litet os, in i rummet.

Ännu råder svag skymning, men nu komma skolbarnen. Under armen bära de större nya testamente, psalmbok och katekes, de mindre ha med endast abc-boken med pekstickan i. När de träda in, hälsa de godmorgon och gossarna taga av mössan, ty i hemmet ha de blivit lärda att taga av mössan vid inträde i skolan och i stugan, där bön hålles om söndagarna. I övrigt kunde gärna mössan få sitta kvar på huvudet. Barnen taga plats på sätena efter gottfinnande och lägga böckerna bredvid sig. Skolmästaren giver befallning att man skall leta åt psalmen nummeroden eller den. Är det någon, som icke lyckas finna psalmen, så går han fram till skolmästaren och får där hjälp. Elias sjunger före, och barnen följa med, var och en efter sin förmåga, och många versar sjungas. Sedan sången förklingat, faller skolmästaren på knä vid stolen invid nätkvisslan, och barnen falla på knä vid sina säten, och nu håller Elias en lång, innerlig och barnslig morgonbön. När Elias reser sig, så resa sig barnen och sätta sig och nu sjunger man åter ett par psalmversar.

Sedan gives befallning att taga nya testamenten och i dessa söka upp ett visst kapitel och det kan nog gå åt en bra stund med bladdrande, innan allt är klart till läsning. Det ena barnet efter det andra

får läsa en eller flera versar, och när dessa äro lästa, giver Elias barnet förståndsfrågor om innehållet i det lästa, och han fordrar, att varje barn skall åtminstone kunna giva ett rätt svar ur varje paragraf — Elias talar nämligen aldrig om versar i nya testamentet utan endast om paragrafer; versar finnas i psalm- och sångboken. När alla barn, som äro läskunniga, hava läst, så reser sig Elias och läser välsignelsen. Nu får det ena efter det andra av de större komma fram till skolmästaren. Vart barn får visa, hur långt det hunnit lära i katekesen, och nu får barnet ett nytt stycke att lära och får sedan gå och sätta sig och gripa sig an med att lära stycket flytande utantill. När de större ha fått sina uppgifter, får ett av nybörjarebarnen komma fram. Elias tar pekstickan och pekar på några ord, d. v. s. bokstäver, och säger, vad dessa heta och visar barnet varje bokstavs särskilda utseende, och låter barnet säga efter ordets namn flera gånger, och sedan får barnet gå till sitt säte och där sitta och i minnet infästa, huru ordet ser ut och hur det låter. De barn, som ha lärt sig bokstäverna och börjat stava, få vissa rader i abc-boken att stava igenom och öva sig att läsa dem rent. Nu är Elias ledig en stund och han griper till nätnålen och bygger igän några hål i nätet. Från den lilla församlingen på sätena höres ett doft, halvhögt mummel, vilket uppstår, då barnen läsa och öva in sina stycken.

Bredvid muren har skolmästaren rest upp en skräckinjagande björkspråte, så lång att dess topp når till taket. Elias är snarstucken och häftig, men språten får för det mesta stå där den står. Men märker han, att något av barnen har lyft upp huvudet och sitter och tittar åt en kamrat och gör några miner åt denne, då tar han språten och ger den late en liten snärt av språtens spets, vilket genast har till följd, att den ouppmärksamme drager ihop sig, lutar ned huvudet och börjar åter läsa med stor iver.

Något av barnen säger: »Nu kan jag». Ersson lägger undan nätnålen, och barnet får nu läsa upp sitt stycke utantill och Elias sätter på barnet frågor om innehållet och säger med anledning av detta några förmaningsord, och sedan får barnet ett nytt stycke att lära. Barnen träda fram det ena efter det andra, och få nya stycken att lära. De, som stava få stava igenom sina rader och läsa dem rent och få ny uppgift. Nybörjarna få träda fram för att visa att de riktigt känna orden och veta deras namn. På denna del av undervisningen lägger Ersson den allra största vikt, och åt denna ägnar han lång tid. Varje barn skall ha lärt både de vanliga orden och krusigorden, d. ä. storbokstäverna, ytterst väl, innan det får övergå till att lägga ihop och stava, ty han säger, att om ett barn icke har lärt sig orden riktigt noga, kan det aldrig

bli en ordentlig läsare. Därför satt Ersson tålmodigt och pekade på bokstäver här och där på sidan i boken och lät barnet säga bokstavens namn. När han hade övertygat sig om, att barnet kunde bokstäverna fullt säkert, fick det börja att lägga ihop, d. v. s. bilda stavelser och sedan det hade vunnit full färdighet härutinnan fick det lägga ihop stavelserna till meningar (ord). Sedan barnet hade vunnit färdighet häruti, kunde det börja läsa rent och då fick det börja lära sig bönerna i abc-boken utantill. Under det man lärde allt detta, talade man aldrig om självljud och medljud, ty om sådana visste Ersson ingenting, och vid skilletecknen fäste man intet avseende. Innan nybörjarebarnet kom så långt, att det började läsa rent, var skolterminen nära sitt slut. De större barnen hade då hunnit långt fram i katekesen och därtill hade de lärt att sjunga några psalmer.

När det led mot högsta dagen, tände Elias eld i spisen, satte över elden den ganska stora järngrytan och bad en av flickorna bära vatten i den och i träget, där han skulle skölja potatisen i grytan. Medan denna kokade i spisel, pågick läsningen efter vanligheten. Men då det led åt att potatisen i grytan borde vara i det närmaste färdigkokad, fingo barnen gå hem. I hemmet skulle de få stanna så länge, att de hunno äta och vila sig en stund. Ersson hade ingen klocka, varföre skoltimmarna fingo anpassas efter omständigheterna.

När barnen åter samlades i skolstugan, fortsatte man med läsningen på samma sätt som under förmiddagen, så länge man hade tillräckligt ljus. Men när skymningen började utbreda sig där inne, så tog sig Ersson till att öva barnen i huvudräkning. Dessa övningar pågingo ganska länge. När de upphörde, satte skolmästaren fram ett stort tråg, fyllt med kall potatis, på spiselhörnet och sade, att nu skulle barnen få komma fram till spisel, för att steka potatis. Blixtnabbt voro alla barnen framme vid spisel, och ur vedhögen sökte var och en fram åt sig en trästicka. Knivarna kommo fram och snart voro stickorna avsnidade och tillspetsade, så att var och en av de små kunde sticka upp några potatisar på stickan och sedan föra undan vedträen i brasan och lägga potatisen på gföden. När potatisen blev brunstekt, tog var och en sin sticka och njöt sedan en stund att få äta den läckra stekta potatisen. Men redan var det ganska mörkt ute. Barnen gingo åter till sina säten. Elias uppmanar barnen att väl lära sig de stycken, de fått till hemläxa, varefter både han och barnen falla på knä, och kvällsbönen läses. Sedan taga barnen in ved och vatten och rusa därefter till dörren, under det de hälsa godnatt, och om några ögonblick sitter Elias med pipan i munnen ensam framför

brasan. Han vill besinna sig litet, innan han sätter sig vid nätet. Så pågår det utan omväxling dag efter dag veckan igenom.

Men på söndagen blir det annorlunda. Då få både Ersson och skolbarnen begiva sig till den gård, där bönen hålles under detta år. Men Ersson läser icke i bönen, det får den ordinarie bönprästen i byn göra, ty Ersson vet väl, att en människa icke har lov att tränga in i en annans ämbete. Efter bönen går han till en av granngårdarna. Där blir han bjuden på kaffe och mat och där stannar han till långt fram på aftonen, ty här får han samspråka med byns gubbar och gummor om en mängd olika saker. Skolbarnen ha samlats i en annan gård, där någon äldre person berättar »gåtor» för dem och där de få leka. Mot deras lek har deras skolmästare ingenting att invända, blott de uppföra sig anständigt. Det kan ock hända, att han själv någon söndagsafton kommer till stugan, där de hålla till, och då berättar han för dem någon underlig gåta och åser deras lek och deras sätt att uppföra sig.

På måndagsmorgonen vidtager skolarbetet och näthyggandet. Men aldrig finner sig Ersson uttråkad och led vid sina sysslor; han är belåten och tacksam för den sysselsättning han får hava. Barnen i Erssons skola funno det visst inte en enda dag varken långsamt eller tråkigt; de visste, att skoltiden skulle räcka så litet länge.

I veckan före jul var skolterminen till ända. En dag i den veckan samlades barnens föräldrar i skolstugan, där Ersson lät dem höra prov på barnens förmåga både i innan- och utanläsning och i förmågan att besvara förståndsfrågor. Räkningen gick han förbi. Till sist gav han sina lärjungar i några ord allvarliga förmaningar till anständighet och flit i allt nyttigt arbete samt att flitigt förkovra sig i Guds ords läsning. Sedan bad han en ödmjuk avslutningsbön och sjöng man ett par psalmversar. Gubbens ord voro få och mycket enkla, men alla barnen och många av de övriga närvarande gräto högljutt.

Nu vid terminens slut skulle Ersson uppbära sin skolmästarelön; den belöpte sig till en fjärding korn för varje barn. För arbetet med näten hade han under terminens lopp bekommit matvaror. Hans kornsäckar fingo tillsviðare lämnas kvar, ty nu skulle han resa ned till kyrkplatsen för att där fira jul med kyrkogång och vänskapsfullt umgänge med släktingar och vänner från vitt skilda byar inom socknen. Efter jul kom han hem till Grytsjön med sina kornsäckar. Där stannade han till fram emot trettondagstiden, då han begav sig till en annan by för att där fortsätta sin ringa aktade och i mycket bristfälliga verksamhet, vilken dock med all säkerhet har varit till oberäknelig nytta för framtiden.

De som hade gått i Erssons oansenliga skola, hade fått en fast och säker grundval att sedan på egen hand bygga sin kristendomskunskap på,

och hans enkla lärdomar blevo lärdomar för hela livet. Hans lärjungar stodo sig gott inför prästen både i husförhöret och nattvardsskolan.

I Dalasjö och andra byar i östra delen av Vilhelmina församling verkade en lappman vid namn Stinnerbom såsom barnalärare. Likasom Ersson var han ofärdig, så att han icke kunde gå på fötterna utan måste gå på knäna. Han hade varit i skola och kunde ej blott läsa utan även skriva och räkna. Med stort nit bedrev Stinnerbom sin lärareverksamhet. Men han nöjde sig icke med denna, utan i sällskap med Nils Nilsson i Dalasjö, »lill Nicke», färdades han i byarna och höll religiösa föredrag. Stinnerbom och Nils Nilsson äro de första, vilka såsom lekmanpredikanter hava verkat inom denna församling. Stinnerbom ivrade och arbetade mycket för att få till stånd ett barnhem i förening med skola uti Dalasjö by, men han mötte ingen förståelse för sitt strävande varken hos bönderna eller hos prästerskapet, så att han med grämlse måste frångå tanken på att kunna förverkliga sin stort tilltänkta plan.

Ordförklaringar etc. till förestående uppsatser.

Första sifferuppgiften härnedan hänvisar till sida, andra till rad. n = nerifrån.

26 13n Egentligen borde ju seminariet på 1860-talet icke räknas till de lärda institutionerna. Det avgörande var väl att det låg i en »lärdd» stad, borta. — Om Westerberg har hans son Ernst W. lämnat bl. a. följande upplysningar. Skomakaren Wadlings son soldaten vid Westerby rote i Kumla Erik Johan Westerberg, född 1837, avlade folkskollärareexamen i Västerås under år 1862 och var sedan lärare i Leksand, By och Lillhärad. Under de perioder han undervisade i Hovnäs skolrote i By, gick han dit en mil varje måndagsmorgon eller söndagskväll från Akersby skolrote, bärande torrskaffning för veckan. Sovplatsen i H. var en halmmadrass på golvet. På lördagseftermiddagen gick han tillbaka till familjen i A. Han ansåg det vara mera arbetsamt att vara lärare än att vara soldat. Men när hans svärmor, gående till fots 18 mil från Salabygden till Leksand, berättade för en bonde i Hedemora socken att hennes måg var lärare, svarade han: »Jaså, han är en sån där latoxe, som inte vill göra nånting» (jfr ASU 38 s. 113).

42 14n, 12n personer med undantag 43 10 björkris 43 4n skickligt, nöjaktigt 44 12n; 48 12 stod rycken 45 3n Guds ord 46 16—17 amatör 47 6—7 kvällsskurna naglar och torsdagskammatt här [deras bärare] skall inte få komma i kyrkogården efter sin död 46 3n kom i fria luften och spreds omkring 47 14 en hård död; 48 23 läsa rent; 49 10n—9n god reda på, ja så god reda på vid vissa tillfällen 50 2 kröka snarorna; 51 1n utfordringen 51 6—5n klamp och klov = kortare rundstock respektive halvrund sådan 51 4n; 52 21 gruvan: den öppna spisen 51 3n fåhuset 51 2n sopa och stöka undan 52 8 det sade, vidgick 53 3 funtad 53 20 gudslänet 55 10n fläka 57 8 tilldelad matportion 57 4n ställ för skedar 57 3n folk först och långöronen (ungarna) sedan 65 18 krokiga orden; 66 12 har du varit och skämts; 67 12 Bränn dig inte nu, snorkalv.

Vissa eljest ovanliga uttryck, såsom råka i värk, leta åt etc., äro icke feltryck utan i orten brukliga talesätt (jfr s. 69 och 71).

Tärnaminnen.

Av Cecilia Bååth-Holmberg.

Denna dag för ett år sedan, den 12 jan. 1911, var för mig en sorgedag, som jag aldrig skall glömma.

Det var den dagen, då min man inför skolans styrelse officiellt tillkännagaf sitt beslut att på sin 60-årsdag för alltid lämna Tärna.

Jag var ej ensam om att känna vemodet; det delades, vågar jag säga, af alla, som den dagen voro närvarande. Men för mig, hvars lif sedan min tidigaste ungdom förflutit inom de väggar, som ända tills nu varit mitt kära Tärnahem, torde det ha känts svårast.

Det var mer än många andra hem en värld för sig.

Isoleradt på sätt och vis från hela omgifningen låg det här inom sin granhäck. Men tusentals trådar spunnos under årens lopp ut därifrån, ut åt nästan alla håll af Sveriges rike. Ty för hvarje gång en ny elev kom, man eller kvinna, tvinnades en ny sådan tråd. Dess bästa inslag var tillit och tillgifvenhet; och därför höllo de trådarna en hel lifstid. De forna eleverna voro alltid våra kära »gamla elever»; de gingo ut igen i världen, de byggde egna hem, de bröto sig banor — men af och till drog denna osynliga tråd dem tillbaka till Tärna.

Än var det vinterfäst med bloss i den söhöljda parken; än var det sommarfäst med björkdoft och midsommarstång; i långa skaror kommo de, de forna eleverna, män och kvinnor; och på katedern och talarstolen sågo de alltid samma kända gestalt, visserligen efter som tiotal efter tiotal af år rullade hän något allvarligare, men alltid lika spänstig och ungdomlig och hvars vänliga ögon gladt igenkände en och hvar af dem, hvars röst — jag vet att så var och är — var dem kär, och till hvars ord de alltid gärna lyssnade för att af dem finna värme och näring för sina själar.

Hans röst har i dag för sista gången nått dem i hans egenskap af denna skolas chef — och jag vet, att många af de forna elever, de gamla vänner, jag här ser, med mig känna djup smärta, att den rösten tystnat i Tärna; jag tror, att de alla, liksom jag, tycka att detta skedde för tidigt, änskönt nära 40 år gått sedan den första gången ljud här, jag tror, de alla och en hvar önska, att den mätte ha nått dem här på denna plats ännu vid mången vacker Tärnafäst under minst ett halft decennium framåt.

Att så ej blef, att denna röst ej mer kommer att fylla Tärnaskolans salar, *det* var den största sorgen jag kände i dag för ett år sedan.

Under många vintrar satt också jag som en uppmärksamt lyssnande åhörarinna på min särskilda plats vid skolkaminen och hörde de väckande historiska eller religiösa föredragen eller också sången, som alltid leddes af honom.

Jag tyckte — helt säkert skall hvar enda en af de forna eleverna förstå mig och känna som jag — att klangen i och öfver Tärnaminet, den kom just från *den* rösten; den fyllde ej endast salen, den fyllde de lyssnandes hjärtan — ja, jag tror den kommer att dröja inom dessa långt efter sedan den tystnat här. —

Att så nu skett, att han lämnat den plats, hvarifrån han under mer än en människoålder talat till svensk ungdom, det är för visso en anledning till gemensam smärta för såväl dessa hundraden, ja tusenden gamla elever som för mig, som under alla åren var hans åhörarinna såväl som hans medarbeterska.

Det är ju naturligt, att för min själ denna dag en hel rad af bilder stiga upp. Många af dessa tillhöra numera endast oss två, som så unga kommo hit upp hand i hand och nu — Gud vare tackad — fortfarande hand i hand gå härifrån, nu som alltid tillsammans och gemensamt.

Ja, Gud vare tack — ty hur hade det varit för den af oss, som skulle fått gå *ensam* från Tärna!

Många af dessa bilder äro äfven välbekanta för dessa forna elever, som voro unga här med oss för 30 år [sedan] och mer. —

Det är sista gången jag talar med eller till de gamla vännerna från de flydda åren. Det är helt naturligt att jag då visar dem några snabba bilder på den nu spända minnesduken.

Jag minnes en höst i min hemstad, det ärevärdiga gamla Lund. Det var år 1875.

Det hade till universitetet kommit ett spörsmål från landet norr om Mälaren, det aflägsna Västmanland: man tänker här starta en folkhögskola; vet man där nere, om det finnes någon ung man vid universitetet, som kan och vill åtaga sig att bryta andlig bygd häruppe?

Svaret lät icke vänta på sig; det lydde: *Teodor Holmberg*.

Han var då 22 år. Redan två år förut hade han gripits af den ideala tanken: en högskola på landet och för landsbygdens vuxna ungdom, en svensk, folklig, kristlig högskola för danandet af goda medborgare och goda människor — en *folkhögskola*, den ideala tanke, som uttalats af den danske biskopen Grundtvig och som med skaldens kraft förts fram

af Norges då unge, snillrike diktare Björnstjerne Björnson och som omkring år 1867 så varmt omfattats af kloka svenska män, August Sohlman och andra.

Med ungdomlig kärlek hade den 20-årige studenten i Lund, Teodor Holmberg, omfattat denna i Sverige så nya tanke: att ägna sitt lif åt den vuxna svenska landsbygdsungdomens höjande.

Han tillspordes nu. — Jo, han ville. Han trodde också att han kunde.

Gammalt folk i Lund, goda vänner, kärleksfulla fränder och kloka professorer, skakade på hufvudet: fantasteri, sade de; ungdomens obetänksamhet och oklokhet, sade de. Mången annan bana vore både säkrare och vida mera glansfull, menade de.

Men han lät icke skrämman sig. Han var förlofvad sedan något år. Det var med mig, det. Barnförlofning, hade de kloke i Lund då sagt och äfven då skakat på sina betänksamma hufvuden.

Men inte håller jag var rädd att följa med i det nya arbetet långt borta i Västmanland, långt borta vid världens ände, i det yttersta Thule. Ty ungefär så var Västmanland för oss sydsvenskar för 40 år sedan. Man hade endast litet »hum» om Sala silfvergrufva och Västerås folkmarknad, och ingendera delen imponerade på oss sydskaningar.

Det finnes ett numera i hela Sverige bekant, ofta både i litteratur och präss citeradt uttalande från denna tids Lund, ett muntert studentskämt från början af 1870 talet:

»Landsvägen mellan Ystad och Malmö delar Sverige i två hälfter, af hvilka den södra är den bästa». —

Den som först fällde dessa nu bevingade ord var Teodor Holmberg.

Så urskånska voro vi. Och bådas våra älskade vackra hem lågo »söder om landsvägen».

Och ändå tvekade vi icke. —

Ah, vi skulle lägga ner all vår kraft och energi, vår kärlek och tro och hänförelse i detta nya härliga arbete! Vi skulle åvägabringa något riktigt duktigt, vi skulle åstadkomma en folkhögskola med glans öfver sig, vi skulle visa alla tviflare, att hvad vi trodde på och ville verka för icke vore »fantasteri» utan faktisk verklighet.

Och denna vår nya skola skulle heta *Tärna*, det voro vi strax på det klara med. »Västmanlands läns folkhögskola», som det officiella och något torra namnet var, tilltalade oss icke.

Häruppe hade man emellertid börjat bli en smula betänksamma:

Han var 22 år! Han må väl ej se ut som en gosse! —

Den ledande själen i hela folkhögskolerörelsen här var domprosten Linder. Han hittade på att skriva ned till Lund efter ett porträtt af den blifvande föreståndaren.

Och man kom och begärde ett sådant af hans fästnös. Hon hade naturligtvis en hel samling, ty de hade känt hvarandra, sedan de voro små.

Men hon var klok nog att ur den samlingen — den finnes för öfrigt ännu — välja inte just det prydligaste, men det, på hvilket han hade sitt stora faderabrahamsskäg. Det såg helt ärevärdigt ut.

Det sändes upp till Västerås. Och då blef man lugn där. Det var ingen gosse, man såg. Det var en ung man, men en man som såg ut att veta hvad han ville.

Nästa år 1876 for han dit upp för att börja. Det fanns egentligen ännu ingen Tärna folkhögskola. Det fanns ett litet frö till henne, utsådt därborta i den gamla fallfärdiga prästgårdsbyggnaden, som nu blifvit så föryngrad.

Men till sin fästnös som onekligen nu en smula modfärdig där nere i Lund väntade den första underrättelsen, telegraferade han:

»4 rum och en ljus härlig framtid».

Med det telegrammet i hand flög hon genom Lunds gator upp till bådas deras gode vän, han, som varmast i Lund ifrat för den nya platsen, den nya banan och som, liksom de själfva, trodde på den: *Esaias Tegnér*.

Det var Sveriges största namn för 100 år sedan. Glansen af det namnet har ej bleknat öfver den hjässa, som ännu bär det.

Så gick ett år. De första eleverna — kanske någon af dem är med här i dag — voro stundom äldre än den unge chefen. Men samförstånd och tillit rådde från första stund.

När det mångbesjungna Lundagård i maj månad 1877 stod vårgrön och Skånes bokskogar buro sin spåda ljusa löfdräkt, följdes de båda upp för att gemensamt börja lifvet. —

Det blef litet beklämmande ju längre norrut man kom, hälst när man öfver Uppsala nalkades Sala för att fortsätta vidare.

Det var kallt, grått, kulet; smutsig snö på åkrarna; den oändliga slätten var tröstlöst öde; så stack Kumla kyrktorn upp sin röda kopparkätta: där ligger Tärna.

Det var den lilla låga fallfärdiga prästgårdsbyggnaden med 4 små små rum, ett kök med svart tak och en skrubb till skafferi och en otalig massa småmöss.

Men i fönstren stodo blommor, som kommit från det kära Lund. Där stod ett stort blommande rosenträd; och det lyst, och det doftade och gaf färg åt allting.

Och så fanns det i granngården där näst intill på kyrkbacken goda vänliga människor.

Vi som kommo hit upp så ringa, så oerfarna, så obekanta med denna landsändas karga ödslighet — vi, det rika Sydsåknes barn, komna från så kulturellt och intellektuellt högt stående kretsar och nu sågo oss så allena, skilda från allt, som dittills gifvit lifvet glädligt prägel — vi skola aldrig glömma och alltid i våra hjärtan tacka prosten och prostinnan Ström, hvilkas enkla hjärtlighet hjälpte oss öfver de första årens tyngd häruppe.

Hvad som egentligen först väckte min förvåning och undran var emellertid den besynnerliga uppfattning man å många håll här hade om vårt arbete.

Jag tänkte då alltid »vårt», och jag säger »vårt», ty jag var redan då med lif och själ med däri.

Nere i Lund, i universitetets högt bildade kretsar hade jag dock alltid hört vackra, erkännande ord om folkhögskolesaken.

Inte trodde man, som sagdt, att den skulle leda till äreställen och befördran, precis; men nog ansåg man den ädel och hög.

Här uppe möttes jag — egendomligt nog vände man sig alltid till mig — af ständiga uttalanden af misstro och ringaktning för det kall, min unge make gjort till sitt. Jag, som visste med hvilken uppriktig hänförelse han gått till det, led af detta så, att det gaf mig märke för lifvet.

»Lära bönders barn medborgarsinne, det var ju så godt som uppror! Det är franska revolutionen», sade man.

»Det är farligt, det är att förföra ungdomen, det är att agitera för halfbildning.» —

»Det är en skola för halfherrar och halffröknar», sade man.

Jag minnes särskildt ett julkalas i en grannsocken häruppe.

Det dansades, och en snäll och hederlig indelt kapten — en ärans man för öfrigt — bjöd upp mig. Men i st. för att dansa, utbreddes han sig vidt och bredt öfver min mans folkfördärfvande, folkuppviglande, farliga kall.

Till en början försökte jag hålla god min, att byta samtalsämne; men när min kavaljer blef allt starkare i uttalandena, steg jag upp, gick fram till min man och sade, hvad som händt.

Han i sin tur styrde kurs på den om fosterlandets räddning undan oss så nitiske kaptenen, sade honom ett mildt sanningens ord och slutade så:

»Om nu jag inför fru kaptenskan i så ful dager framställt hennes mans lifsuppgift, hvad hade kaptenen då sagt?»

Den tillfrågade såg slagen ut, sökte genast upp mig och bad ärligt om ursäkt för den förolämpning han tillfogat mig genom att nedsätta min mans verksamhet.

Så gjorde han, ty han var i grund och botten en riddersman.

Men sannerligen icke många af de andra, som lika trängsint och oklokt dömde om den nya saken, som de för öfrigt icke kände till och icke häller brydde sig om att lära känna.

Ty nu, i våra dagar, snart 40 år därefter, hvad klaga väl svenska fosterlandsvänner mest öfver? *Bristande* medborgarsinne. Hade man för 40 år sedan grundat — säg bara 50 sådana skolor som Tärna för unga medborgare, så hade den medborgerliga andan här i landet varit långt mindre svag, än hvad den nu är.

Den där uppfattningen höll emellertid märkvärdigt länge i sig, änskönt skolans dörrar alltid stodo öppna för en hvar, som ville besöka henne, och änskönt från dess kateder alltid talades väckande, manande ord om sann kärlek till fosterlandet och förpliktelserna mot detta, talades varmt och högt för allt, som gör ett människolif värdigt och ädelt. —

Jag tror orsaken var den att man tyckte sig finna ett stort fel hos oss: vi hade stora försänkningar i Danmark och Norge, särskildt just då i det senare landet. Och det kunde man icke förstå.

Bara det var ju misstänkt!

De andens folkliga banbrytare, som vid vårt södra universitet tändt unga hjärtan för folkhögskolesaken, Grundtvig och Björnson, voro i det närmaste alldeles okända här. —

Och man tänkte ej på, att så länge Sverige och Norge *faktiskt* genom unionen voro brödrafolk, var det en *plikt* för en och hvar att söka verka för godt samförstånd mellan de båda folken.

Efter unionsbrottet blef saken en annan, och ingen torde finnas, som om Teodor Holmberg kan säga, att han varit vän med sitt lands fiender.

Och Danmark se'n! Huru skulle man väl här, långt fjärran från Öresund, kunna förstå, att våra fäders fäder i århundraden varit i vänskap och frändskap knutna till folket på den kust, som vi sågo skymta å andra sidan Sundets sköna vatten!

Särskildt och synnerligast var det så för mig: många af Danmarks störste män på det andliga området voro de minas allra närmaste och käraste.

Och nybyggarlifvet här ute på det nakna lergärdet i Kumla, som utsetts till plats för den nya folkhögskolan, hade icke kunnat uthärdas, om ej somrarna skänkt ersättning i de andligt höga kulturkretsarna

framför allt på ömse sidor om sundet, bakom gränsfjällen i väster men också å andra håll ute i Europa. —

Det är ju möjligt, att vi, som hade vår andliga hemortsrätt så att säga, å helt annan mark än den västmanländska, därför också kommo att länge känna oss andligen såsom främlingar häruppe.

Säkert är, att vi, min man och jag, oerfarna som vi genom vår ungdom i många stycken voro, å vår sida icke häller stodo i säker konakt med folklynnnet och af detta skäl mer än en gång stötte folk för hufvudet, brinnande som vi voro af nit för våra ideal.

Emellertid — ett nybyggarlif äfven i yttre måtto var det i sanning och med alla ett sådants besvärligheter, som varade nästan hela vårt lif här och ofta gjorde oss mycken afbräck.

Ty när landstinget år 1878 storslaget skänkte sin gåfva af 20,000 kr. till en stenbyggnad för folkhögskolan, så uppfördes här på den kala leråkern detta särskildt för den tiden stora hvita hus, som så länge — under årtal innan vår granhäck och våra buskar hunno växa skymmande upp — lyste och sken långt ut öfver slätten, särskildt om kvärlarna, när lampskenet strålade från skolsalens höga fönster.

Men för dem, som hade sitt hem i det huset, var det ej alltid lätt. Det dröjde t. ex. 9 år innan det blef ett brukbart skafferi; 19 år innan det blef brukbar källare och 34, innan det blef brunn med drickbart vatten.

Första året vi bodde här, var det allmän vattenbrist. Då köpte vi vatten af d. v. grannen Fredrikson för 5 öre ämbaret.

Se'n gräfdes brunn både en och flera gånger.

En dag, det kan väl knappast vara mer än ett tiotal år sedan, satte jag vid ett styrelsemöte en bricka med en glaskanna, iskänkt en sällsam dryck, in på bordet och bad de samlade herrarne gissa hvad det var.

Man diskuterade frågan en stund med intresse och enades sedan i uttalandet: svagdricka.

Det var »dricksvattnet» ur vår brunn!

Och redan då voro vi i regel ett femtiotal personer boende här. Men om det var svårt då, hur var det icke senare, när vi voro mer än 100 personer hvarje sommar och endast hade en enda liten hitkörd tunna vatten att hushålla med!

Jag minnes en gång, när elevkökets hushållerska förtviflad kom upp till mig och ropade:

»Frun, frun, de ha glömt vrida till kranen på tunnan, vi ha intet vatten, och jag kan inte koka kaffe till flickorna!»

Jag minnes det första året här på den nya tomten: snön låg i väldiga drivvor upp till gafvelfönstren; den nådde hustaken i Sörhusta by — ja, mången här torde ännu minnas den vintern. Ännu torde väl de snömärken, som skuros i trädtopparnas grenar därborta i Husta finnas kvar.

Här sutto vi fullständigt afspärrade från världen; det var nattmörkt dygnet om, stormen dånade på det stora plåttaket, som om hundra rasande hingstar med stridsgny tumlat däruppe; brandluckorna strökos af, och storm och snö stodo in i huset.

Eleverna, som bodde i byarna, kunde med ytterlig svårighet komma hit. Somliga kunde icke komma alls af fara att drunkna i snön.

Vi hade icke vatten, icke mjölk, ingen telefon, ingen vaktmästare eller annan hjälp. Vi smälte snö ur drivvorna och bidade beklämda »bättre dagar». Det varade en hel vecka. Men den gaf mig för lifvet fasa och skräck för en snöstorm på Salaslätten.

Men vintern gick, och drivvan smalt och det blef lust och vår — aldrig har jag hört ett sådant lärkjubel som öfver gårderna härute, när de svarta plöjda tiltorna började sticka fram. Och dufvorna kuttrade här borta i skogarna, göken gol och trast och bofink drillade.

Det var den sköna våren norr om Mälaren!

Och det började gräfvast där ute i leran på vår tomt; det sattes ett staket af läkt rundt omkring denna; det målades rödt, och det gaf färg i allt det gråa; när så de blifvande gräsplanerna utstakats med trästicker, gladdes vi och tyckte, att det redan började bli litet lummigt, litet mindre bläsigt!

Det var dock något beklämmande för oss, södra Sveriges barn, att från våra fönster blicka ut öfver nejden, där om vintern himmel och jord ute öfver vidderna stodo i ett, när snön yrde. Kyrkbacken var då ej planterad, och vår skogsbacke, som nu är en skyddande mur, var då bara ett litet skogssnår.

På kyrkogården stod ett svart järnkors — det står där än — dess svarta linjer stucko af mot den hvita snön och våra blickar föllo alltid därpå. —

Till slut blef det mig för dystert. Vi skaffade målade och inlagda fönsterskifvor för att slippa se ut, för att utestänga ödsligheten.

Aren gingo. Jag satt härinne och sydde och skref.

Utanför mitt lilla skrifrums enda fönster stod vårt enda träd, vårt vårdträd, vår kära gamla tall. Jag tyckte om suset i dess grenar; det var mitt enda sällskap, när min man under många timmar om dagen var inne i sin skola; men jag ryste alltid för stormens tomma hvin i den eljest så trädfattiga omgifningen. —

I det trädets sus tyckte jag mig ofta särskildt under de 12 sista vintrarnas oändliga ensamhet höra liksom hviskningar af för längesedan tystnade röster — och det gaf ofta min penna ny förmåga att ila öfver papperet. —

Och åren gingo.

En vacker vårdag tog jag bort de målade fönsterskifvorna och såg åter ut öfver nejden — och se — denna var försvunnen. Det syntes ej mera något skrämmande svart järnkors, det syntes inga öde vidder: Det var tätt och lummigt och i våra *egna* trädskronor sjöngo nu fåglarna.

Medan jag suttit här och sytt och skrivit mina böcker hade björkar och buskar så tyst och oförmärkt stått där ute och vuxit och utbredt sig — och Tärna var ej längre ödsligt och kalt, det var en oas af fågring! —

Hur har jag ej älskat dessa kära träd, dessa kära björkar, som hägnande växte upp framför fönstren till vårt lilla sofrum, och till det rum, som i 20 år var min moders, och mot hvilkas då i guld skiftande grenar hon riktade sin *sista* blick:

»Min vackra gula jealousy!»

Men jag återgår till vårt stora snöår 1881.

Med den våren kom också den första elevflocken unga kvinnor, alla från Västmanland. —

Vi, min man och jag, hade länge talat med hvarandra om en skola också för kvinnor; för min del bokstafligen brann jag af ifver och skalp af fröjd att äfven *aktivt* få deltaga i hans arbete — under många år hade jag för öfrigt genom trägna studier beredt mig därtill, äfven genom studier af andra folkhögskolor, och så »fru» jag var, hade jag satt mig som elev på skolbänken både i Danmark och Norge. Hvad vi i Sverige då ägde af folkhögskolor för kvinnor var mycket litet och detta lilla var mig ock grundligt bekant. —

En folkhögskola för kvinnor ingick emellertid *icke* i det program, som länet uppgjort för sin folkhögskola. Den var beräknad för 24 manliga vinterelever, som skulle bo i byarna. Men den d. v. styrelsen medgaf oss välvilligt att på egen risk och eget ansvar börja en sommarskola,

Dess program var: »intet inträdeskort till salongen, men till *hemmet* skulle denna skola söka gifva». —

»Min man har senare för en annan skola — elementarläroverket för flickor i Västerås — gifvit denna lösen: »goda kvinnor goda hem — goda hem landets lycka.» —

Detta lösensord lät jag sedan fästa på väggen i husmoderskolans matsal. Men det är ett äkta folkhögskoleprogram.

Näväl, hade det varit svårt för den tidens västmanlänningar att förstå den nya folkupplysningstanken: den vuxna landtungsdomens vidare utbildning, när det gällde män, så var det ännu svårare, när det gällde *kvinnor*.

Vi ville, sade man nu, göra landsbygdens flickor till brodöser, till halffröknar o. s. v.

Vi fingo stå nog så mången dust för vår sak både då och lång tid framåt. — Men vi hade dock med alla våra brister vårt mål nog så klart och mot detta sträfvade vi så godt vi kunde med våra ringa krafter: att väcka och värma elevernas hjärtan och sinnen, intressera dem också för andens värld på olika områden, det religiösa, det fosterländska, det etiska; samtidigt sökte vi väcka *arbetskärlek* hos dem och betonade, att en ung kvinna, som strejkar från sin uppgift i hemmet, som drar sig undan nyttigt arbete, hvarken vinner aktning eller lycka.

Den manlige eller kvinnliga elev, som här i någon mån fått ökad kärlek för allt godt och hederligt arbete och lärt sig inse dess heder och dess värde, han eller hon går ej från Tärna som halfherre eller halffröken, utan som en hel karl, en hel kvinna.

Utän att en enda hårsman ha slagit af på skolans själsväckande uppgift, ha vi under årens lopp allt mer och mer ledt undervisningen in på hemmets område.

Dock alltid så — jag vill i denna min sista Tärnastund starkt betona det — att denna själsväckande uppgift är och förblir den förnämligsta; därför kan och får ej den praktiska afdelning — den s. k. husmoderskolan — som min man och jag äfven nu med vår skolstyrelsens förtroendefulla medgifvande, här i Tärna planlagt och grundat för unga kvinnor, hvarken vara eller bli fristående; dess bestämmelse, villkoret för dess tillkomst är att allt jämt *tillhöra Tärna folkhögskola för kvinnor samt med sina facklärarinnor inordnas under dennas anda och ton*.

Må denna förenade, själsväckande och praktiska skola för ej blott västmanländska utan öfver hufvud taget *svenska* unga flickor ständigt blomstra och främjas; må den alltjämt utvecklas, men dock så, att utvecklingen fortgår i *rak linje*, på den en gång lagda grunden. Ty jag vågar påstå, att denna grund var under årslånga studier och iakttagelser både öfvervägd och genomtänkt.

Den nya skola för kvinnor, som sommaren 1881 här öppnades, vann emellertid snart nog fler och fler vänner öfverallt i länet. Inte minst bland ungdomen. Jag tänker, de äro bra många, som, fast flera tiotal af år gått sedan de sutto därinne i kamratkretsen, ännu vilja instämman i Tärnasångens ord:

— ett hem du vardt oss, Tärna —
 oss innerligt du bjöd
 de hem med kärlek värna,
 som äro landets stöd —

Och jag tror, att många, många äro de, som, när de från sin Tärnasommar återkommit till fädernegårdarna, i handling visat sanningen af en annan Tärnasång, där det heter att

»— — i lifvet nu man ville verka,
 ljusa hem man ville skapa där,
 att man utanför ock kunde märka
 solens stråle var den unga kär — —

Ja, det låg solglans och värluft öfver dessa första Tärnasomrar. Den glansen dröjde kvar i 20 år; den svann ej bort, när hösten kom; den var bofast inom dessa murar ända till en höstdag för 13 år sedan, då björkarna stodo gula.

Den själ och hjärta, hem och skola värmande och lysande solen gick ned den dag, då flaggan härute hissats på half stång, och min moder under klockklängen från Kumla gamla kyrka bars ut ur det hem, som hon hållit kärt, och där hon varit så högt älskad.

Jag minnes den dag, då hon kom hit första gången; det var, också då en senhöstdag i oktober med gyllene björkar här och hvar samt flere år innan det »hvita huset» byggdes.

Slätten låg öde, kal och grå; det var barfrost, och skogsranden stod som en svart mur, på hvilken den blytung himlen tycktes hvila.

Min mor hade kommit från Skåne; hon hade brutit upp sitt hem i Lund för att stanna hos mig, sin enda dotter.

På e. m. ville jag visa henne världens härlighet; men som vi inte hade något berg att bestiga, gick jag med henne ut åt Hogglavägen. —

Det var skymning, kallt och gråkulet. Jag minns, att min moder blef tyst och ledsen, och jag såg tårar i hennes kära ögon.

Jag kunde inte riktigt förstå det: för mig lyste i den stunden världen och Salaslätten skön; med henne vid min sida var mig allting varmt och rikt och härligt.

Och så förblef det sedan i 22 lyckliga år.

Trots nybyggarlifvets större och smärre besvärligheter, trots sjukdom, som nog så hård kom tidigt och dröjde länge, trots striderna för denna vår lifssak, så ny och okänd, — alltid var lyckan oss huld och trogen här i vårt Tärnahem.

Min mor satt också vid min sida i skolan; ja om hvilken själsrikedom, sinnesspänstighet och vidsynthet vittnar det ej, att hon, då alla i

Lund ville skrämma hennes dotter för den ovissa framtiden i Västmanland, hade full tillit till sin blifvande svärsons kall, ja, att hon omfåttade detta med hela sitt intresse, med sin kärlek.

En elev från sommaren 1887, fröken Leffler från Göteborg, yttrade vid hennes död i en tryckt skildring:

»Hon följde på alla områden in i det sista med i sina barns arbeten och var alltid för de unga flickor, hvilka blyga kommo och knackade på hennes dörr, det vänligaste stöd och den kärleksfullaste rådgifvarinna.

Den ton, med hvilken hon uttalade våra namn, skall länge i våra sinnen klinga som ljuf musik, liksom det sätt, hvarpå ungdomen talade om *prostinnan* eller nämnde henne vittnade om den kärlek och vördnad vi för henne hyste. Minnet af hennes personlighet och förhållandet mellan henne och hennes omgifning är kanske det vackraste, vi fört med oss från Tärna folkhögskola, det, hvilket, om de kunskaper vi där inhemtat blekna, står kvar och hjälper oss att se tingen i deras rätta ljus — —»

I denna minnenas stund, i denna afskedets timma må det tillåtas mig att ännu ett ögonblick dröja vid de älskade bortgångna, hvilkas hjärtan voro så varmt fästa vid detta Tärna, vid det enkla hemmet därinne och vid ungdomsskolan med dess ideala mål.

Min ende broder — dr. A. U. Bååth — vistades för sin vetenskap många år vid Köpenhamns universitet.

Han var, som bekant, den främste svenske tolkaren af den fornordiska isländska litteraturen samt på 1880-talet en af banbrytarna för en ny period af diktning i Sverige.

Den första julen vi voro här — hur jag minnes den!

Det var år 1877, och den firades uppe i de 4 gamla små prästgårdssrummen. Min moder hade under åren tills det »hvita huset» blef färdigt fått en liten tillfällig bostad i den då s. k. »Johannas stuga», som för min moders räkning blifvit uppsatt utan och innan. Mången mörk vinterafton fick hon gå mellan snömurar ned för backen till sitt lilla änkesäte.

Det var jul. Och min broder skulle komma för första gången, komma från den stora staden Köpenhamn, där också min moder och jag hade så många vänner och fränder.

Han kom förr än han var väntad. Hans första steg voro till vår moders lilla boning. Det hade börjat skymma och under de höga, täta, snötunga tallarna i den då så väl vårdade skogsdungen var det snidvintermörkt.

Det lyste ur min moders lilla fönster. Det brann en brasa därinne; vi tittade in, han och jag; våra steg hördes ej i den mjuka snön.

Där satt hon, vår blida dyra moder, ensam och tankfull; säkert tänkte hon på de svunna årens svunna lycka i vårt sköna älskade skånska hem och på alla hennes kära, af hvilka de två enda, som funnos kvar, stodo hand i hand utanför.

I den stunden föddes en dikt om hvilken nyligen — mer än 30 år därefter — blifvit sagdt, att aldrig har en mor från sin son mottagit en mera fin, mera skär hyllning.

Väl alla, som sitta här, känna den stugan. Grå och ful och förfallen står den där ännu i den likaledes något ovärdade skogsbacken midt emot Kumla prästgård. — Då var den för min bror och mig som ett litet stråleslott i snöskogen. Själftva stodo vi som sagans barn och eågo med längtande, ifriga blickar in till den moder, som satt vid brasan.

Dikten är härifrån, och stundens innebörd i detta nu gifver den en särskild betydelse just här i denna krets, af hvilka så många kände henne, och just i afton:

Och susande tåget saktas; signalen hviner,
och hvisslingen flyger bland snöiga furor ut.
Där ligger min moders hus; det ur rutan skiner,
och ändtligen är den långmila färden slut. —
Och glad jag fram mot vinkande skenet hastar,
där gran i tunga snöveck sin skugga kastar.
Och snön är mjuk; där inne hon hör
ej, hur det trampar här utanför.

Och fram till fönsterlist jag mig varsamt smyger.
Där ser jag dig inne, du blidaste moder min,
du sysslar vid lampan, men ute är tanken och flyger
så vida kring världen. Söker den sonen din?
Jag ofta har känt på min färd, hur med vingtag fina
de huldt ha kretsat ikring mig, tankarna dina.

Och aldrig jag haft en stund så god,
som då jag känt, att du när mig stod. —

Så sitta vi åter vid knastrande brasa samman
som förr, då älskliga sagor jag lyddes på.
Jag ser, hur på väggen än af fladdrande flamman
de trolska gestalterna manas fram ur vrå.
Du spör, hvar min väg har gått i vida världen,
om lätt den mig varit, om tung, den långa färden,
du spör, hvad som hållit mig hugen ung,
hvad börda lättat, hvad gjort den tung.

Så täljer jag allt från klara och mulna timmar,
hur än det skymde i sinne och än blef dag.
Vid brasan jag ser, hur i milda ögon det glimmar,
det är, som du, moder, kände igen hvart drag.
Ej under, ty ofta jag känt, hur med vingtag fina
som nu de kretsat ikring mig, tankarne dina.
Och aldrig jag haft en stund så god,
som då jag känt, att du när mig stod.

Ty såg jag förbi mig lysa i människovimmel
ett anlete öppet och kände mitt hjärta slå,
och såg jag, om ock i en pöl, det klarna en himmel
och märkte, att världen den var ej så skum ändå,
och skönjde jag stundom pärlor i drägg det blänka,
och fick jag en sonande tanke med värme tänka,
då skönjde jag väl, du min moder kär,
jag gick ej allen — ty du var mig när.

Också min broders namn blef varaktigt knutet till Tärna, ty långa tider var han dess gäst, och i skogsbackarna bakom Wiedbergs smedja hade han sin utvalda »diktarväg», där flera af hans större dikter och många smärre kommit till.

Jag nämner endast hans stora diktcykel »Kärlekssagan på Björkeberga».

Visserligen gick en livvets sol ned bakom vår lefnads synrand den tunga oktoberdag, då min moder så oväntadt och för alltid slöt sina ögon.

Men hur kunde vi dock icke tacka Gud, vi två ensamma, som sutto kvar härinne, att vi *fortfarande* hand i hand fingo vandra lifsbanan fram; hur kunna vi icke i denna stund tacka Gud att vi *båda* till hvarandra kunna säga:

Jag gick ej allen — ty *du* var mig när.

Men också efter denna dag har dock Tärnalifvet många ljusa, vackra och rika minnen.

Året 1901 funno vi det t. ex. så underbart stort, att vi tillsammans fingo fira vår Tärnaskolas 25-årsfäst. Det var midsommarafton, och i mer än halftannat tusental hade mest våra gamla elever samlats för att med oss fira denna dag.

En höstdag var det åter. Det var 1906. Alla flaggor i Tärna voro hissade i topp. Den gymnastikbyggnad, som min man så länge kämpat för, stod färdig.

Ja, den hade kostat många års sträfvan — vi hade sändt ut listor och samlat bidrag och gjort basar.

Säkert minnas många här ännu *den* dagen med dess glada lynne och all dess oskyldiga munterhet.

Det var i mars 1895. Vi hade omsorgsfullt gillrat små fällor öfver allt: här var postkontoret, där kärleksbref stodo att köpa; här var den dansande björnen med sin skramlande sparbössa; här var arresten för den som — alltid orättvist anklagades för något pådiktadt fuffens, utan nåd sattes dit in och endast »böter» till basarkassan släppte honom ut igen. Hela skolsalen var för öfrigt full af små stånd och, som det höfves på en basar, i stånden stodo täcka unga flickor i vackra dräkter, alla f. d. elever. —

Och de voro fyllda, dessa stånd, allt från konditoriet »Sötros & kompani» med varor af alla slag, sydda, väfda, snidade, bakade, som dessa trofasta gamla elever förfärdigat och skänkt.

Jag minnes så väl, när de många paketen kommo med gåfvor till basaren. Jag minnes, att dagen före denna kom en hel vagnslast körande från Ransta med korgar och lådor och burkar, alla fyllda med bullar och kringlor och kakor af alla slag, det hela en gåfva från kvinnliga elever där; i flera dar hade de hållit på att baka och grädda i gårdarna där; jag minnes också, att de kakorna och bullarna inbragte mycket pengar, säkert till åtskilliga stolpar i den här salen.

Och när dagen var slut hade vi elfva cigarrlådor fulla med större och mindre slantar och sedlar — en första grundval till vår gymnastikfond; jag minnes att en af er, som är här i dag, belåten yttrade när han tog afsked:

»Jag har inte ett öre kvar i min börs, men aldrig har jag tyckt det vara så roligt att ge ut pengar som i dag!»

Ett tack till er alla, vänner i Ransta och rundt om i länet, för den handräckning, ni då gifvo vår sträfvan!

Visserligen muttrade en och annan ovilligt, att eleverna på folkhögskolan alls ej behöfde gymnastik; de kunde ju gräfva diken, de kunde hugga ved, de kunde kasta snöboll m. fl. andra förslag, synnerligen besvärliga att tillämpa under en skolkurs vare sig vinter eller sommar!

Men summan växte; personliga vänner till min man trädde stödjande till, jag nämner endast konsul Oscar Ekman, och till slut kunde den räcka till.

Snart stod huset här och det skulle invigas högtidligt.

Det var första gången vi samlades här i denna vackra fästsal; vår högt afhållne landshöfding, som från sin första dag i Västmanland lik-

som sin ädla maka, vår lika afhållna landshöfdingska, varit en kraftigt stödjande vän till vårt Tärna, invigde denna vår vackra byggnad; och det var många tal och sång och vacker musik den aftonen. —

Sedan dess har allt mummel mot elevernas gymnastik tystnat. Jag har sett mödrar, lika stolta, när deras gossar här utmärkt sig i »olympiska lekar», som om de vunnit stora världspris i nationernas täflan.

Och flickornas gymnastik — hur har den ej bidragit att lifva våra somrar!

En annan vacker dag att minnas var den då åter nya tusenden kommo tågande och cyklande på vår lilla väg — egentligen var det väl oftast *samma* trogna vänner, som förr så ofta samlats om än i mindre skaror, och som nu en junidag fyllde vår park för att närvara vid den af min man resta Schwerinsstenens aftäckande.

Också nu stod vår landshöfding midt ibland oss och som det en höfding anstår hufvudet högre än allt folket. Det var hans kraftiga röst, som med vackra och högstämda ord bjöd täckelset falla, på det att nu lefvande släkten åter måtte minnas denne »Salabygdens hugstore son» Wilhelm v. Schwerin, som för 100 år sedan på Oravais blodiga dag endast 16-årig frivilligt gaf sitt lif för fosterlandet.

Jag vill ej fortsätta mina minnens rad, förr än jag i detta sammanhang uttalat ett det varmaste tack framför allt till vår landshöfding för det stöd han alltid gifvit oss; alltid full af intresse förstod han inbörden af vårt arbete bättre än nästan någon annan i hela detta län under dessa snart fyra decennier.

Bekymmer och förhoppning, alltid visste vi att vi kunde gå till honom med dem och af honom erhålla ovärderliga råd, väl öfvervägda och säkra. Och aldrig tog han illa upp om — såsom fallet var ibland med mig — de nya önskemålen för särskildt den kvinnliga skolan voro många och de skriftliga framställningarna därför också blefvo både talrika och äfven omfångsrika. —

Jag tackar för hans tålmod, intresse och aldrig svikande stöd. —

Det samma gäller vår kära, uppburna landshöfdingska, hon, som själf med sin utmärkta musik bidrog att öka vår gymnastikfond, hon som på invigningsdagen själf här anförde sitt lilla musikkapell och som i likhet med sin man alltid visat Tärna varmt intresse.

Från den dag landshöfding Wærsäll och hans fru blefvo bofasta på Västerås slott upphörde för oss Västmanland att vara liktydigt med den stora ödsligheten.

Jag tackar dem särskildt därför varmt och innerligt!

Denna samma sommar 1908 öppnades också den afdelning af den kvinnliga skolan, som så länge stått för mig såsom ett önskemål: den praktiska afdelningen, själfständig i sina rent praktiska ämnen, men — jag upprepar det här ännu en gång — som paralellafdelning oupplösligt förenad med folkhögskolan, hvars uppgift det är att i denna nya afläggare ingjuta sin anda till självväckelse och andlig uppräckning.

Ty, som jag nyss sagt och gång på gång betonar, så är hon grundad, denna husmoderskola; med denna förutsättning äro medeln skänkta till hennes lokaler och annan utrustning.

Det var så, att den nya afdelningen genom tillskott af medel från två håll — länet var det ena — fått tak öfver hufvudet med skolkök m. m. Men jag hade också under tiden blifvit allt mera på det klara att ett skolkök på landet ej vore nog, det ville mycket mer till för att det landtliga hemarbetet i dess helhet skulle rätt värderas.

Jag hade varit ute och rest och sett, hur unga flickor i andra länders skolor arbetade i praktiska sysslor. — När jag kom hem var jag mycket bekymrad: hvarifrån skulle jag väl få medel till hvad jag behöfde! Tvättstuga och mejeri och *mycket* mer.

Jag vistades då i Stockholm. En dag gjorde jag visit hos en ädel dam, som jag sedan länge varit varmt fäst vid; det var friherrinnan Louise Falkenberg.

Jag berättade om min resa, om mina planer för Tärna och allt, hvad jag önskade bygga och ordna. Och när jag gick därifrån hade jag med mig i min ficka hela tvättstugan och mejeriet därtill!

Att jag också bar på åtminstone halfva väfstugan, det visste jag inte då. — Men nog voro mina steg trots bördan af dessa små hus bra lätta!

Till henne och alla dem, som vid den tiden, 1907, hjälpte mig att förverkliga min älsklingsstanke, frambär jag nu liksom då mitt tack: jag tackar borgmästar Lundberg i Sala, som åtog sig det stora arbetet att sända ut listor öfver länet och insamla bidrag; jag tackar alla dem, som tecknade dessa bidrag; jag tackar de högsinnade fosterlandsvänner som med tillit till min plan hjälpte mig med medel till dess utförande, ehuru de ju för Tärna stodo främmande; jag nämner utom friherrinnan Falkenberg äfven konsulinnan Maria Ekman och direktör John Bernström.

Tack vare den senare, kom det åter en dag, som vi med glädje minnas: då det nya småbruket, som kräft så mycken omsorg och vållat så mycken tidspillan och oro, stod färdigt, nymåladt och välinredt, och då vi på dess gafvel fäste namnskylden »Hemlyckan». —

Det var för den *kvinnliga* skolans främjande detta småbruk kom till stånd; det är skänkt, ordnad och byggdt för att först och främst tjäna denna skola. Och jag vet också, att skolans styrelse med vår landshöfding i spetsen kommer att vaka öfver att det alltid *främst* skall tillhöra husmoderskolans afdelning. —

Mina Tärnaminnens rad lider mot sitt slut. Ännu återstå dock ett par.

En stor och vacker dag var den, då vi 1911 firade vår 35 års fäst i den stora kretsen af månghundredatal af forna elever med deras familjer.

Under alla dessa många stora fäster — vi ha haft mer än 100 sådana här — var det alltid *någon* gäst, som var här för första gången sedan sitt skolår.

Så också nu. Bland andra var det en gammal, böjd, hvithårig man. Han kom så vänligt fram till mig och sade:

»Känner frun inte igen mig?»

»Vej», svarade jag litet tveksamt och dröjande, »det gör jag verkligen inte.» —

»Inte det», sade den gamle mannen i nästan förebrående ton, »ack jag var ju elev för 30 år sedan och jag är ju — —»

Och han nämnde ett namn, som efter honom under de 30 åren burits af hundredtals andra elever.

Med undran såg jag på honom, så böjd och snöhvīt och dock en elev här från vårt Tärna; också han hade suttit därinne i salen och lyssnat till väckande föredrag, och han hade stått med i den sjungande kretsen vid orgeln, som från denna under många år leddes af oss båda, min man och mig.

När jag såg på honom, blef det mig riktigt klart, hur åren flugit hän, och jag upprepade orden i den gamla sköna sången: lifvet förgår som en dröm — ja som en flyktig dröm.

Den fästen förhöjdes genom de hälsningar vi då fingo mottaga af vår konung och vår drottning.

Och nu har jag hunnit fram till det största och mest ärorika Tärnaminnet, den dag för nära ett år sedan, då konung Gustaf, flärdfri och folkvänlig, här från denna talarstol hälsade Västmanlands folk. Det var förvisso Tärna folkhögskolas mest historiska och minnesrika dag.

Så ha då mer än 3 1/2 decennium förgått, sedan telegrammet från Västmanland nådde den bidande flickan i Lund: en ljus lycklig framtid.

Jag har skådat tillbaka: orden blefvo sanna. Vårt Tärnalif var alltid ljusst, om ock ödslighet omgaf oss ute och strid bjöds oss för vår sak. Lyckligt var det också, oändligt rikt och lyckligt, änskönt vi ofta nog fingo pröfva sanningen af Björnsons ord:

Vær stolt når faren vejer hver evne, som du ejer —
jo større sag, dess tyngre tag og desto større sejer —.
Går stötterne i stykker og vennerne får nykker,
så sker det blot fordi du godt kan gå foruden krykker.
En hvær Gud sætter ene, han selv er mere nær.

Så voro också vi stundom ställda; oerfarna och unga kommo vi hit upp och för visso voro vi enligt ungdomens art stridslystna och stridbara, så fort någon vidrörde vår stora liffsidé!

Men tiden, som burit vår lefnad så snabbt med sig, att vi i dag — på min mans 60-årsdag — stå här och säga farväl för alltid till vårt Tärna, våra gamle vänner och elever, vår landshövding och vår styrelse, — tiden, den ilande, har utplånat alla ojämnheter, och striden är slut.

Då vi voro unga och stodo midt i vårt arbetes grundläggande dagar, stärkte vi ofta vårt mod med en liten dikt af en vän och lärjunge till den, som *delvis* också varit vår läromästare, biskop Grundtvig:

Om på okänd väg du går dit, dig Gud vill sända,
mod blott, om än fram du når först vid världens ända!
Strid för allt, du älskar här, dö, om så det gäller;
liffvets lott då svår ej är, döden icke håller —

Liffvets lott oss gifven här i Tärna blef för oss en rik lifvets lycka. —

Dagen och stunden är kommen, då vi gå bort härifrån med tack för allt, hvad vi här vunno: ett lifskall att verka för, ett hem att älska.

Ett tack till Västmanland! Må Tärna utvecklas mer och mer, må nya hundraden af elever i nya tiotal af år här vinna klarare lifssyn och goda lifsuppsåt!

Må Tärna bestå och må det blomstra härligt.

Dikten om modern ingår i *A. U. Bååths* Dikter, Sthlm 1879 s. 1—3 samt i Dikter i urval, Sthlm 1910 s. 85—86.

Professor E. H. V. Tegnér avled 1928. — Landshövdingen var K. R. Wersäll (1901—1916; f. 1848, d. 1919).

Ransta by, gårdar och mejeri i Kumla socken.

Författarinnans originalmanuskript förvaras i Lunds universitetsbibliotek. Teol. Dr G. Wetterberg har benäget underrättat mig om förefintligheten därstädes av detta tal och av överstelöjtnanten E. O. Frisells hågkomster från Tärna 1877—1880 (kapslar: Cec. Bååth-Holmberg 15 resp. T. H-g 27).

Morkarla, Sigtuna 1854—1871. Gåvobrev i Voxna.

Av Folkskolläraren *A. E. Sahlström*, Forsa (1922).

Nedan antydda katekes var anonymt utgiven av den för baptismens spridning ivrigt verksamme J. G. Oncken i Hamburg och hette i svensk översättning *Biblisk Cateches*, hwaruti frågorna besvaras med den Heliga Skrifts egna ord. Till Söndagsskolans tjänst öfversatt från Tyskan, af C. M. C[arlander]. Sthlm, P. Palmqvist & Comp. förlag. 1858. Duodesformat. 128 sidor. Innehållet grupperat till stor del efter de kristna dygderna och följer icke Luthers katekes' uppställning.

Min far föddes år 1825 i Kulla församling i Uppland, där två av mina förfäder samt en min farbror i tre generationer innehaft klockarebefattningen från år 1769 till 1890-talet. Efter 4 terminers kurs vid Uppsala seminarium tog min far examen samt tillträdde i början av 1850-talet ordinarie folkskolläraryrket i Morkarla socken i norra Uppland. Skolhuset, socknens enda, var beläget strax intill kyrkan. Det inrymde dels en lärarebostad bestående av tvenne små rum samt ett kök, dels en skolsal, dels ett rum för två fattighjon.

Superiet var på den tiden allmänt. Ännu i början på 1860-talet, 4 år efter husbehovsbränningsens avskaffande, brände bönderna i denna skogsbygd tämligen öppet. Såväl pastorn i socknen som min far voro begivna på starka drycker och berusade sig ej sällan vid gästbud och i hemmet. Stundom kunde man få se och höra dem mycket högljudda gå »arm i arm framåt» på vägen, och någon gång råkade de i slagsmål sinsemellan. Min mor måste mer än en gång taga mig på armen och min bror vid handen och fly ur huset, när far kom drucken hem.

Av naturen var min far häftig till humöret, och »dagen efter» var detta ännu mer miserabelt. Därför var far också onödigt sträng i skolan. Klagomål häröver föranledde pastors besök i skolan. Då han vid ett tillfälle inträdde, höll min far just på med att ge en pojke en avbasning. Pastorn stötte med käppen i golvet och sade: »Sahlström, du skall uppfostra barnen i tukt och Herrens förmaning men inte slå dem fördärvade». Pojken släpptes, men »skolmästaren» och prästen voro i stället nära därän att ryka ihop. Dylika kontroverser med föräldrar och skolmyndighet bilades dock snart vid några glas i gott kalas. Far ansågs dock på sin tid vara en dugande skollärare.

Skolan var i huvudsak heltidsläsande med både nybörjare och högre klasser samtidigt. Lankastermetoden med monitörsystemet användes. Långbänkar, liknande gamla kyrkbänkar, sträckte sig tvärs över lärosalen, och den bakre bänkens pulpet var fylld med fin sand, som ströks jämn med

en linjal. Här fingo nybörjarna med en pinne öva sig att skriva bokstäver och enklare ord. Det var den enda sandbänk, jag minns mig ha sett.

Lärareavlöningen var på den tiden knapp. Far hade strax efter platsens tillträdande gift sig, familjen växte, och då en del av lönen gick till brännvin, som till större delen köptes från bönder, blev det icke alltid så väl beställt med familjens underhåll. —

— Så kom 1860-talets pietistiska rörelse och därmed en vändpunkt i min fars livsöden. Denna religiösa väckelse torde haft sin största utbredning i södra delen av Norrland samt i Dalarne, varifrån den spred sig till Uppland. I de två sistnämnda landskapen blev baptistisk riktning den övervägande. Jämte sina kramvaror spreda gårdfarihandlande dalmän och -kvinnor även religiösa traktater, samtalande enskilt med folk i hemmen samt höllo här och där bönemöten (konventiklar) i husen. Mitt första gryende minne från föräldrahemmet härleder sig från denna tid. Jag var då 4 år. En gårdfarihandlande dalkarl, vanligen kallad »Dal-Lars», hade sitt kvarter i vårt hem. Mina föräldrar voro eller blevo då påverkade av den baptistiska läran. Jag minns, huru sagde man med sin praktiga röst sjöng väckelsesånger ur Ahnfelts eller kanske någon baptisternas sångbok, och så länge jag lever står i mitt minne denna sång: »Här kommer en främling från fjärran ort. Låt upp, låt upp!» »Främlingen» var för min då barnsliga uppfattning »Dal-Lars».

Far och mor övergingo till baptist-samfundet och läto döpa om sig. Strax därpå blev far av skolmyndigheterna ålagd att taga avsked från tjänsten. Nu, när han enligt sin övertygelse levde ett sedligt-religiöst liv, hade statskyrkan ej längre användning för honom i sina folkskolor. Efter nära sex decennier har religionsfriheten dock berett lärarkåren skydd i dylika fall. Tiderna förändras.

Under fars sista skoltermin dog min mor (1863). Släktingar och vänner togo för en tid hand om de moderlösa barnen, och far vandrade under ett par tre år omkring såsom predikant och bokförsäljare. Under denna tid gifte han om sig, och jag återkom till hemmet, som år 1867 flyttades till Sigtuna.

Från och med sistnämnda år tjänstgjorde min far under några år såsom lärare i av baptistförsamlingar anordnade barndomsskolor, huvudsakligen i Sigtuna och slutligen i hans födelsebygd. I dessa skolor erhöll jag min folkskolebildning.

Skolsalen utgjorde mellersta rummet i vår bostad men förhyrdes av baptisterna. Utefter ena långsidan sträckte sig en väggfast skrivbänk med lösa sittbänkar framför, så att barnen sutto med ryggen vänd inåt rummet. Vid motsatta sidan stod ett under dagen uppfällt bord med sto-

lar eller sittbänkar omkring. En oss tillhörig gustaviansk säng var placerad vid den ena kortväggen och en kakelugn vid den andra. En bokhylla och ett mindre bord fullbordade inredningen.

Arbetsordning fanns icke anslagen i lokalen, men allt gick dock regelmässigt. Den dagliga lärotiden begynte kl. 9 f.m. och fortsatte till kl. 4 e.m. med en timmes middagsrast. Mellanraster förekommo sällan. Efter morgonbönen fingo barnen i läxlag ställa upp sig kring bordet, där de av läraren förhördes i biblisk historia och biblisk katekes. Denna senare var en av baptisterna antagen lärobok, uppställd i frågeform och med endast bibelcitat till svar. Så vitt jag minns, var den icke tendentiös. Den befordrade en god bibelkunskap.

... Efter slutad bokstaving lästes orden på tabellen rent. Under denna timme rättade läraren vanligen skrivövningar i skrivböcker eller på griffeltavlor. Sandbänken torde vid denna tid varit utrangerad.

Lankastermetodens tabellstavning hade den fördelen att den höll lärjungarna vakna samt inpräntade ordbilder och avstavning, varigenom bättre rättskrivningsresultat samt säkrare *rätläsning* vanns än i senare skolformer av lägre typ. Att detta dock skedde på bekostnad av *väl-läsning* och innehållsuppfattning, säger sig självt.

Monitörsystemet, som även innefattade läxors upphörande samt vissa tysta övningars övervakande i de nedre klasserna, var för den tidens skolformer ett nödvändigt ont. Det alstrade översitteri, orättvisa och mutsystem. Själv var jag som »övermonitör» ingen översittare men tog gärna för mina tjänster gentemot kamrater någon erbjuden tribut i form av godbitar ur deras matsäckar.

Timmen före middagen förekom räkning efter Pihlstrands tabeller. Det gällde därvid att hjälpa sig själv mekaniskt efter uppställda regler. Askådningsmateriell fanns icke i denna skola, inte ens en svart vägg-tavla. Klassundervisning förekom sällan. Lärarens uppgift var huvudsakligen att höra upp läxor, övervaka ordningen och maskineriet i skolan samt föra dagbok.

Eftermiddagens tre timmar fördelades på skrivning, innanläsning, svensk historia samt någon gång gehörsång med valda psalmverser. Geografi och naturkunnighet lästes, så vitt jag kan erinra mig, icke i denna skola men väl i den officiella folkskolan. —

Privatskolan i Sigtuna fortgick blott omkring fyra år, varefter den av brist på underhåll nedlades. Fars avlöning utgick i frivilliga bidrag in natura samt några riksdaler kontant från sådana hantverkare, dagakarlar och torpare, vilka tillhörde baptistförsamlingen och vilkas barn besökte denna skola. De senares antal uppgick till högst 15.

Ej en enda gång besöktes skolan av någon skolmyndighet; den sågs ej med blida ögon av prästerskap och skolråd. Då skolan nedlades, övergingo en del av lärjungarna till den lagstadgade folkskolan. En del till åldern komna fingo (i likhet med mig) efter eget avgörande övergå till konfirmationsskolan för att där komplettera sin kristendomskunskap med inlärandet av Lindbloms katekes.

Från år 1877 innehade min far en torvtigt avlönad kommunal syssla i Sigtuna och på sin ålderdom understöddes han och hans hustru dels av sina barn, dels av kommunen. Han dog år 1910. Min styvmor, som med sitt arbete bidrog till att hålla familjen över svältgränsen, dog år 1921 vid 99 års ålder.

I kyrkoherden Hällboms avd. i hembygdsboken om Voxna 1926 finnes sid. 76 foto av A. E. Sahlström och sid. 75 meddelas att han den 1 juli 1888 tillträdde förenade klockare-, organist- och folkskolläroretjänsterna i Voxna samt innehade dem till år 1919. År 1886 började jag tjänstgöra i Voxna, säger S. i brev år 1922. »Under 40 år har jag varit anställd i folkskolans tjänst, därav 38 år som examinerad folkskollärare och 35 år som tillika organist och klockare. Sedan tre år tillbaka pensionerad tjänstgör jag ännu som vikarie här och där. Av mina sex barn hava fem ägnat sig åt lärarebanan.» — »Mina erfarenheter från lärareverksamheten äro i det hela ungefär desamma som andras», yttrar S. Men han har tydligt haft ögonen bättre med sig än de flesta, ty han har dels sänt in verifierad avskrift av ärkebiskop v. Troils visitationsprotokoll 17/7 1795 i dess del rörande grosshandl. F. O. Bomans donation av ständig lärarelön och läroboksunderstöd, dels tillagt följande »hågkomster» av gåvobrevet i original, vilka bidraga till kännedom om undanhållandet eller förvandlandet av en stor mängd — kanske hundratals — gåvobrev eller lönekällor, som varit avsedda till pedagogikens eller lärarens fromma.

Ovanstående i utdrag av visitationsprotokoll 1795 (och i ett prot. av år 1789) införda donationsbrev ingick ursprungligen i ett köpebrev, om jag icke missminner mig daterat år 1767. Det var ett exemplar i original, egenhändigt undertecknat av i visitationsprotokollet omnämnda säljare och köpare samt upptagande 2 1/2 sida av ett vanligt skrivpappersark. Sista fjärdedelen av arket (troligen med vittnenas namn) var dock bortriven, och någon lagfartsstämpel fanns icke på fragmentet. Det gamla dokumentet upptäcktes i socknens »kyrk-kista» omkr. år 1910 men lär sedermera, på oförklarligt sätt ha förkommit. I originalet stod donationen angiven i daler kopparmynt, vilket även uppgives i protokollet av år 1789. Uppgiften *Rmt* (= Riksmünt) i 1795 års visitationsprotokoll måste sålunda bero på visitationssekreterarens misskrivning.

Huruvida nämnda köpebrev blev i laga ordning inregistrerat och lagfart beviljat, har ännu icke kunnat utrönas. Om så vore, synes enligt donationsbrevets ordalydelse Woxna bruksägare rättsligen vara förpliktade att fortfarande fullgöra bestämmelserna.

»Bomans testamente» på 10.000 Daler K:mt står till »evärdeliga tider» in-tecknat i Woxna Bruks egendom och kan icke »abalineras». Den, som kan taga't, han tage't.

Vikingstad 1875—1929.

Av f. d. Folkskolläraren J. R. Rydberg, nu i Tranås.

Det följande utgör ett slags fortsättning på skildringen i ASU 38 s. 85 —100 men börjar med att berätta om en avsättning, som var allmänna samtalsämnet under R:s första tid i Vikingstad. På min förfrågan har en son till här nedan nämnde skolrådsledamoten Nilsson, seminarieriktorn och folkskoleinspektören David Nissar i Örebro skriftligen intygat att Rydbergs skildring därav är i sak riktig.

En avsättning. I likhet med så många andra lärarinnor i småskolorna på 1870-talet saknade Vilhelmina Larsson formell kompetens, när hon anmälde sig såsom sökande till lärarebefattning i hemsocknen. Emedan denna knusslade alldeles för mycket med lönevillkoren, blev hon ensam sökande. Hon antogs den 21/2 1875 mot 150 kronors årlig lön i ett för allt och skulle tjänstgöra ensam i st. f. två tidigare lärarekrafter, i det hon skulle ambulera mellan kyrkbyns och Gismestads småskolor. Flertalet ansåg henne vara mycket duglig. Men under förhandenvarande omständigheter var det icke underligt att »undervisningsresultatet visade sig betydligt sämre än föregående år» samt att hon sades vara »betydligt klen i undervisningsskicklighet».

Enligt vad jag kunde utröna, hade hon kanske haft något svårt att uppehålla disciplinen, och det är ju ett av de första villkoren för att undervisningen skall kunna bedrivas med framgång. Men hon hade ett annat »fel», som på den tiden var ganska farligt. Det var en intoleransens blomstringstid på det religiösa området, som man i våra dagar knappast kan ana, och den kom att spela en viktig roll. Mina Larsson var från ett gudfruktigt men separatistiskt hem i socknen, och redan detta var ett stort fel, när andliga väckelser genom kringresande predikanter »grep omkring sig» med en »oroväckande» hastighet. Värre var, att hon själv var religiös och hyllade den frikyrkliga rörelsen. Kanske var hon också åtskilligt oförsiktig i denna sin något fanatiska iver för den nya rörelsen. En söndagsafton på höstsidan var hon tillsammans med några andra unga kvinnor ute och gick — möjligen till eller ifrån någon religiös sammankomst. De unga flickorna mötte därvid en av sockenkungarna, som tillika var medlem av skolrådet. Sedan de mött honom, uppstämde de omedelbart unisont en religiös sång: »O, hur saligt att få vandra hemåt vid vår faders hand» etc. Melodien var ju något av slagdänga med marschtakt, och de oförsiktiga flickorna gingo i takt efter sången. Detta lär på det högsta ha förargat sockenpampen. En annan skolrådsledamot, N. A. Nilsson, har för mig skildrat de hart när otroliga förföljelser, för vilka hon nu föll offer. Vid den blivande examen skulle man ställa lärarinnan

på ett hårt prov, och av protokollet 15/12 1879 framgår, huru förträffligt detta lyckades, då enligt protokollet »hvarken lärarinnan eller barnen visste, till hvilken afdelning de hörde». Ja »i allmänhet tycktes ordning och reda fattas i skolan».

Hon examinerade sex eller sju barn, under det de övriga icke fingo någon fråga »vare sig i katekesen eller bibliska historien», ehuru både ordföranden och skolrådsledamöterna gång efter annan anmodade henne att fråga *alla* barnen. Till slut blev hela examen ett virrvarr. Men var låg felet?

Den unga flickan anade icke något ont utan kom glad in till sina sju- å åttaåringar vid examens början och möttes därvid av de äldres bistra blickar och hårda, befällande ord; de styrande syntes endast leta efter anmärkningar. Då är det lätt att förstå, huru examen skulle avlösa. Förskrämda små barn, en till förtvivlan bragt lärarinna omgivna av domare, som icke taga ringaste hänsyn; — är det underligt, att allt upplöstes i kaos? Det var ju dit man ville komma. Var skulle det icke gått på samma sätt under liknande omständigheter?

Man skulle breda litet olja på såren, och eftervärlden skulle i denna förföljelse icke se den egentliga orsaken. Och den barmhärtighet, som visades den stackars lärarinnan var blott Potemkinkulisser. Hon blev anmodad att vid Linköpings småskoleseminarium förvärva sig bättre kunskaper och större undervisningsskicklighet; när hon så kunde komma tillbaka med godkända betyg från seminariets föreståndare, skulle hon få befattningen tillbaka, ty den skulle stå öppen för henne ett helt år. Men herrarna förstodo att kasta denna möjlighet över ända. Ty då lärarinnan infunnit sig vid seminariet 1880, sade de till föreståndaren, seminarieadjunkt Hedblad, att hon var oduglig, ägde ringa fallenhet för lärarinnekallet och — det värsta av allt — var fanatisk fiende till statskyrkan, höll separatistisk söndagsskola o. s. v. Jag kände väl den intolerante föreståndaren och kan intyga, att några vidare anklagelser icke behövde komma, för att han skulle neka utexaminera den stackars flickan. När denne adjunkt blivit vred på någon av sina elever vid folkskoleseminariet och sagt honom böra resa sin väg, var det intet annat att göra än att ge sig i väg. Han var annars en mycket framstående lärare men hård och skoningslös. Också fick Mina Larsson icke något betyg i läro- och övningsämnen eller i undervisningsskicklighet. En vårdag förklarade han för henne, att han »aldrig släppte ut henne med betyg». Man tänke sig den enkla bondflickan i sin tarvliga dräkt med en svart silkesschal på huvudet, med förtvivlan i hjärtat och ögonen förgråtna lämna den läroanstalt, där hon trott sig kunna få kompetensintyg för det kall, som

hon med hela sin själ omfattade, och för vilket hon också hade utmärkta förutsättningar.

Två ledamöter av skolrådet, vilka icke gillade dettas åtgärd att avsäta henne, togo genast sina barn ur skolan och anställde henne såsom deras lärarinna samt inköpte nödig materiel, bänkar och böcker. Den ena terminen undervisade hon i Bankeberg, den andra i Brestorp. När detta blev kunnigt, sände flera sina barn till henne.

Den första examen avlöpte på ett sådant sätt, att den nye ordföranden förklarade sig aldrig varit med om något sådant. Barnens kunskaper voro glänsande. Innanläsningen gick flytande, var ledig och vacker till betoning och uttal; nyanseringen var så fin, att den icke i någon skola, som han haft att göra med, varit så bra. — Då samme ordförande året därpå blev anmodad komma och hålla examen, svarade han: »Jag tackar på det hjärtligaste för inbjudan, ty den examen, som jag åhörde förra året, var en av mina njutningsrikaste dagar, som jag sent skall glömma».

Denna mycket dugliga lärarinna undervisade privat ännu in på 1900-talet, alltså intill sena ålderdomen, och många äro de, som ha henne att tacka för den första hjälpen på vetandets knaggliga stråt. Alla de många barn, jag hade nöjet mottaga från henne, redde sig utmärkt; jag tror nästan jag kan säga, att de voro mina bästa elever. —

Jag besökte den gamla lärarinnan sommaren 1928 för att få bättre besked av henne personligen. Ungdomsminnena lågo klart för henne, men de smärtade henne allt för mycket för att jag skulle ha hjärta att riva i de gamla såren.

Mot halvtidsläsningen. Heltidsläsning beslöt man skola införas år 1916. Men reaktionen sökte hindra utvecklingen. Föräldramöte hölls i skolsalen söndagen den 7 jan. 1917, anordnat av lektor Risbergs meningsfränder. Följande i huvudsak ett koncept som jag dock icke tog fram, yttrade jag därvid ungefär följande: »Det är sällan som jag har fått ett så osökt tillfälle att tala med Eder i klunga. En och annan enskild far eller mor har någon gång kommit till mig i skolärenden, men när det någon gång inträffat, har det inte alltid varit av någon vidare angenäm art; antingen har det varit något missnöje med mig eller med skolgången. Sällan har någon kommit till min skola för att uppmuntra vare sig mig eller mina skolbarn, och aldrig har någon far eller mor undantagandes en eller annan skolrådsledamot kommit för att höra på och se, huru vi har det i skolan. Ni skulle vara så innerligt välkomna till både mig och barnen, och ni skulle få se, hurudant vi har det en dag i skolan mitt under vårt arbete, och jag är livligt övertygad om, att föräldrar som tänka på sina barns framtid, deras lycka och

glädje, icke skulle vilja behålla dem hemma en enda timme; de skulle inte vilja beröva sina barn den glädjen att gå i skolan varenda dag, ty vi ha roligt både barnen och jag mitt under det allvarligaste arbete och den allra strängaste flit.

Många utav er anse säkerligen skolan för ett nödvändigt ont. Jag ser på den samling föräldrar jag här har framför mig och förstår, att ni kommit hit i den avsikt och i den förhoppning att möjligen få den av er så älskade varannandagsläsningen tillbaka. Om ni verkligen reflekterat en smula över vad detta skulle innebära för edra små barn och för deras framtid, så skulle ni alldeles säkert inte ha denna önskan, ty er föräldrakarlek skulle reagera däremot. Inte vill ni väl med vett och vilja beröva edra barn det enda av verkligt värde, som ni kan ge dem för framtiden: kunskaper, karaktär, vingar, som bär i flykten genom livet, en ljus syn på livet och världen. Kom till oss under skoldagarna och hör och se, vad vi syssla med, och när ni ha gjort det, så kan ni bättre än nu bedöma varjedagsläsningens nytta och välsignelse. Låt inte känslorna springa bort med förnuftet i detta fall. Här har förespåtts rysansvärda olyckor, som skall drabba landsbygden till följd av den så hemskt farliga varjedagsläsningen. Vi har ju hört både på stämman och i dag att landsbygden kommer att avbefolkas såsom följd av varjedagsläsningen. Ni skulle för heltidsläsningen flytta till städer och större samhällen på landet. Jag kan aldrig tro, att den ärade talaren har tänkt särdeles djupt i detta fall, utan det får väl tydas som bara ord och fraser. Det skall väl låta någonting, antar jag, men annars tål påståendet eller spådomen knappast att synas närmare i sömmarna, ty flyttar ni ifrån landsbygdens lugn till städer och större samhällen på landet så hoppar ni ju ur askan i elden. I städer och i större samhällen på landet är nämligen för flera tiotal år sedan heltidsläsningen införd. Det vet nog också den ärade spåmannen. Jag tror ni gör klokast i att bli ungefär där ni är.

Jag hörde också, att barnen genom varjedagsläsningen skulle komma att få avsky och förakt för arbetet. Jag tror t. o. m. att det sades 'ordnat' arbete. Jag vill därför passa på tillfället att säga er att det är just ordnat arbete vi lära barnen. Det är ett underligt tal i våra dagar, då allt går ut på att göra undervisningen så praktisk som möjligt för att resultatet skall i livet visa sig just i arbetet. En intelligent arbetare gör onekligen ett bättre arbete än den dumme och okunnige. Vi har nu i skolorna kvinnlig och manlig slöjd och skolkökskurser för flickor. Kan vi fordra mera? Ja, skolan vill meddela arbetskunskap på många sätt i våra dagar, och ju mera tid vi få därtill, ju bättre ska vi lyckas. Inte

går det genom att pruta av hälften på barnens lärotid. Skolan vill meddela håg och sinne även på så sätt, att den lek som barnet leker som barn, flickan, när hon syr och tvättar dockans kläder, gossen, när han lägger tömmen på lekkamratens axlar och kör sin kamrat som häst, när han bygger hus av pinnar och ris, när han låtsar sig skörda och tröska o. s. v., det är arbete som lek för barnen när de härma oss vuxna, och det skall en gång, om vi riktigt fostra våra små, *göra arbetet till en lek hela livet igenom.*

Har ni tänkt er, huru dessa kunskaper skola läras in? De undervisningsmetoder vi nu ha och praktisera kanske inte lämna så mycket examensprål i katekesrabbel och minnessaker, utan de vill meddela något för livet, de vill göra kunskaperna till barnens verkliga egendom, lägga in kunskaperna i förståndets dyrbara skattkammare och icke klottra på dem en mängd granna saker för den blivande examen.

Ni föräldrar och vi lärare och lärarinnor behövde ofta mötas i förtroende för att rådgöra med varandra i den otroligt svåra konsten att fostra våra små, det kommande släktet, som en gång skall »ha det vi haft, se det vi sett och be till Herren som vi bett». Vi behöva lära varandra, hjälpa varandra i vårt viktiga gemensamma arbete. Tycker ni nu verkligen att ni handlar rätt mot edra barn, när ni vill pruta av hälften av den tid, som vi fått oss tilldelad för att göra, vad jag här i korta drag har anfört?

Om någon av er skall uträtta ett arbete, så vet ni lika väl som jag, att ju längre tid ni får lägga ned på arbetet, dess grundligare och bättre kan ni utföra det, men skall det ske på halv tid, så blir slutresultatet klent; det blir också *halvgjort arbete.*

Här har frågats, om resultatet har blivit så mycket bättre, att det är värt de upppoffringar som ha gjorts. Jag måste obetingat svara ja, ty jag kan redan nu se, att framstegen äro betydliga, och jag vågar här framkasta den uppmaningen: lägg handen på hjärtat och säg sanningsenligt, om icke också ni ha märkt, att vi göra betydande framsteg, ehuru vi bara hållit på några månader. Jag önskade ni ville svara men svara ärligt, ty nog har ni t. ex. nu och förr sett edra barns väl- och rätt-skrivningsböcker och icke minst uppsatsböckerna; nog har ni kunnat lägga märke till deras räkning, innanläsning och för övrigt allt som rör undervisningen i skolan, om ni velat jämföra med förr, ty jag hoppas, att ni så pass mycket intressera er för edra barn, att ni granska deras arbete. Mätte den dag aldrig komma, då ni blir så förblindade av falska ledare, att ni låter förleda eder att söka få halvtidsläsningen återinförd för edra små i skolorna!

icke heller tror jag det minsta på den åberopade omtanken för barnen och deras föräldrar av arbetareklassen, när det gäller varje eller varannandagsläsning, utan jag tror snarare, att det är mot själva skolan och mot inhämtandet av mera kunskaper för den stora hopen, som man nu helt hastigt fått så ömmande känslor för skolbarnen. Visa det i handling i stället för i ord, det är lämpligare, men att pruta av på skolgången är en mycket dålig väg man slagit in på, när det gäller att hindra den sociala frammarschen. Okunnighet är den bästa hjälparen för reaktionen, ty en okunnig hop är lätt att styra, men icke så ett folk med kunskaper och bildning.

Jag vill därför bedja de närvarande föräldrarna att icke fatta något förhastat beslut eller göra något omoget uttalande i denna fråga. Än en gång vill jag uppmana eder att besöka våra skolor och sätta er in i skolans arbete för edra små. Då ska ni komma underfund med, att skolan icke är eder fiende, som traktar efter att göra eder omak och bekymmer, utan att den i stället vill lätta på edra omsorger om de små, att skolan vill vara och är eder vän och hjälpare i uppfostrans svåra och ansvarsfulla värv.»

Det blev icke någon vidare diskussion utan mötet upplöstes. På min uppmaning sjöngs: Du gamla du fria, och den sången sjöngs med ackompanjemang av skolans präktiga orgel, och sällan har väl den sången klingat kraftigare än den gången i vår skolsal. Jag kände tydligt, att många av föräldrarna hade en annan uppfattning än vid mötets början. Efter ett nytt försök från skolfienderna under min frånvaro dog hela frågan för all framtid i Vikingstad.

Rackarungar. David var en pys på tio år, då han kom in i min skolas tredje klass. Han hade förut gått i en »mindre folkskola» i södra delen av vår socken. Hans rykte var inte riktigt gott, men hans flyttningsbetyg var rent, och han hade t. o. m. något plus till godkänd. Men som sagt, hans rykte var inte riktigt rent, ty det sades, att han var en riktig liten »rackarunge».

Hans ögon voro bruna och klara, och han såg ständigt på den han talade med, så inte tycktes han bära på något svårare brott. Han var det vackraste lilla barn man kunde få se. Hela hans ansikte vittnade om, att han hade det lugnt i sitt samvete, så jag kunde inte begripa, vad han hade fått dåligt rykte för. Jag undrade om han inte hörde till den kategorien pojkar, som blivit missförstådd och misskänd, ty sådana finnas nog också.

Min hustru frågade: »Varifrån har du fått den där lilla rara ungen?

Han är ju en riktig liten Jenny Nyströmstyp med sina byxor lappade på knäna och den stora boten söder om ryggen?»

»Jo,» svarade jag, »han kommer från G. skola och lär vara fosterson till kusken på T., men han har inte något vidare gott rykte om sig, ehuru han ser ut som ärligheten själv. Han skrattar ju med hela ansiktet, och han vågar se folk i ögonen, så jag tror inte mycket på, vad ryktet säger. Han är nog yr av sig och kanske en smula obetänksam, och då går det nog lättare få namn om sig att vara en »rackarunge», som man sagt.»

Jag erinrade mig åtskilligt från min egen skoltid, ty jag hade en gång t. o. m. fått nedsatt betyg i uppförande alldeles oförskyllt. Det är ju så lätt för en pojke, som är livlig och glad av sig, att glömma gränsen mellan det tillåtna och otillåtna. Så var det nog med David också. Han gick i min skola dag efter dag, vecka efter vecka, men inte kunde jag märka »rackarungen» hos David; tvärtom tycktes han vara en riktigt snäll gosse. Man var tvungen att tycka om honom, ty han tog en med sina vackra spelande ögon och sitt alltid glada leende, varvid två vackra vita tandrader lyste fram mellan de välformade läpparna. Ingen liten flicka kunde vara sötare än vår David.

En dag bad jag honom taga med ett par skor för halvsulning till skomakaren, som bodde på T:s ägor cirka fem hundra meter från gården, där David bodde. Men nu svarade han: »Nää, då kan ja inte, för ja vet inte var skomakaren bor.»

»Vet du inte, var skomakare F. bor?»

»Nää, det vet jag inte.»

»Jag får väl praktisera dit skorna på något annat sätt då», svarade jag och låtsade tro på hans uppgift. Att han visste var skomakaren bodde, var alldeles tydligt, ty skomakarens bostad låg så nära Davids hem, att han varenda dag såg skomakarens stuga och täppan däromkring. Här måste vara någon särskild orsak till att han ljög. Kanske ändå att »rackarungen» fanns i David, när allt kom omkring.

Man skall inte tro, att David vek undan mig, när han kom till skolan dagen därpå. Han lyfte artigt på mössan och såg så innerligt glad ut, så man kunde knappast låta bli att le, då man såg honom. Om läsaren hade hört honom, så skulle han säkert ha skrattat. Han hade bort höras och ses på samma gång. Hade man kunnat upptaga samtalet emellan oss på grammofonskiva, så hade det varit lyckligare, ty i hans röst och uttal låg något roligt som skvallrade om spjuvern. Hela klassen, som åhörde resonemanget, skrattade emellanåt så att jag måste knacka i bordet för att få tyst och kunna fortsätta.

»Hör du, min käre David, nog vet du var skomakare F. bor?»

»Jaa, det vet jag allt.»

»Varföre ville du inte gå dit med mina skor då?»

»Jag tordes inte, för då hade jag fått stryk.»

»Varför skulle du få stryk? Den där skomakaren är ju en snäll man.»

»Jaa, det är han nog, men han ä så rysligt arg på mej, så jag törs inte gå dit.»

»Vad har du gjort skomakaren då, eftersom han är så rysligt arg på dej?»

»Joo, jag tog ett långt spö å la mej utanför staketet vid väjen, där han har sina bikuper, och så petade jag med spöt ner ett par översatser på hans bikuper, och när han fick se dä, så kom han ut-rusandes ur stuva och skulle klå mej, men jag sprang förstås inåt skogen det värsta jag kunde, så han fick inte fatt i mej.»

»Du tror således då, att du har stryk till godo?»

»Det vet ja inte; han glömmer't fälle me tin.»

»Nå varför petade du av översatserna på hans bikupor då?»

»Joo, jag tyckte det var roligt att reta bina, så de skulle sticke skomakarn.»

Nu brast hela klassen i gapskratt, och David såg sig förvånad omkring som om han tänkt: »Det här är väl inget att skratta åt.» Det dröjde en god stund, innan det blev tyst igen. David fick sätta sig, och jag sade: »Nu låter du väl bikuporna vara en annan gång?»

»Jaa då.»

En dag frågade jag David: »Varför vågade du inte gå till smeden H., när slättermaskinen hade gått sönder för din far?»

»Joo, ja hade förargat sme'n så dant, så han hade sagt, att han skulle slå sönder mej, om han fick tag i mej.»

»Berätta för oss, hur det gick till och vad du gjort.»

»Dä va en da långt förut, som patron ba mej att jag skulle gå bort å be sme'n komma te vårt dan därpå och smi, och det gjorde jag, och det var på en förmiddag. Då ba han mej, att jag skulle dra bälgen åt'en, för han hade så brått me te å beslä en vagn. Då fick ja medda hos smen, så ja va hele dan och dro bälgen. Då så ja att mitt för fyren fanns ett fyrkantigt hål i mur'n å igenom dä hålet rakede sme'n ut de kola, som inte ville brinna.» Så tystnade han.

»Det var väl ingenting att få stryk för, invände jag.»

»Nää, inte dä, men se en ti ätteråt gjorde ja mej e rake utå ett gammalt bandjärn och to dä mä mej till smens, å så gick ja bakom

smeja, där de där kola lå, som inte ville brinne å som va utrakede genom gluggen. När sme'n själv drog bälgen, å ja så, att han vände ryggen till ässja, trädde ja in mi rake och dro ut kola för han kunde inte höre mej, för bälgen skrek och gnällde så dant, när han dro. När han vände sej öm, så va kola borte och järnet, som lå i fyr'n, var inte rött. Då la han på nye kol och börjede å dra igen, å när han vände ryggen te, så passede ja på å dro ut kola igen. Te sist fick han si mi rake, och då sa han fule svärord och sprang ut ur smeja, och jag sprang ut i en åcker, som var lerier å smen sprang ätter, men han hade trätöffler, och de fastne i lera, så han fick ler på strumpera, och då ble han så ryslit arg, så han sa fule orl, å att han skulle slå skankerna å mej, när å var han träffade mej. Inte rådde ja för att han tappe trätöfflerna och sprang på strumplästen ett långt stycke, inna han kunne stanna, men dä va nog dä han blev så ryslit arg för, för se ja skratte nog också.»

»Du törs inte gå dit nu då?»

»Nää, det törs ja inte, men ja går på avstånd.»

Nu brast skrattet löst. Flera gånger hade han blivit avbruten av skrattsalvor, så att jag fick uppmana honom att fortsätta. När skrattet hördes upp i mina rum, brukade min hustru fråga, om David hållit föredrag för oss, eftersom vi hade så roligt, och ofta var det så.

En dag vände jag mig till David med frågan: »Hör du David, hur var det med de där många plogarna, som stodo i en rad där ute på gårdet bakom ladugården en middagsrast.»

»Joo, när jag skulle gå förbi lagårn, så gick ja under körbana, å där stod en pyts mä tjära i å en pensel, som de hade hatt te tjära arbetsvagna mä. Ja to pytsen mä mej, å så gick ja bort te ploga å strök lite tjäre på unnersia på handtaga så de inte skulle si tjära förstås. Sen gick ja in i hasselbuska å la mej, för ja ville si, hur de bar sej åt, när de fått för hästa å oxa å fått tag i handtaga.»

»Nå, hur bar de sig åt då?»

»Joo, de slo mä händera och strök sej på byxera, å så sa de fule svärord, så de va ryslit, å så sa de: 'De här har David gjort, dä kan en ge sej — — å så sa di fule svärord igen. Då skrattede ja, så di hörde't å ett par sprang in i buska. Tjärpytsen hitte di, men ja hann undan förstås.»

»Var inte din far med och plöjde?»

»Joo, dä va just dä värste, men dä hade ja inte tänkt på.»

»Nå, vad fick du för det?»

»Ja fick en hoper mä stryk utå pappa.»

»Fick du örfilar då?»

»Nää ja fick utå ett hasselspö i — — i — — i — — ettermeddan.»

Nu brast skrattet löst som en orkan i hela skolan.

Jag hade för sed att om möjligt förlåta, om någon elev gått över gränsen för det tillåtna. Vanligtvis fann jag förmildrande omständigheter, och domen blev vanligen 'villkorlig'.

En pojke från en av de större gårdarna hade av drängarna lärt sig åtskilliga kraftuttryck, och dessa passade han på att använda, när han tyckte att det var lämpligt. Han var av ett livligt lynne, och då går det vanligen lätt att glömma sig. Alla svordomar voro förbjudna. Men denne gosse hade svårt att hålla inne med 'svärorden', och han hade fått villkorlig dom ett par gånger. Så en middagsrast hade han kommit i delo med en annan pojke, och de hade etablerat ett formligt slagsmål, och därvid sparade Erik, som gossen hette, icke på vare sig slangord eller svärord. Jag fick naturligtvis höra talas om saken, när jag kom ned i skolan efter rasten. Nu kunde det knappast bli tal om villkorlig dom, ty nu hade han brutit sitt löfte så många gånger, så nu måste det bli allvar av. Jag befallde honom följa med mig in i kommunalrummet för att få sitt straff. Jag erinrade honom om, huru många gånger han lovat bot och bättring, men nu kunde det ej bli vid några villkor längre. Under tiden hade jag emellertid funderat ut, huru jag skulle slippa ge honom aga, utan att själv bli löftesbrytare, ty han hade fått löfte om stryk, om han fortsatte med sina svordomar. Jag kastade det lilla syrenspöet på golvet och låtsades vara förfärligt ond och ledsen över att han glömde sig jämt och ständigt, och så sade jag: »Nej, jag rör dig inte denna gång, men i eftermiddag skall jag gå till Bankeberg, och då skall jag tala med din far, så får han ge dig, vad du förtjänat». Det var en lycklig utgång, ty min Erik höll på att falla på knä, i det han i den bevekligaste ton sade: »Snälla farbror, får jag lite stryk här då i stället, för jag vill inte att pappa skall få veta det här».

Jag visste ju, att han hade ett hem, där barnen blevo väl fosterade. Gossens bön framkallade tårar i mina ögon. Jag klappade honom på hans tårdränkta kinder och sade: »Om du kan lova ännu en gång att övergiva svordomarna, så skall allt få vara i dag, men bryter du löftet, så får din pappa taga hand om dig och bestraffa dig som han finner lämpligt.»

Pojken slog armarna om mig och svarade: »Tack, snälla farbror, jag skall försöka att inte glömma mig», och sedan höll gossen sitt löfte.

Edåsa, Valora, Lerum.

Av Folkskolläraren och Brandstodsdirektören *F. E. Edgren*, Lerum.

Om författaren, hans uppteckningar och livsverk jfr ASU 47—48 s. 128—136, jfr 121—123. Han var född 1851 och avled 1936.

Tigera-Johanna i Edåsa var bräcklig och kunde hvarken gå eller röra sig fritt. Genom en svår sjukdom i unga år hade hon blivit stel och kunde ej röra sina knä- och höftleder; dessa bildade en rät vinkel, så att hon intog en sittande ställning både natt och dag. Så såg jag Johanna sitta i sin säng i Edåsa fattigstuga under alla mina barnår. Alltid var hon nöjd och belåten med sin lott. Hon hade också fått den bästa platsen, den invid fönstret åt landsvägen, så att hon kunde se de vägfärande och härigenom få lite omvexling i sitt enformiga liv. Platsen hade också en annan fördel. Sängens ena gavel stod invid den stora, öppna spisen med sin sköna värme, och vid denna gavel hade hon en avskild vrå med ett skåp, hvori hon kunde förvara sina dyrgripar.

Hvad hade denna arma kvinna uträttat, som gjort henne förtjänt att ihågkommas? Få av byns kvinnor hade utfört så mycket välsignelse-rikt arbete som Johanna i fattigstugan. I församlingen fanns ingen skola, ej heller i grannsocknen Ljunghem. Hos Johanna fingo vi, byns pojkar och flickor, lära oss läsa. En stor del av dagen var Johanna sysselsatt med detta sitt skolarbete. På en pall vid Johannas fötter fingo vi sitta, en i sänder, med A.B.C.-boken i ena och pekpinnen i andra handen. Johanna var mycket noga med, att man höll pekpinnen riktigt, lika noga som skrivläraren är rörande elevens skrivpena. Så fick man lära sig alfabetet, stava och lägga ihop. När man kunde läsa rent innantill i ABC-boken, psalmboken och nya testamentet, var kursen hos Johanna avslutad, ty Johanna kunde icke mer själv.

I Johannas skola saknades mycket, som hör till nutidens skolväsen. Anmärkningsböcker, betyg, premier och stipendier förekommo ej, men der fanns något, som i fråga om eggelse till flit uppvägde allt detta, nemligen den å ABC-bokens sista sida avbildade tuppen. Den var för oss elever ingen avbildning utan en verklig tupp, och kistan, som han stod på, en verklig kista, som innehöll de underbaraste godsaker. Konsten var endast att få upp locket, och detta kunde endast tuppen. Stundom var kistan tom, men då flög tuppen bort och hämtade gottes att fylla den med, och Johanna förundrade sig över, att vi ej sågo tuppen, då han kom flygande under fattigstugans låga tak. »Salige äro de, som tro och ej se», och salige voro vi, gossar och flickor i Edåsa by, vid dessa tillfällen.

När lektionen var slut, fick man gå ut i förstugan, och voro vi flera samtidigt inne, måste alla följa med, ty tuppen skulle ej störas, medan han värpte. Detta gick dock visst fort, ty det dröjde ej många minuter, förr än vi fingo höra ett ljudligt galande, som nästan liknade Johannas röst. Det var tecknet till, att vi fingo komma in, och vid framkomsten till Johanna funno vi ABC-boken på vid gavel, och vid tuppen låg antingen en skorpa eller en sockerbit. Då var det jubel i fattigstugan. Jag tror, att dessa stunder voro ljuspunkter i Johannas liv, ty hon blev nog själv glad, när hon såg barnen glada.

Men varifrån fick tuppen alla dessa skorpor och sockerbitar? Jo, våra goda mammor försågo Johanna rikligt med »tuppmat». Någon gång låg hos tuppen ett litet björkris. Det var liktydigt med BC i betyg. Då var tuppen icke snäll.

Lönen för Johanna var ej »lön enligt lag». Mammorna försågo henne med »bakbröd», när man bakade, smör, när man kärnade, en bit ost, när man ystade, en bit kött och korv, när man slaktade och dess emellan med en mjölkskvätt, lite socker och kaffe, ja, till och med en tolvskilling och kanske en hel riksdaler vid kursens slut. Detta gjorde, att Johanna aldrig led brist på mat, och något annat behövde hon ej.

Någon gång, vanligen en gång om året, hände, att vid fattigstugan stannade en fin vagn, förspänd med 2 hästar och försedd med livréklädd kusk. Då satt Johanna högtidsklädd i sin säng och inväntade det fina ekipaget. Så blev hon utburen och placerad i den fina vagnen, och den förde henne till Vretens herregård, der hon stannade såsom gäst hos grevinnan Posse vanligen flera dagar och ibland flera veckor. Den varmt religiöst sinnade, ädla grevinnan insåg nog, mer än andra, hvilket välsignelserikt arbete Johanna utförde. Vid dessa tillfällen hade vi, gossar och flickor i Edåsa by, ferier.

Då Johanna låg på sin dödsbädd, försökte hon säga något, men kunde ej få fram mer än ett enda ord: »pengar», och detta var hennes sista ord här i livet. Var hon då en sådan mammonsträl, att hennes sista tanke icke hade annat att fästa sig vid? Nej, hennes föregående liv tydde icke härpå. Av hennes blick på sin syster, när hon frampressade detta ord, trodde man sig förstå, att systemen skulle bekomma de pengar, hon efterlemnade. Det tycktes vara hennes muntliga testamente. Vid genomseende av hennes kvarlåtenskap fann man, att hon hade 15 kronor i reda pengar, och dessa fick systemen, ty så antog man, att Johanna menat.

Hemundervisning. Jag hade läst ett stycke i en bok för mor, och som hon tyckte att läsningen gick bra, undrade hon, om ej tuppen i ABC-boken skulle vilja värpa något gott åt mig. Jo, det tackade jag ej

nej till. Mor tog då fram ABC-boken, och jag fick gå ut i förstugan, ty när tuppen värpte, skulle han ej störas. Detta visste jag. Jag vet nu ej, om jag hade några misstankar, eller om det var av en händelse, att dörren ej blev riktigt stängd, utan att det blev en liten springa emellan dörren och dörrfodret. Der stod jag och kikade in i rummet, och hvad fick jag se? Mor gick till glasskåpet, ett hörnskåp med glasdörrar, och tog en skorpa, alldeles sådan, som tuppen brukade värpa hos Johanna i fattigstugan, och lade dem in i ABC-boken vid tuppen. Derpå gol mor. Detta både såg och hörde jag. Jag rusade ej in, nej, jag kom som en snopen hund. Var det så tuppen värpte? Har jag blivit narrad hela denna tid, jag läste för Johanna? En idyll var försvunnen; några av barnårens roligaste stunder skulle aldrig återkomma. Mor var också ledsen, för det hon ej tillsett, att dörren var riktigt stängd. Troligen hade jag nu slutat läsningen hos Johanna, ty tuppen värpte aldrig mer för mig.

Skolgång. De barn som ville lära sig mer, fingo gå till Varola folkskola, belägen nära $\frac{1}{2}$ mil från Edåsa. En av mina lekkamrater, Gretas-Johan, blev elev der, och honom kom jag att följa med en kort tid. Skolmästaren hette Zackrisson och var vida känd som en sträng men duktig lärare samt ypperlig sångare. Han var ock klockare i Varola. Kyrkorgel fanns ej der.

De pojkar, som kommo först till skolan om morgnarna, hade i uppdrag att från den förbiflytande ån Ösan hämta en spann vatten, som ställdes vid skolväggen nära ingången. Dricksvatten? Anej, sådana bekvämligheter kände man ej till. När skolmästaren kom in i skolan, voro vi uppställda utmed väggarna, och så började uppvisningen. Zackrisson började vid dörren, och vi fingo sträcka fram båda händerna och vända dem så att båda sidorna blevo synliga. Zackrisson kastade en hastig blick på händer och ansikte, och om det då var någon, som ej tvättat sig, fick han några rapp på händerna av karbasen samt gå ut till vattenspannen och tvätta sig. Handduk bestods ej, utan man skulle torka sig på rockskörtet eller i näsduken, om sådan fanns i rockfickan. Efter avsyningen fingo vi sätta oss i långbänkarna. Först sjöngs en psalmvers, hvarefter mäster läste morgonbönen, och derefter började lektionen i skolans viktigaste läroämne, kristendomskunskap. Man fick läsa upp lexan i katekesen och biblisk historia, och var man duktig, gick detta som rinnande vatten. Andra lektionen blev man placerad i halvcirklar utmed väggarna, der en tabell hängde, och som lärare tjänstgjorde en monitör med en lång pekpinne, liknande en smal käpp. ABC-darierna fingo der lära sig alfabetet, stava och lägga ihop och läsa innantill. Tabeller funnos vid andra cirklar för historia och geografi m. m., allt av enklaste

slag. Medan cirkelläsningen pågick, sutto somliga gossar och flickor i bänkarne och skrevo och räknade. Under tiden gick mäster sakta och stillsamt omkring i salen och övervakade monitörernas undervisning. Om högra handleden hade han en rem, och i denna hängde karbasen, som aldrig saknades. Mäster gick med båda händerna sammanknäpta på ryggen, och der hängde karbasen som en svans. Genom en enkel vridning med högra handen fick han genast tag i karbasen, då den skulle användas, och det skedde ofta. När man hörde skrik från någon plats i skolsalen, vred man gärna på huvudet för att se, hvem det nu gällde. Men då riskerade man att få ett rapp från monitörens långa pekpinne, ty han hade också rätt att aga. Karbasen härstammade ej från växtutan från djurriket. Rotting användes ej.

Främst i skolsalen stod en sandbänk, der nybörjaren fick lära sig skriva bokstäverna efter tabeller eller förskrift. Även der fungerade en monitör. När bänken var fullskriven, granskade monitören bokstäverna och drog sedan en liten brädlapp över sanden, hvarefter skrivningen kunde fortsätta. . . . Troligen kunde jag då skriva, ty min far var skrivkunnig. Sedermera fick man skriva med griffel på griffeltavla och till sist på papper med gåspenna. Stålpennor voro föga kända. Likaså läskpapper. I stället använde man torr sand och i brist derpå (under vintern) aska. Jag minns ännu när min syster Sara första gången använde läskpapper. Hon använde det så som hon använde disk- eller dammtrasa. Brevet blev oläsligt.

»*Lextagning*». När Edåsa och Ljunghems socknar fingo sin första skollärare, Östergren, var jag väl gammal att gå i skolan. Då anlita de vi en skoltyp, som nu lär vara slopad: »att gå och ta lexor». Vi äldre pojkar och flickor i Edåsa by fingo gå en gång i veckan till Östergren och läsa upp läxor samt få nya sådana. Dessa lexor omfattade dock endast katekesen och bibliskan. Det var egentligen en förberedelse till konfirmationsläsningen.

Löner vid förenade tjänster. Den 20 dec. hade sockenstämman beslutat inrätta en skola i Lerum och bygga ett orgelverk i kyrkan. Lönen för skolemästaren och organisten bestämdes till 4 tunnor råg och 4 tunnor korn från hemmansegarne, som fingo lemna en kappe råg och en kappe korn pr $\frac{1}{4}$ mantal, en kappe korn av hvarje torpare, som egde ko, och ett dagsverke av hvarje inhysesshjon samt ett offer i kyrkan, allt årligen. Efter denna löneroglerings upprättande »åtskildes kommitterade som vanligt med mycken enighet i tänkesätten».

Skolemästare och organist blev nu Jonas Wennersten, som i 22 år skötte skolmästare- och i 24 år organisttjänsten i Lerum. År 1818

klagade församlingsborna på sockenstämma bland annat över hans »stora inkomster». Av dessa tyckes han ej ha lagt sig mycket tillgodo, enär han efter avsked från tjänsterna tillhörde socknens fattighjon. Hans efterträdare blev år 1839 Nils Hultgren, som år 1847 fick den gamla lönen höjd till 180 riksdaler årligen — utom de vanliga naturaprestationerna. År 1875, då jag som ordinarie tillträdde befattningen, hade skollärelönen stigit till 500:— kr. När jag den 1 juli 1925 avgick som organist med lönen 800 kr. såsom pension efter 50 års tjänstgöring i Lerum, hade vi varit tre tjänsteinnehavare under loppet av 113 år.

En lärares erfarenheter. Då jag i juni 1871, dagen efter min examen vid seminariet i Göteborg, började min lärarebana som vikarie i Lerums folkskola, hade orten ett helt annat utseende än nu. I järnvägsstationens närhet funnos endast några få rödfärgade stugor, och bondgårdarne voro, hvad byggnaderna beträffar, av enklaste slag. Villor funnos inga.

Den lilla järnvägsstationen sköttes av en stationsinspektör och två stationskarlar, av hvilka den ene ej kunde skriva och ej läsa skrivet. Den gamle hedervärde inspektören, som förut varit schaktmästare vid järnvägsbygget, beklagade sig för mig, att han i sin ungdom ej fått lära sig räkna mer än de fyra räknesätten i hela tal, hvarföre han nu hade rätt svårt för att reda sig med de krångliga decimalerna, som förekommo i stationens räkenskaper och redovisningar.

I socknen funnos endast en folkskola och en småskola, den senare ambulerande i bondstugorna i de olika rotarne. I folkskolan voro inskrivna 130 barn, hvilka besökte skolan hvarannan dag, 65 st. i sänder. Som skolan hade endast 50 sittplatser, skulle 15 barn bli stående. Detta reglerades dock ganska enkelt på så sätt, att de frånvarandes antal aldrig understeg 15. Ingen behövde sälunda stå. Särskilt erinrar jag mig en pojke, som under en hel termin besökte skolan tillsammans 6 dagar. En annan gick från hemmet ordentligt hvarje dags morgon, försedd med matsäck och skolböcker, och kom hem i rätt tid på kvällen. Till skolan gick han dock ej. Så kunde han hålla på flera veckor. När han sedan uppenbarade sig i skolan, fick han ett varmt och hjärtligt mottagande, hvarvid rottingen spelade huvudrollen. Han är sedan många år tillbaka en framstående industridkare i Göteborg och har aldrig vid våra samtal om gamla minnen beklagat sig över de många rottingrapp, hans skolläring förorsakat. Rottingen hörde denna tid till den mest använda skolmaterielen.

Bland mina elever 1871 var en flicka, som upplevat sina 18 vingar. Kyrkoherden hade av en händelse fått se i kyrkoboken, att hon ej var konfirmerad. Det visade sig då, att hon under hela sin barndom »gått & — Hågkomster.

på socknen». Fattigvården sköttes denna tid så, att fattighjonen fingo vistas hos hemmansegarne ett visst antal dagar eller veckor pr hemmans-tal enligt uppgjord turlista. Flickan hade sålunda flyttat från gård till gård socknen runt, och ingen hade tänkt på att skicka henne till skolan. Jag skaffade henne nu en ABC-bok, och flickan fick lära sig alfabetet, stava och lägga ihop. Snart kunde hon läsa innantill och blev omsider konfirmerad. Hon var fullt normalt utrustad till både kropp och själ.

En gammal skolmästare har vanligen många kostliga minnen av egen-domliga svar från sina elever. Ett par vill jag här nämna. Vi läste om björnen. På skämt frågade jag, om någon kände till några björnar på två ben. Nej, det kände ingen till. »Tag då reda derpå till nästa gång!» blev mitt råd. Nästa gång, då vi fortsatte om björnen, erinrade jag mig, hvad jag yttrat, och frågade, om de nu kände till några björnar på två ben. Då räckte en liten flicka upp sin hand som tecken till, att hon kunde ge besked. »Jo, dä ä såna som herr Edgren» sade hon. »Hvad säger du? Jag är väl ingen björn?» »Jo, dä sa våra», blev svaret och jag fick resignera. Som auktionsförrättare hade jag åtskilliga småford-ringar i socknen.

Föreningar. Vid min hemkomst till Lerum intresserade jag mina vänner läraren vid Alingsås folkskola Jerker Eriksson, läraren vid Alingsås landsförsamlings folkskola Blad och min seminariekamrat läraren vid Lygnareds folkskola för bildandet av Alingsåstraktens lärareförening, och vi fyra utlyste ett möte, som beslöt bilda en kretsavdelning. Blad blev dess förste ordförande och jag vice ordf.; men Blad stannade endast ett år, och jag trädde i hans ställe. Jag intresserade mig mycket för vår förening och tror ej, att jag var frånvarande från något möte under de första 40 åren....

För två år sedan hade jag sorgen hålla mitt sista föredrag i vår nära 50-åriga förening: »En återblick på föreningens verksamhet under de gångna 50 åren». Föreningen upplöstes.

Några rader här ovanför har författaren glömt angiva namnet på den fjärde stiftaren av lärareföreningen. Han hette Johan Gustaf Löfgren, var född 1843 i Grolanda, hade avlagt folkskollärarexamen i Göteborg 1873 och tillträtt befattningen i L. nära Alingsås 1882. — Enligt *Pehr Borgh* Matrikel... för 1889 s. 126.

R. II.

Malma och Vätzlösa 1888—1925.

Av Folkskolläraren *A. G. Wahlin*, Grävsnäs.

Komplettering och fortsättning av förf:s uppsats i ASU 36 sid. 20—22.

I Malma stannade jag fem år. Skolbyggnaden och uthusen voro yt-terst bristfälliga. I den förra fanns endast två mycket små bostadsrum jämte ett litet kök men varken skafferi eller köksskåp. Då min hustru fann det »opraktiskt» att ha vindstrapporna till skafferi, begärde vi att få till handkammare anordnat ett litet rum på vinden, där t. o. m. bräd-golv fattades. Hemställen avlogs med följande motivering av en bonde: »Är läraren inte nöjd med det som det är, så kan han flytta». Också flyttade vi i ren förtvivlan över eländet. Skolrådet gav mig tillåtelse att antaga ett vakansvikariat i Vätzlösa mot villkor att jag anskaffade fullt kompetent vikarie i Malma. Därtill antogs den då nyss utexaminerade Carl Hennerberg, som sedan blev organist i Slottskapellet i Stockholm. Bland de elever, som jag hade i Malma, vill jag blott nämna sedermera generalpostdirektören Anders Örne, vilkens fader då ägde Malma säteri.

Till Vätzlösa anlände jag den 6 juni 1893. Min hustru fick stanna kvar i Malma och hålla hushåll åt vikarien, och jag fick vivre av förre lärarens syster som varit hans husföreståndarinna. Den vikarielön å 30 kr. per månad, som jag skulle erhålla, fick min vikarie uppbära. Med resten av lönen skulle systemen betala broderns skulder. Han dog i lung-tuberkulos i 30-årsåldern. Någon desinfektion av bostaden förekom icke.

Vi tre som uppförts på förslag till de förenade tjänsterna i Vätzlösa, fingo samma ämnesuppgifter vid lärareprovet. I matematik var angivet »cirkeln med tillämpning». Ingen undervisningsmateriell fanns att tillgå. Jag som stod i första förslagsrummet, gick och svarvade en cylinder som även de andra sedan fingo använda.

Vid valet erhöi jag nästan alla röster. Följande nyår kom min hustru och vårt bohag. Vi stannade där 32 år och trivdes gott.

Varje år var det att begära anslag till materiell, och dessa ökades undan för undan. Vik. folkskoleinspektören Aurell skrev härom att han inspekterat över 300 skolor men endast på en plats funnit så rik under-visningsmateriell.

Så länge prosten Herman Östergren var skolrådschef, gick utveck-lingen raskt, ty han var varm skolvän. Annorlunda blev förhållandet då ordförandeskapet överlämnades för Vätzlösa och Ledsjö församlingars vidkommande till komminister J. Warholm, som styvt höll på halvtids-läsningen m. m. Emellertid lyckades det oss att i skolrådet få in yngre krafter med blick för tidens krav.

När jag 1893 kom till Vätzlösa, hade man till småskola köpt en backstuga bestående av ett rum och kök. Detta senare hade endast en

fönsterruta insatt i köksdörren. Någon köksfarstu fanns icke. Då rummet ansågs vara för litet, ökade man det på längden ett par meter. Inga gångfönster funnos; taket låg så nära att en person av vanlig manslängd knappast kunde stå rak därinunder. Vid dörren stod en kakelugn, som var murad av vanligt tegel och som ständigt osade. Vid densamma hängdes barnens kläder; matsäcken fick plats på golvet. Yttertaket var belagt med tegel, som vilade på ett underlag av vanliga skid (kluvna sparrar), och därpå var påsmetad lera. Vid ymnigt regn blev det takdropp i salen. Köket och boningsrummet voro mycket små. Här tjänstgjorde en liten puckelryggig gumma utan examen. Hon befanns vara i fysiskt avseende så svag att henne beviljades tjänstledighet. Till vikarie utsågs en liten älsklig och mycket begåvad lärarinna, som skulle tillträda sin första plats. Hon borde av den äldre erhålla vivre och fick därjämte även dela bädden. Den gamla var stadd i långt framskriden lungtuberkulos och avled inom kort; den unga lärarinnan blev nersmittad i samma sjukdom och kom efter ferierna icke tillbaka utan blev efter några månader nedbäddad på Erska kyrkogård.

Nu gjorde jag en allvarlig hemställan hos skolrådsordföranden att sammankalla skolrådet för att besluta bygga ny småskola. Av ekonomiska skäl behövde detta icke uppskjutas, enär någon utdebitering till kommunen icke behövde komma i fråga. Överskott från närmast föregående år fanns nämligen tillräckligt för kommunens utgifter. (Så kunde vara förhållandet då fattighjonen i den trånga fattigstugan hade i underhåll 3 1/3 öre pr dag att leva på. Men likväl, såsom fattigvårdsordföranden, också landstingsman, yttrade vid anmärkning härpå: »De hava likvisst ej lidit någon nöd». Hur dessa kunde klara sig är ett annat kapitel.) Sammanträdet kom till stånd och tack vare ordförandens fintlighet fingo ledamöterna klart för sig att ny skola måste upprättas. Under tecknad fick i uppdrag att göra upp ritning (utan ersättning för uppdraget naturligtvis). Vid denna granskning yttrade en av ledamöterna att två rum till lärarinnan var onödigt; i avseende på storleken borde en minskning på huset göras med minst en aln på varje kant. Något definitivt beslut härom kom ej till stånd, tack vare ordföranden. Vid entreprenadauktionen blev det bestämt att huset skulle göras efter »gjorda bestämmelser» och det blev efter ritningen, ehuru nämnde ledamot var av den uppfattningen att hans förslag blivit godkänt. Det visade sig sedermera att huset blev ändamålsenligt, ej minst när det blev använt till mellanskolan och bostaden för dennas lärarinna skulle vara lagenlig.

Innan detta hus blivit färdigt, måste den nykomna ordinarie lärarinnan, som tillträdde sin första plats, läsa i det gamla skolhuset. Även hon blev då sjuk i lungtuberkulos och måste erhålla tjänstledighet. Hon

hade nu flyttat in i den nya byggnaden och läst där en tid. Vikarien skulle bo i samma hus som den ordinarie och använda dennas *bohag och sängkläder*, medan ordinarie var borta. Min hustru och jag höllo nu överläggning om att detta ej borde ske. Då den skolrådsledamot, som hämtat vikarien, körde fram till småskolan kom jag tillstädes och upplyste henne om risken och förhållandena samt erbjöd henne att mot en avgift av 75 öre per dag erhålla bostad och vivre hos oss, vilket hon med tacksamhet antog. Den ordinarie kryade till sig och återtog sin plats, men ville aldrig visa eller tillstå hur det stod till med henne. Sålunda vidtog hon icke nödiga försiktighetsmått i umgänget med barnen. Till slut dukade hon under och dog helt hastigt i sin bostad.

Nu kommer det sorgliga med barnen. Av en skolklass född 1898 hava 80 % dött eller måst intagas å sanatorium. Bland dem var min äldste son. Den yngste fick icke besöka småskolan, utan jag undervisade honom i hemmet, tills han vann inträde i folkskolan. Att påkalla vederbörandes uppmärksamhet om den risk barnen voro utsatta för, var lönlöst av flera skäl, icke minst det att lärarinnan var så väl ansedd hos presterskapet. Det skulle endast ha blivit tråkigheter för en själv. *Detta är ett av de mörkaste bladen i min lärareverksamhet.*

Så kom anordnandet av heltidsläsning. Den nya småskolan blev mellanskola och efter mycken strid, som här måste förbigås, blev en ny småskolebyggnad uppförd i vardera ändan av den långsmala socknen och två nya småskolelärarinnor valda.

För att få gosslöjd till stånd måste jag bygga lokal och uppförde på samma gång tvättstuga. Bänkar och slöjdmateriell fick jag tillhandahålla. De förra tillverkade jag på lediga stunder. Var uppe kl. 4 om morgnarna och arbetade.

När den tvååriga obligatoriska fortsättningsskolan blev införd vid slutet av min tjänstgöring, hade jag det ganska svårt på grund av bristande förståelse hos skolrådsordföranden liksom hos föräldrarna till de elever, som skulle gå andra året. Det är bäst att breda en tystnadens slöja över det hela. Församlingens ungdom var i hög grad förvildad och visade detta på många sätt. Prosten bildade en ungdomsförening och trodde sig kunna genom religiösa föredrag intressera ungdomen. Följden blev att till mötena endast äldre kommo tillstädes. Men då på mitt initiativ en hembygdsförening bildades med sång, musik och föredrag m. m., fick man grepp om ungdomen. Genom ett par fester erhöles så mycket medel att hembygdsföreningen lade grundplåten till ett blivande kapell vid Lilla Bjurum och att 300 kr. kunde lämnas såsom bidrag till inköp av den byggnad vid kyrkan som nu inrymmer hembygdsmuseet. Grunden till det sistnämnda lades av en intresserad hemmansägare.

Såsom elev och underlärare i Vrigstad 1856—1861.

Av prosten *Karl Thunander*, Öja.

Författarens son, folkskoleinspektören G. Thunander, Malmö, har inlämnat följande, med lätt hand gjorda förkortning av sin fars anteckningar samt vidfogat följande upplysningar. Prosten Th. var född 16/9 1847; dog såsom kyrkoherde i Öja pastorat och prost i Väster-Rekarna kontrakt av Strängnäs stift 26/8 1926. Anteckningarna synes han ha gjort 1892. — Skildringen av erfarenheterna vid ambuleringen påminner om Abr. Rundbäckes beskrivning i hans berättelse om sin verksamhet som folkskoleinspektör. — Förf:s nedan nämnde broder Johan, född 1844, blev fabriksidkare och avled 1927. Enligt hans egen uppgift hade han icke gått i skola mer än i allt 4 månader. Men genom självstudier och under sin verksamhet som kommunalman och näringsidkare blev han kunnig och beläst. —

Prosten Th. har i ASU 15 s. 85—99 skildrat sina upplevelser vid Jönköpings läroverk.

När och huru jag lärde mig läsa, står mycket dunkelt för mitt minne. Det förefaller mig dock, som om jag vid 5 å 6 års ålder lärde mig bokstäverna samt att stava och lägga ihop men att jag sedan under en längre vistelse hos mina farföräldrar glömde allt detta och att jag först vid 7 å 8 års ålder på allvar fick taga i tu med inläsning och katekesutanläsning för min mor och mina äldre syskon.

Vid 9 års ålder började jag gå i folkskola. Men vilken folkskola, då jag jämför den med alla de bekvämligheter, som består nutidens allmogebarn och folkskollärare! Utom pedagogien fanns i Vrigstad en enda folkskola. Den ambulerade på de skilda rotarna med omkring sex veckor eller två månader om året i varje rote. Och lokalen, som bestods, utgjordes antingen av en vind med lösa bräder till golv och ett litet gavelfönster, som släppte in ljuset, eller ock i bästa fall någon trång bondstuga.

Väglängden från mitt hem till skolan vill jag minnas var omkring $\frac{1}{2}$ mil. Hit gingo vi nu, min bror Johan och jag. Min lärare var dåvarande klockaren och folkskolläraren S. Granqvist, en medelålders man, som efter måttet av dåvarande fordringar var en ovanligt duglig skolmästare. Han hade med sig en sådan respekt, att mången stackars pilt darrade, då han trädde in i skollokalen. Det var den tidens sed att med hårluggar, kindpustar och karbasen upphjälpa geniet hos det uppväxande släktet, och dessa pedagogiska medel försmåddes ingalunda av den kraftfulle och energiske Granqvist. Mången linhårig trögbasare fick ofta eftertryckligt göra bekantskap med hans hårda knogar.

Granqvist undervisade sina skolbarn i sång efter den Dillnerska sifferskriftmetoden. Redan innan jag intogs i folkskolan, hade jag i hem-

met av min mor och mina äldre syskon fått öva mig på psalmodikon och lära känna sifferskriftsnoterna, så att jag var rätt säker i tonträffningen efter denna enkla metod.

Vad man vid den tiden fick lära i folkskolan, inskränkte sig till kristendom, innanläsning (i bibeln), skrivning och räkning av quattuor species, detta sistnämnda dock helt mekaniskt. Den s. k. lankasterska monitörmetoden användes, och jag minns, huru jag redan första terminen blev satt att undervisa barn, som voro mycket äldre än jag. Alla läste på en gång högt, och det var ett fasligt sorl i skollokalen, där de olika lagen stodo och stavade på sina tabeller.

Jag förbigår min övriga folkskoletid; blott detta torde jag böra nämna, att jag de sista terminerna — jag var då 11 å 12 år gammal — fick övertaga lärarekallet varje måndags förmiddag, innan skolmästaren, som hade över en mil att gå från sitt hem, hann fram till skolan; och oftast vissa dagar mitt i veckan. Det förefaller mig nu i hög grad komiskt, då jag tänker på, huru den 11- å 12-årige piltten med viktig præceptorsmin satt vid lärarens skolpulpet och ledde skolarbetet, förhörde läxorna, utdelade varningar och tillsatte monitörer för dagen. Men underligt nog var disciplinen utmärkt, oaktat de flesta barnen voro jämnåriga med mig och många mycket äldre än jag. Att orsaken härtill icke var något imponerande hos den unge vikarien är tämligen tydligt; de lydde, ty de visste, att jag satt där i den stränge skolmästarens ställe.

På hösten 1859 framkom ett förslag, att det skulle inom socknen bildas en ambulerande småskola, vilket förslag också gick igenom. Vederbörande skolråd vände sig då till min mor med förfrågan, om hon hade något emot, att hennes 12-årige pilt, Karl, åtog sig detta arbete åtminstone för ett år. Lönen vore 50 riksdaler riksmünt jämte fritt vivre i de byar, där skolan hölls. Efter rådplägningar mellan min mor och mig blev det beslutat, att jag skulle antaga anbudet. Det behövdes väl i det fattiga hemmet, att åtminstone en kom bort och själv förtjänade sitt uppehälle. Så resonerade min mor, och själv fann jag det både ärofyllt och trevligt att få litet komma ut i världen. Så började jag efter nyss fyllda 12 år att i byarna hålla skola, och gummorna omhuldade på allt sätt »den lille skolmästaren», såsom jag allmänt kallades.

Småskolan blev efter ett år indragen — vid jultiden 1860; av vad orsak känner jag icke; troligen därför att medel saknades. Också hade min mor beslutat, att jag icke längre skulle hålla på därmed, även om skolan hade fortsatts.

Emellertid fick jag vänta ungefär ett halvt år på min lön. Den utbetalades först sedan jag anmält förhållandet för en skolrådsledamot, häradshövding Rydbeck på Lundholmen.

I början av året 1861 kom jag till pastor Lindén, som den tiden var »pedagog» i Vrigstad. Där var nämligen inrättad genom donation en s. k. pedagogi. Denna var på den tiden endast en vanlig folkskola, men pedagogen måste dock vara präst. Pastor Lindén, då en 50-årig man, var i många hänseenden ett original, tafatt och beskedlig.

Det säger sig självt, att Lindén icke kunde sköta en skola med en 60 à 70 barn. Han hade därför oftast vikarie. Men vare sig han 1861 ej fick någon vikarie eller av andra orsaker, nog av, han skulle då själv sköta skolan, men med mig som biträdande lärare, såsom det hette. Jag var då ej fullt 13 1/2 år gammal. Min egenskap av biträdande lärare utsträcktes emellertid snart därefter, att jag fick övertaga allt arbete i skolan. Pastorn visade sig där sällan. Så knogade jag under både vår- och höstterminen med en skara barn, av vilka många voro mycket äldre än jag. Där funnos nämligen 17- à 18-åriga piltar och flickor, storväxta drängar och pigor. Men märkvärdigt nog var disciplinen ganska god, och barnen visade större respekt och lydnad för mig än för pastorn, då han någon gång skötte skolarbetet.

På hösten samma år (1861) började min konfirmationsundervisning för pastor Lindén. Den avslutades för en annan präst, sedan jag julén 1861 slutat min anställning vid pedagogien. I januari 1863 sökte och vann jag inträde i andra klassen vid Jönköpings läroverk.

Elementärundervisning i Marbäck 1867—1925.

Av läraren *J. G. Vallén*, Marbäck, Asunden (1936).

Under folkskolans barndom meddelades den första undervisningen åt andras barn mångenstädes av en »skolmoster». Helst utsågs därtill en som var känd för att »läsa bra». Ersättningen utgjorde 12 skilling i veckan för varje barn jämte möjligen något litet in natura, en kaka, några ägg, en kanna mjölk o. d. Barnantalet i en sådan skola på landsbygden varierade vanligen mellan sex och tolv. Man flyttade från gård till gård inom byn eller roten, med stationering 8 à 14 dagar på varje ställe. När ett barn lärt någorlunda hjälpligt stava och lägga ihop samt läsa rent, »togs Mats ur skolan» för att fortsätta i hemmet i avvaktan på inträde i »storskolan» (den egentliga folkskolan).

Så gick det i allmänhet till även i Marbäck, där jag är född. Min mor hade under åren 1867—1877 uppdraget att meddela den första undervisningen, innan småskolan inrättades. Därvid förekom bön, uppläsning ur nya testamentet, bokstavering och stavning i abc-boken, läxläsning ur katekes och biblisk historia med de mera försigkomna, innan-

läsning på tabeller samt i psalmboken och nya testamentet ävensom övning att å griffeltavla skriva stora och lilla alfabetet samt siffror. Stavningsreglerna gävo barnen det mesta arbetet och det svåraste huvudbryet. — Min mor var gift under hela den tid hon undervisade andras barn. Hon undervisade vanligen sex timmar dagligen med avbrott för en timmes middagsrast. Skolan arbetade dels såsom flyttskola inom socknen under vintermånaderna, dels såsom fast skola i vårt hem på sommartid. De små mottogo undervisningen för att kunna uppfylla den hedersförpliktelsen att läsa bra för prästen vid husförhöret, och de stannade ej längre i denna småbarnsskola än vad som var oundvikligt för att komma in i »storskolan».

Vid 8 à 9 års ålder fick jag biträda vid inpräglandet av bokstäverna jämte stavning och innanläsning. Detta blev ock min »framtidsmusik». Till den ändan deltog jag såsom elev i en landstingets utbildningskurs för småskollärarkallet, som gavs i Espered och Brämhult under ledning av de därstädes anställda folkskollärarna J. Björkman och G. Hultgren. Den teoretiska kursen pågick i Espered under rektor Björkman månaderna februari—maj 1879. Därvid genomgick de uppställda läroämnena med åtföljande repetitioner, synnerligast i pedagogik och metodik såsom de viktigaste, dels genom föredrag av läraren, dels genom lärobok av Fr. Sandberg. De praktiska övningarna voro förlagda till Brämhult mars—maj 1880. Därvid kom »efterräkningen» efter lektionernas slut för dagen genom lärarens och kamraternas kritik över brister och fel vid undervisningen. Här förekom, bland annat, sådant som jag aldrig haft en aning om, nämligen pedagogik, metodik, geometri, åskådningsövningar, skrivläse-ljudmetoden samt kriaskrivning. På sistnämnda övning lade Björkman mycken vikt. Den korta utbildningstiden medgav visserligen icke den grundlighet i de förekommande läroämnena, som skulle varit av behovet påkallad. Men de råd och anvisningar som de båda värdade lärarna gävo, voro fostrande och utvecklande för oss personligen samt visade sig sedan vara ovärderliga, när det gällde att i skolarbetet omsätta desamma.

Redan 1879 blev jag antagen såsom lärare vid Marbäckens nyinrättade småskola. Lönen var 150 kronor, och den ökades efter några år till 250 kr. Det var klen beställt med undervisningsmateriell och ännu sämre med lokaliteter. Detta gjorde arbetet tungt och nästan hopplöst, men kärleken till lärarekallet höll modet uppe. Materiellen bestod av ett 20-tal läseböcker av F. Sandberg, några abc-böcker av P. A. Siljeström samt handledning i teckning av Stuhlman, vartill något senare kommo några bibliska planscher och en kulram samt »svarta tavlan».

Under 1880- å 1890-talen pågick skolan från den 1 mars till den 15 nov. (med 14 dagars lov i juli) och den flyttade rotevis i gårdarna. Man fick inte ha stora anspråk på lokal. Under höst- och vintermånaderna stod till buds blott ett hörn av rummet, där 12 å 15 barn bänkades kring ett stort slagbord. Den övriga delen disponerades vanligen av husmor och småbarn. Under den varmare årstiden var skolarbetet förlagt till drängstugan och uthusbodar. Många familjer gjorde då de största uppoffringar för att skolarbetet skulle försiggå ostört; de bodde i kök och kammare under tiden.

Efter det undervisningen fortgått på detta sätt under flera år, infördes varamandagsläsning 1886. Denna bedrevs i förhyrda lokaler, på två stationer: i *Marbäcks by* måndagar, onsdagar och fredagar, i *skogsbygden* tisdagar, torsdagar och lördagar. Barnantalet var sammanlagt 35 å 40.

Bättre förhållanden inträdde först under den för undervisningen varmt nitälskande kontraktsposten R. Thomæus' ordförandeskap; det fordrades en sådan kraftkarl som han att rycka upp skolväsendet inom Gällstads stora pastorat, under en tid då fyrkväldet ofta sökte hindra de nödvändigaste reformer. 1896 anordnades fast småskola i förhyrd lokal i Marbäcks by för barn från hela socknen. Där blev utrymmet ännu sämre, i det att andra och tredje årsklasserna, dvs. 25 å 30 lärjungar, trängdes samman å en golyta av 5,80×4,15 kvadratmeter. Första tiden måste vi arbeta i de långbänkar som utranterats ur folkskolan. Efter några år anskaffades tvåsitsiga bänkar. Läsordningen var i huvudsaklig likhet med Bil. 6 Litt. c i 1889 års normalplan.

År 1914 uppfördes Karlsbergs nuvarande småskolebyggnad, som året därpå togs i bruk. Arbetet blev nu ett helt annat i den ljusa och rymliga lokalen med tidsenliga anordningar för uppvärmning och ventilation. Utomhus erhöles rymlig lekplan, medan förut använts den intill liggande landsvägen.

Efter att 1925 ha slutat skolarbetet kan jag med glädje och tillfredsställelse minnas det goda samarbete och förtroende, varmed arbetet i allmänhet omfattats, samt de många bevis på kärlek och tillgivenhet, som kommit mig till del från *barns* och föräldrars sida under dessa 46 tjänsteår.

Av de ovan omnämnda kursledarna för småskollärareutbildning var Johan Björkman född 1839 i Särestad, avlade folkskollärarexamen i Göteborg 1864 och kantorsexamen i Skara 1866, blev lärare i Espered 1874; Johan Gustaf Hultgren, född 1846 i Gällaryd, avlade lärarexamen i Växjö 1868, kantors- 1871 och organist-dito 1882, båda i Skara; lärare i Brämhult 1872. Två B:s söner blevo folkskoleinspektörer.

Författaren är född 1859.

Göddelöv, Sövestad, Ystad, Balkåkra.

Av Folkskolläraren *Olaus Engström*, Balkåkra.

Originalmanuskript i kyrkoherden *Torsten Lundbergs* ägo, Glimåkra. Denne har år 1930 utgivit och kommenterat de här icke återgivna delarna av manuskriptet i Scania-biblioteket 7 (Bokförlaget Scania, Malmö) under titeln *Olaus Engström* Den gamle skolmästarens minnen. 24 sid. 50 öre. (Med foto.) Blott ett par sidor före slutet på avtrycket i sistnämnda bok börjar den här i föreliggande volym avtryckta delen av Engströms levnadsminnen. Man bör läsa även sistnämnda förtjänstfulla bok, ty den ger mycket av kulturhistoriskt intresse. Kyrkoherden Lundberg avslutar sin framställning med följande sanna uttalande. »Man inandas ur allt vad den gamle skolmästaren har antecknat från början till slut doften av en patriarkalisk tid, vår egen jäktande och jämnstrukna tidsålder så olik som möjligt, men kanske just därför väl värd att grundligt lära känna, om man vill förstå dem av sina förfäder, som för ett sekel sedan strävade och arbetade sig fram till en oberoende ställning i livet.»

Enligt Engströms uppgifter var hans mors morfar en av grevinnan Christina Piper, född Törnflyckt införskriven snickare från Kurland, Wilhelm Barthman (död 1827). Hans ena dotter, Helena Elisabeth, blev gift med den från Borgå införskrivne linvävaren Gabriel Udd. O. E. anser att utom prostens och inspektorens kunde ingen i Sövestads pastorat skriva och knappt läsa i bok förutan dessa två hantverkares familjer (De bodde i ett och samma hus i tjänstebostäder tillhöriga Krageholm). I äktenskapet föddes först Johanna Christina. Hon »var en lång vacker och följaktligen en ståtlig kvinna, det vackraste fruntimmer på hela Krageholms gods». Hon måste »som flicka gå till Krageholm och mjölka sina föräldrars ko» och tog senare tjänst på Krageholm. Fastän ogift födde hon Olaus och sedan en son till; bland annat av relaterade samtal synes framskynta den tanken hos O. att fadern hade höga anor. Att O. tog tillnamnet Engström berodde törhända därpå att en hans halv-morbror i Stockholm, en skraddare, hette så; såsom vi få se, intogs namnet Udd åter i hans familj, då han gifte sig med sin kusin.

O. E. var född 1825 och avled 1907.

Engströms uppgift att Björnstorps skola var den första på landsbygden, får naturligtvis stå för författarens räkning. Vi ha alltför många motsvarande påståenden, däri sanningsenligheten är omvänt proportionell mot tvärsäkerheten. — Om »Seminarietöreståndaren i Lund» P. Eklund och seminariet jfr ÅSU n:r 28 s. 9—13; n:r 41 s. 144—153. — Mottagandet vid framkomsten till lärarens verksamhetsfält jfr ÅSU 38 s. 88—89 och flerstädes i ÅSU. —

Enligt skriftligt meddelande från kyrkoherde Lundberg genomgick en av Engströms döttrar småskoleseminarium och blev gift med läraren Lundberg i Balkåkra by.

Boende hos min moster vid Björnstorp *började jag min skolgång* för allvar; den pågick om vintrarne till dess jag blef konfirmerad. Läraren var en Sergeant Tell. Skolan var i Hylinge by, i *Göddelofs* församling. Tell hade i lön kontant efter den tidens benämning 1000 daler,

166 kr. 32 skilling, och en jordegendom af 12 tunnland jord med åbyggnader; däri var tvenne vattenkvarnar. I möllestället hade han ett litet rum, som han bebodde. Han var ensammens i hela gården, därför var han riktigt glad, då jag kom in till honom, hvilket jag gjorde så ofta jag var ledig. Han omfattade mig som ett barn eller som en bror; men som han själf icke mycket lärt kunde han icke meddela mycket åt andra. Skolan som han skötte bra, gick efter Lankasterska metoden, och den skolan, som där var vid Björnstorp var den första skolan på landet i hela Sverige och byggd och inrättad av Baronen Axel Gösta Gyllenkrok. Ingen skola på landsbygden i Skåne fortgick utan under vintermånaderna, och hvilka barn, som ville blifva hemma, så kunde de det, utan att tala till läraren om det; därför kunde han den ena dagen ha mer än 100 barn, den andra kanske knappast 10. Hvad mig angick så bevistade jag skolan den tid hon pågick, och lärde så mycket, att jag intog öfversta platsen i skolan och bar titel af general-monitör, och bar under pågående lektion en bricka af mässing under hakan, som med ett silkeband bands om halsen. På brickan var grafverad bokstäfverna G. och M. hvilka betydde general monitör.

År 1839 slutade jag skolan för att 1840 ingå i *konfirmationsskolan* för beredelse till H. Heliga Nattvard. Prästen, som skulle bereda oss hade titel af prost och hette Anders Norrsell. Vi voro 100 konfirmander; vi började gå till honom strax efter Jul och voro hos honom inalles 14 gånger. Vi konfirmerades Palmsöndag i Genarps kyrka och gick till Nattvarden Långfredagen därstädes.

1840 inträdde jag som *smedlärling* hos Morbror och Moster Möller. Den tiden skulle lärlingar inskrifvas vid Embetet, sedan voro de bundna som brottslingar under den tid de voro antagna. Jag blef inskrifven vid Malmö hofslagare embetet, och skulle stå som lärling i 4 år. Vanligtvis erhöill lärlingar aldrig någon lön.

Sedan jag blivit gesäll 1844, arbetade jag hos morbrors efterträdare för 1 kr. per vecka, från klockan 4 f. m. till kl. 8 e. m. hvarje dag, många dagar mycket längre.

Måndagen efter Fastlags-Måndag 1845 fick jag mitt afsked. Också flera hundra andra gesäller gingo arbetslösa på landsvägarna.

Mellan det jag gick och sökte arbete, läste jag hemma hos mor både mycket och träget; men också det blef långtråkigt. I det hus där jag bodde, hade mormors fars snickareverkstad gjorts om till folkskola. Ibland gick jag ner och talade med läraren, hvilken jag kallade Farbror. Han var gammal och trött, hvarför han bad mig hjälpa sig med undervisningen. Han gjorde sig ofta ärende ut i byn, än till den eme,

än till den andra af församlingsborna, och jag skötte skolan. Detta syntes mig vara till ingen nytta för min framtid, ty jag förtjänade ingenting.

Militärlifvet hägrade för mina blickar. Jag blef antagen till Soldat med en ny vacker uniform, samt 100 kr. i lön (den 15 nov. 1845).

Hos Skollärare Berglund dvaldes jag mycket, så länge skolan pågick till Jul. Ett par veckor före jul säger Berglund till mig, Jag har tänkt på en sak, kasta smeden till sides och antag lärarekallet. Jag skall tala med prosten. — Mor var mycket i prostgården, och prostens döttrar gick ofta bort till Mor. En dag kom Mor från prästgården med tillsägelse att prosten önskade tala med mig. Min käre Engström, jag har hört hans bekymmer rörande sin framtid, och det är mycket vackert, men jag har också hört af Berglund, att han tror att framtiden skulle icke blifva så dålig om Engström försökte blifva skollärare. I Ystad är en pastor, som är förste lärare i Lankasterskolan och han har fullmakt af Domkapitlet i Lund att meddela undervisning åt skollärareelever. Vill Engström, så skall jag gärna tala med honom. — Jag kunde icke annat än tacka men visste icke på hvad sätt det skulle tillgå att underhålla mig. Om jag hade anförtrott min sak i Guds hand, men det vet jag icke, om jag gjorde, åtminstone som jag borde, men Gud öfvergaf mig icke. Det är märkvärdigt, fattiga människor har också vänner. Mor gick till en murareänka, som hette Dorothea Ahlgren; hon hade ett eget litet hus och där var 2:ne små rum, det ena var uthyrt till ett par gamla menniskor. Denna änkan och Mor hade tjänat tillsammans hos en Borgmästare Hemberg i Ystad; då voro de vänner och den vänskapen var icke förkolnad. Mor rådgjorde med henne, om hon icke skulle veta något ställe, där jag kunde få bo för billigt pris. »Det vet jag icke, men om din son vill hålla till godo att bo här hos mig och min dotter, så skall den soffan som där står, för honom vara upplåten.» Mor blef glad, och med ödmjuk tacksamhet emottog jag platsen. Men hvar skulle födan komma ifrån? Hvad jag hade under sommarmånaderna förtjänat, hade dels gått till kläder, dels till födan då jag låg hemma. Jag visste ju hvad Mor kunde förtjena, men O! hvad en öm Mor genom Guds nåd är mäktig att göra. Det såg mycket mörkt ut, men Herren är ljus och icke mörker är i honom. En fingerring, en familjeklenod var öfver efter hennes fäder. Denna ring gick hon in till Prostens arrendator (Nils Andersson tror jag han hette) och på den ringen fick hon låna 6 kr. och dem fick jag; så hade Mor skaffat kanske något mera än 8 à 9 kilo bröd och ett stycke rökt fläsk 4 eller 5 kilo. Med denna utrustning anlände jag till Ystad den 7 jan. 1846. Detta som jag nu har uppräknat, skulle jag lefva på till den 1 April då jag hade 50 kr. att uppbära på min

soldatlön. Jag skulle icke blott visa mig, äta och ligga, jag skulle arbeta i skolan med barnen hvarje dag; själf skulle jag läsa. Jag hade inga böcker, kunde icke köpa. Då anskaffade Duvander, d. v. s. Läraren, mig böcker för 25 kr., sådana böcker, hvilka Skollärareeleverna skulle studera, för att kunna klara sig i examen i Lund, ty där skulle man fullborda den, hvilket gick på några dagar, på grund af det betyget vi gjorde oss förtjenta af hos Pastor Duvander. De böckerna jag fick då jag kom till Ystad, vet jag mig aldrig ha betalt. Jag vet icke heller om det var af Prosten Grönvall eller af Duvander som jag erhöll dem. Af dessa böcker hade jag icke läst mer än katekesen och icke ens den, och vi hade dessutom 2:ne katekeser, alla skulle vi läsa om natten, och de skulle uppläsas af Pastor hvarje morgon före skolans början. Undervisningen af Duvander tog icke sin början förrän den 7 Febr. 1846, troligtvis af den anledning att de böcker vi skulle begagna fanns icke i Ystads bokhandel, utan de skulle förskaffas från Lund; den tiden var icke det viga sättet som nu. Här var då inga järnvägar. Som omnämnt är, måste vi läsa om nätterna, och det var icke roligt, hvarken för mig eller mitt värdfolk. Gumman passade herrar om dagarna, och då hon lade sig behöfde hon sofva, hvilket icke var godt, då ett ljus brann framför ansiktet det mästa af natten. Jag blef där icke heller mera än högst 4 eller 5 veckor. Jag flyttade upp åt norr i staden och kom att bo hos en gammal mam-sell, som hette Kampf, där fick jag ett eget litet vackert rum.

Medan jag låg på lägret, var tillsatt underlärare vid Lankasterskolan i Ystad; det var en latinare från Kristianstad. När jag kom från mötet till Ystad, hade skolan ferier. Jag gjorde mig beredd att resa till Lund för att innan Midsommar fullborda examen till skollärare. Jag hade många vänner i Ystad, vilka jag skulle taga avsked från, innan jag reste. Min resa till Lund skulle ske till fots; jag hade icke råd att bekosta skjuts. Jag hade nu tagit farväl av Pastor Duvander och av honom fått betyg och rekommendation till Seminariföreståndaren i Lund.

Även tog jag avsked av den kvinnan som skötte eldning och städning vid skolan, hustru till timmermannen Håkansson. Till stor del blev hon min lycka. Strax efter jag hade varit hos nämnda Håkansson, hade brev kommit från den nyvalde underläraren från Kristianstad, dit han hade rest då skolan i Ystad slutades. Nämnda brev till Duvander innehöll de grövsta oförskämdheter man kan tänka sig. Då Pastorn hade läst brevet, sände han genast bud efter Mor Håkansson, och frågade om hon viste, om jag var rest mot Lund, och fick till svar, att det trodde hon icke. Då fick hon av D. uppdrag, att om möjligt med det snaraste uppsöka mig. Håkansson hade gossar, vilka inom en half timme hade

uppsökt mig. Då blev jag antagen till *underlärare* vid Ystads Wexelundervisningsskola med fritt rum på skolan samt eldbrand, jämte 260 kr. i lön, men med skyldighet, att 3 timmar varje Söndags e. m. meddela undervisning åt handverkslärlingar inom Ystads område. Och som biträde för ordningens upprätthållande skulle Mästarne skiftas vid att vara i skolan under lektion. Detta gick mycket bra en tid, men Mästarne tröttnade först att vara så tvungna, och då gossarne märkte det, ville icke håller de vara tvungna; de tyckte bättre om att besöka skogsöjena.

Jag tillträdde platsen som underlärare vid Ystads Wexelundervisningsskola, med lön från den 1 Juni 1847. Jag flyttade genast till skolan. Min stående lön gick nu upp till 360 kr. Så gav jag privat undervisning i räkning och skrivning; om jag hade stannat där hade den extra förtjensten uppgått till vida mer än den bestämda lönen.

Nu blev soldaten mig för tråkig, synnerligen som jag hade skaffat mig fästemo. Jag förlovade mig med min kusin Carolina Sofia Udd den 16 dec. 1847. Samma år 1847 under sommaren, voro hon och jag jämte flera andra vänner utbudna till Marsvinsholm av kusken Nils Lundström. Han sände oss skjuts; färden gick genom Balkåkra. Då vi återvände följde oss Lundström. Då var grunden lagd till Balkåkra folkskola; då sade Lundström, Där skall bliva en storartad skola: »den kan du Engström söka». Det var endast ett löst ord han kastade fram; vi båda visste att en skollärare H. Holmgren var i Balkåkra. Också han hade 1846 njutit undervisning af Pastor Duvander, där vi voro elevkamrater, och han hade nyligen tagit examen i Lund, vilket jag då icke hade gjort. Innan skolan var färdig, blev Holmgren ovän med en av Balkåkra största styresmän, vilken var ägare av N:o 10 i Balkåkra, och därjämte var han arrendator av mejeriet vid Marsvinsholm. Hans namn var J. Pehrsson. Holmgren vågade icke för hans skull stanna kvar, om så hela församlingen utom Pehrsson hade givit honom sin röst. På den grund sökte han sig ett vikariat vid Öfvaby skola, varför han övertalade mig att söka vikariatet i Balkåkra.

När jag blev antagen till lärare där, blev på samma stämman bestämt, att skjuts skulle hämta mig den 31 Oktober, emedan skolan skulle börja den 1 November.

Medan Pastor Duvander förrättade vigselceremonien, kommo skjutsarne från Balkåkra för att hämta oss, varför gillet icke blev långvarigt. Vi togo några glas vin och därmed var det slut. — Vi fingo nog att göra till att packa och lassa på vagnarne. Därtill voro flera bröllopgäster oss till en god hjälp. — Hela resan fortgick under ett mycket mildt och fint stänkregn. Vi anlände lyckligt och väl till Balkåkra i skymningen.

Men O! ve! invärtes såg det förfärligt ut i skolhuset; båda rummen som vi skulle bebo voro fulla med murbruk, kryllspånor och annat trädaffall samt ställningsbockar och murtråg. I inre rummet där vår brudsäng skulle stå, var murbruk och smuts av alla slag och det av sådan mängd att det räckte alnvis uppå väggarna. Köket och spiskammaren var fulla av torf. Carolina och jag fasade då vi sågo med vilken artighet vi blevo mottagna. En vän från bröllopet hade följt med oss och var oss nu en god både hjälp och tröst. Carolina grät och jag kunde ingenting säga eller göra. Då sade han: Här finns väl folk, som kan hjälpa oss? Jag gick ut och anskaffade tvänne kvinnor och en karl. Vi voro således 6 personer. Våra saker hade vi satt in i skolsalen; där hade de rödjat ut det mesta, men det var visst icke vad man skulle kunna kalla rent.

Arbetet började först i köket och spiskammaren. Torfkorgar anskaffades och så buro vi torfven på loftet. Vin, rom och brännvin hade vi med oss, och det upplivade hjälpkvinnorna och karlen, så att arbetet gick undan med en förvånande raskhet. Kl. 2 på natten voro både rummen skurade och möblerna inflyttade. Sedan vi hade ätit och druckit kaffe m. m., gingo våra vänliga medhjälpare, var och en till sitt hem, glada att de hade haft äran att hjälpa oss. Betalning kunde icke komma i fråga, vilken vi med tacksamhet erbjödo dem. — Samma dag, som vi fingo i ordning, måste jag börja undervisningen nämligen den 1 nov. 1848. Hela första veckan kom så en och så en annan, vardera med några korgar torf, och var och en förklarade huru mycket de skulle lämna till skolan. Om jag fick min rätt eller icke, det visste jag icke; men var och en bjöd jag en sup jämte kaffe, och det var så bra.

Vi hade två rum, båda från förstugan i väster. I yttre rummet, då man kom inom dörren till höger, var en minst 100-årig byrå, ett arf från min Mors Morfar, vilken han troligtvis själf arbetat. Till venster på samma vägg stod Carolinas byrå, nygjord och nymålad. På den var en hel mängd byråprydnader. På min hade jag mina böcker, vilka alla voro nya och vackert inbundna, därjämte stod en mindre toalett spegel också ny och vacker. Fönstren vätte åt norr; under fönstren i yttre rummet stod ett nytt polerad bord; på södra väggen mellan köksdörren och den östra väggen stod en ny och nymålad soffa, över vilken hängde en spegel med förgylld ram och krona. På båda sidor om den hängde stora taflor med förgyllda ramar; vid vardera sidan om fönstren hängde en tafla, den till höger var Konung Gustaf II Adolf, på andra sidan om fönstret hängde hans motståndare i 30-åriga kriget Albrekt Graf von Wallenstein; med rammen äro de 1 aln och 6 tum höga. På vestra väg-

gen till höger om dörren i inre rummet stod en polerad ny skänk. Vid varje ända av bordet stod en polerad ny rörstol. Emellan kakelugnen och dörren till inre rummet eller sängkammaren stod en rörstol. Vi hade 6 st.; de 3 hade vi i sängkammaren. På södra väggen i inre rummet stod vår säng vilken också var ny och vitmålad med vitt sängomhäng. På väggen midt för dörren hade vi en så kallad puff. Inom dörren till höger under fönstret stod ett svartmålat bord, också ett arv från samma Mors Morfar snickaren Barthman som den gamle byrån. Bakom dörren på mellanväggen emellan kakelugnen och dörren stod en kommod, men den var gammal. De tre rörstolarna använde vi i inre rummet, där de bäst passade, då någon fremmande besökte oss. På alla väggarne hade vi taflor. Ingen av Balkåkra bönder hade sett något sådant, varför, då de kommo till skolmästaren, förvånades de, över så vackert de hade.

I hela Balkåkra, huru rika de än voro, var där för det första intet ställe, som hade brädegolf, de hade icke häller mera än ett rum, vilket kallades stuga, där golvet var av lera. Icke något ställe var, som hada mer än en stol, vars botten var flätad av halm; i den satt husmodern då hon spann. Bakom ett långt bord var en träbänk från den ena ändan av stugan till den andra. Vid ena, s. k. översta ändan på bordet var en kort bänk, på vilken husbonden satt vid måltiderna, och de manliga tjänarne satt på den långa bänken bakom bordet, de kvinliga stodo på motsatta sidan av bordet, då de åto. I hörnet vid översta bordsändan hängde ett hörnskåp, det enda förvaringsställe, hvori husbonden förvarade sina penningar eller värdepapper, om han hade några sådana. En stor hög säng, hvilken vilade på 4 höga ben, samt en kakelungsbänk, dessa båda sängplatser voro fulla med halm. På tre ställen hade de även en mycket klumpig soffa. Spegel fans icke i något hus som hängde på någon vägg; var där någon, så var det en liten, vilken hade sin plats i ett av fönstren, hela pjesen med ram och glas var icke över 6 tum. Någon tavla hade ingen enda i Balkåkra, icke ens i prestgården.

Allmogens boksamling bestod endast av en psalm- och evangelibok samt en katekes. Jag vet icke de hade bibel mer än på tre ställen. Deras böcker såg man aldrig. In under loftet från den ena bjälken till den andra var spikad en bräda under bjälkarna, som bildade en hylla; där var platsen för nämnda böcker samt andra saker. På de större ställena hade de ett stort rum på motsatta sidan om förstugan, vilket kallades sommarstuga; i den stod vanligtvis en säng av samma fason som den i dagliga stugan, vanligtvis ett stort klädesskåp, för övrigt kister. På mindre ställen kallades detta rum kistehuset. De hade icke något skåp men säng och vanligtvis två kister; var icke häller plats till mera. Inte ställe

fans, som hade tapeter på väggarna; det var ett överflöd, som icke kunde komma i fråga att bekosta på lärarens rum.

De blevo rent förtjusta då de kommo till oss, varföre vi blevo snart bekanta. Jag blev bror med alla gubbarne och min hustru med alla kvinnorna, även med en del av männerna och jag med några av kvinnorna, varöver de voro mycket smickrade. När vi kom till B. fans icke mer än en person af jordbrukarne som nyttjade rock i hela pastoratet, och det var J. Pehrsson, ägaren av N:o 10 B. (och så jag). Alla de förnämsta åboerne frågade var sådana speglar voro att köpa och jag sade dem det. Tron Ni, att de vågade själfva göra ett sådant uppköp, utan voro de 5 st. som bådo mig följa med till staden och det gjorde vi innan julen 1849, så att till nämnda jul hade 5 st. precis samma sorts speglar som vår.

Min lön var fritt hus och eldbrand, 10 tunner säd, 5 tunner råg, 5 tunner korn samt 83,33 kr. På en stämman i april blev jag tillsagd att taga examen, som jag hade kunnat då gjort på några dagar, men var då dum nog att låta övertala mig av Pehrsson som styrkte mig i den övertygelsen att det icke behövdes; de penningar kunde jag spara. Även Prosten Berlin tyckte att det var onödiga utgifter för mig.

På sommaren blev Pehrsson och Nämndemannen Anders Nilsson ovänner. Då blev åter en sockenstämman; då yrkade Nilsson åter att jag antingen skulle taga examen eller skulle skolan förklaras ledig och en ny examinerad lärare skulle väljas. Det blev nu helt annat för mig; hade jag icke låtit övertala mig av Pehrsson, då hade jag vid midsommar på några dagar haft examen; nu blev jag tvungen ligga i Lund en hel termin. Jag gick efter stämmans slut ner till Nilsson och började mitt tal så: »Jag trodde, att jag hade i dig en god vän, men det låt visst icke så under stämmobråket.» — Jo det är jag, och vill vara din verkliga vän, men för din egen och din hustrus skull skall du taga din examen, ty utan den kan vem som helst sparka dig från tjensten. Dess utom är det min fulla övertygelse, att inom många år blir pension inrättad för skollärare, och den, som då ingen examen har tagit, kan aldrig komma i åtnjutande av pension. Den mannen var mycket klokare än Prosten Berlin, som i flera år varit riksdagsman. — Prosten yttrade sig vid stämman så: jag kan icke tänka mig vad det kan tjena till att Engström ligger i Lund, synnerligen som hans betyg från Pastor Duvander är mycket vackert, och vi känna honom alla, att han är en duglig lärare. Och de medgävo det alla, även Anders Nilsson, men tillade han: examen skall han taga i Lund. Det blev bestämdt att jag skulle skaffa en i mitt ställe; jag hade lyckan därtill få en av mina skolelever från Ystad Lars

Peter Karst. Men ligga i Lund nu var icke det samma, som då jag reste från Söfvestad till Ystad. Då var jag ensam person, nu hade jag hustru och barn. På penningar var jag lika blottställd. Jag hade visserligen varit i Balkåkra omkring 7 eller 8 månader, jag var nog bekant med en del av församlingsborna, men att komma och låna penningar av dem, det var icke tänkbart. Då gick jag upp till baron Stjernblad på Marsvinsholm. Då jag gick dit, och var kommen 200 famnar från hemmet, mötte jag en käring, som gick och stickade på en strumpa, och det blev otur. Andra gången jag gick dit, mötte jag samma kvinna, på samma ställe, men då träffade jag baronen hemma. Han frågade mig hur stor lön jag hade. På mitt svar sade han: Vem fan kan låna penningar på en sådan inkomst? Dessutom sade han: jag har ju inga barn, som besöker skolan. Han tänkte inte på att han hade 100-tals statarebarn. Pastor Duvander vill gå i borgen för mig, om hr baronen godkänner honom? Ja det gör jag, skaffa hit den! Då gick jag genast till Ystad och fick Duvanders borgen, gick dagen därpå till Marsvinsholm men träffade icke baronen; han var troligtvis gången till tegelbruket svarades mig. Dit gick jag också och träffade honom i sällskap med sin inspektor Ekberg, den sistnämnde till häst och baronen gick vid sidan. Då bad jag att få tala med baronen. Hans svar hörde jag icke; då trodde jag att han teg, vilket jag tydde detsamma som nej. Detta var 10/8 och jag skulle ovillkorligen vara i Lund den 14/8. Jag följde icke efter baronen utan blev stående nära vid broräcket, där jag mötte dem. Den gången hade mitt liv icke mycket värde; jag tänkte på hustru och barn; mer vill jag icke säga. Huru länge jag stod där vet jag icke, emedan jag var helt från mig själf. Jag märkte icke någonting förrän en lätt hand vidrörde min venstra axel, då jag spratt till, som om en hade kört en kniv uti mig. Det var baronen, som hade varit vid gården och vände om, och det var nära 1/8 mil. Han talade så vänligt till mig och frågade, varför jag icke följde med. Då svarade jag, som jag tänkte. Jo, sade han, visst skall Engström få penningar. Hur mycket behöver E.? Det får bero på hr baronen. Är det nog, kan E. hjälpa sig med 300 kr.? Tack, svarade jag. Jag är tacksam om jag får 100 kr., och det erhöill jag på en revers med borgen. Glad vände jag mot hemmet samt gjorde mig i ordning, så att jag reste hemifrån tisdagen den 14 aug. 1849 och anlände lyckligt och väl till Lund. Den som skjutsade var en bonde från Honnestad under Marsvinsholm. Det kostade 6 kr., ett godt pris för 4½ mils resa. Den 15 augusti börjades lektionerna på Seminariet. 1849 den 17 December tog jag min examen. Medan jag låg i Lund var herrskapet Stjernblad flera gånger och såg om Mor och tröstade henne.

Osby, 1875.

Av Lärarinnan *Cecilia Francke*, Stockholm (1937).

Man skrev 1875. En av årets »läsflickor» (konfirmander) hade under hela sin barndom önskat att bli lärarinna. Hon sattes nu på försök att vikariera två höstmånader i en mindre folkskola. I församlingen fanns en fast skola, belägen i kyrkbyn, där skolsal inretts i ett hus, vägg i vägg med sockenstugan. För övrigt funnos två lärare och fyra lärarinnor, vilka under läsåret undervisade en eller två veckor i varje by, där den största bondstugan fick tjänstgöra som skolsal. — Varje på detta sätt *kringgående* lärare och lärarinna hade sin skolrote. Vikariens ansågs svår, dels emedan barnantalet där var störst, dels därför att den omfattade de byar, i vilka socknens två största fabriker funnos.

När vikarien första dagen trädde in i sin skolsal — en bondstuga, i vilken husmodern redan satt i vävstolen — utbrast en av de största pojkar: »Titta, en ny skolflicka!» »Skolflickan» gick fram till bordet, knackade lätt med en blyertspenna och sade: »Stå!» Alla reste sig, och så började arbetet med bön och kristendomslektion. Vävstolen tystnade under bönen och kom ej i gång första timmen. Och om skolflickan blev ej mera tal. Barnantalet var där mellan 60 och 70 men uppgick i många byar till nära 100; — 96 hade lärarinnan vid flera tillfällen. — Alla åldrar voro representerade, från abc-darierna till konfirmanderna, och det hände, att skolan fick inhysas i logen, då ingen annan lokal kunde rymma skarorna. Man satte då in tillfälliga bord och bänkar — långa bräder, lagda på bockar, som voro högre under borden och lägre under bänkarna. Det blev ett konststycke att placera barnen så, att de mindre nådde golvet med fötterna och de större kunde sträcka ut benen. Men alla arbetade med glädje, och alla lydde, underligt nog!

Värsta bekymret vållade bristen på svart tavla. Lärarinnan skrev med krita på dörrarna och i logarna även på väggarna, men utstrykningen var besvärlig. Redan vid första veckans slut gick hon till kyrkoherden, hennes läspräst, som hon satte mycket högt och obetingat trodde på. Då hon för honom framhöll nödvändigheten av en svart tavla, blev svaret: »Nog begriper jag behovet av svart tavla i den roten» — i de andra rotarna var barnantalet mycket mindre — »men skolrådet går ej med på anskaffandet».

Det material som fanns: läseböcker, griffeltavlor, grifflar och krita, skjutsades i en låda mellan platserna. En svart tavla ansågs för skrymmande att forsla. Ja, lärarinnan fick det intrycket, att kyrkoherden förvägs försökt få svarta tavlor, varför hon böjde sig för nödvändigheten och fortsatte knoget. Skolan pågick från kl. 8 till kl. 12 och från 2 till

6 varje dag — 8 timmar med 15 minuters rast kl. 10 och 4. Hon trivdes med arbetet och hade intet besvär med disciplinen, ehuru flera pojkar voro så långa, att hon, som var mycket liten till växten, måste se *rätt upp*, då hon talade till dem.

Så hände en dag något, som kom henne att önska sig både mera kunskap och högre ålder. Under det hon en eftermiddag satt vid bordet i skollokalen, sysselsatt med att rätta de äldres räkneprov, inträdde med buller och bång en vredgad bonde, sägande: »Någon av pojklymlarna här har oroat mina bin. Där satt en rönnekäpp i en av kuporna i dag.» — »Är Ni säker på att någon av mina skolgossar har gjort det?» frågade hon. »Det är ju klart, vem skulle det annars vara?» menade han. »I så fall får pojken komma till Er i morgon för att bedja om ursäkt, så låter han nog bli att vidare bedriva ofog», svarade hon. »Liksom en så ung lärarinna skulle förmå honom till det! Sätta en barnunge på en sådan plats!» bröt han ut. Då rann sinnet på »barnungen», som svarade: »Om någon av mina pojkar är skyldig, och jag ej får honom att komma till Er med bekännelse, slutar jag detta vikariat, så att Ni kan få en äldre lärarinna». En smula förvånad avlägsnade sig mannen tigande.

Vid uppropet följande morgon saknades en av de äldsta pojkar. Då lärarinnan frågade, vilka av de närvarande dagen förut hade gått förbi den nämnde bondens hem, fick hon veta, att endast den frånvarande hade sin väg där förbi. Två av kamraterna hade ett par gånger följt honom den vägen. »Men i går gick han ensam från vårt vägskäl», sade de. Under bönen inkom den saknade, som stannade vid dörren för att ej störa andakten. Han såg litet orolig ut, men hon tänkte, att det kunde bero på den sena ankomsten. — När han efter bönen fick gå till sin plats, frågade lärarinnan dock: »Vad var det för slags käpp du satte i bikupan vid Perssons i går?» — »En rönnekäpp, som jag vridit en visselpipa ur», blev svaret. Hon sade ingenting därom då, men under sista lästimmen talade hon litet om bina: deras flit och deras nytta, för människorna samt allas vår plikt att ej på något sätt oroa eller störa dem i deras arbete. Efter slutbönen, då alla stodo färdiga att gå, bad hon den nämnde gossen sätta sig, vilket han ögonblickligen gjorde. Så frågade hon, varför han ej låtit bikupan vara i fred? Han grät och sade, att han alls icke tänkt skada något bi; han hade blott fått det infallet att sätta dit käppen. När hon så frågade, hur han skulle känna det, om en fiende, vilken vore lika mycket större än hans far, som han själv var större än ett bi, trängde sig in i hans hem, grät han ännu mer och sade, att han aldrig i onödan skulle skrämra eller oroa något djur. »Nu får du gå till Perssons i dag och bedja om ursäkt, så slip-

per du annat straff», sade hon. »Det törs jag inte; han slår mig», kved pojken. »Nej», sade hon, »han kommer icke att röra dig. Men törs du inte gå ensam, går jag med dig.» Detta ville gossen på inga villkor. Han lovade gå ensam.

En stund senare, då lärarinnan åter satt vid sitt granskningsarbete, öppnades dörren helt tyst och samma bonde steg in. Nu var hans sinnesstämning en annan. Han hade blivit så gripen av gossens besök, att han måste bedja om ursäkt för gårdagen. »Jag borde ej ha mindre vett än pojken», sade han.

Så kom mot slutet av terminen till alla skolorna bud, att inspektören var i antågande. Varje lärare och lärarinna skulle med sin klass möta i kyrkskolan en viss dag och timme. Förhör skulle anställas i tur och ordning efter lärarens ålder, och som »läsflickan» var yngst, skulle förhöret med hennes klass bli det sista vid inspektionen. Ingen inställde sig före sitt förhör, men vid dess slut hemförlovades barnen, medan läraren stannade kvar tills alla förhör avslutats. När läsflickan kom med sin skara, blev inspektörens första ord: »Huru kan *en* lärarinna reda alla dessa barn?» — »Det vore ingen konst, bara jag hade en svart tavla», svarade hon i ungdomligt oförstånd. »Svart tavla finns väl i alla skolor», menade inspektören. »Ingen skola i hela socknen mer än denna har svart tavla», upplyste lärarinnan. En av de äldsta kamraterna, som såg kyrkoherdens oro, inföll: »I tjugosex år har jag varit lärarinna och aldrig saknat svart tavla». Innan den senast komna hann säga ett ord om hur hon varje dag saknat den svarta tavlan, sade inspektören: »Svart tavla borde nog saknas i varje skola, där den ej finns. Men nu börja vi förhöret!»

När präst och inspektör avlägsnat sig, fick den yngsta kollegan veta, hur illa hon burit sig åt mot kyrkoherden. Den äldsta sade: »Vänta bara, tills du kommer till prästgården! Vore jag i ditt ställe, vågade jag inte visa mig för kyrkoherden!» Men syndabocken stod på sig: »Jag har talat med kyrkoherden om saken, och han blir lika glad som jag, om skolrådet skaffar svarta tavlor. Han har själv sagt, att han förstår behovet, men att man anser svarta tavlor för besvärliga att forsla mellan platserna. Ni vill väl inte påstå, att kyrkoherden narrats för mig?» Så skildes kärmedlemmarna, och den yngsta blev icke besviken. Kyrkoherden, som aldrig berörde saken, var lika vänlig som förut, då hon nu kom till prästgården. Han förstod sin läsflickas tilltro till honom och ville ej svika denna. Svarta tavlor anskaffades för socknens alla skolor och forslades kring, så länge skolorna på detta sätt flyttade.

Lönen för vikariatet var 12:50 kr. pr månad. Sedan blev den ordinarie 250 kr. pr år. De sista åren 300 kronor pr år.

Västerås' stads folkskolehus på 1860-talet.

Av f. d. folkskolläraren *Ake Lundkvist*, Väddö (1926).

Skröpliga skolhus (däribland en klockstapel som var småskola i Broby i Västergötland 1876—1916) finnas avbildade i *Axel Th. Wahlström* Skara stifts Folkskollärareförening 1852—1927 Minnesskrift; jfr ASU nr 36 s. 16 b, c och nr 38 s. 80 b, c. Om en skola i ett stort slott, rättslott, om en annan skola i en gammal kyrka jfr ASU 36 s. 11—12, 19.

Enligt *A. G. Sundberg-D. Th. Björkman* Matrikel öfver... Folkskolelärare, Wexjö 1869: Västerås stift sid 3 hette läraren Erik Alfred Thunmark, var han född 1823 i Munktorp, hade avlagt lärareexamen i Västerås 1844 och blivit barnalärare där 1855. Lärarinnan hette Maria Enochia Lejdström, var född 1829 i Skinnskatteberg, hade erhållit examen i Västerås 1850 och tillträtt 1851. — Förf. yttrar att vid Skepparbacksskolan inrättades en skolträdgård troligen 1872, vilket han särskilt betonar i opposition emot den uppgiften »för något år sedan» i Sv. Ltg (alltså c:a 1924—5), att en några år efter 1872 inrättad skolträdgård vore den första i Sverige. Med anledning därav må påpekas att åtskilliga folkskoleträdgårdar i Sverige äro vida äldre. Läs [*J. Eken-dal*] Tidskrift för folkskolelärare och folkskolebildningens vänner 1848 o. f.; Olof Eneroths Folkskolan III samt hans läroböcker och agitationsskrifter rörande seminarie- och folkskoleträdgårdar; ASU 42—43 s. 13—37, 58, 59, 291 o. f.; Tidskrift för hemmet 1864 s. 156—159, 378 o. f.; 1865 s. 185—192; 1866 s. 271—284.

År 1838 hade K. Serafimerordens gille skänkt Västerås hospitalskyrkan för skoländamål; 32 år begagnades den till lokal för den av konungarna Karl XIV Johan och Oskar I personligen 1827—1859 doterade lankasterskolan som största delen av denna tid utgjorde en väsentlig del af folkskoleseminariet. Jfr *G. E-n* i Vestm. I tidn. 11/2 1931 s. 7.

På 1860-talet och därförut var den gamla lärdomsstaden Västerås' folkskola inrymd i samma fastighet som stadens fattighjon. Flickornas skola var inhyt i en större tvåvånings träbyggnad, som dessutom innehöll logement för fattighjonen samt bostäder för folkskolans lärarinnor, fattighus-»Inrättningens» föreståndare samt folkskolläraren. Bredvid denna byggnad låg gosskolans unika lokal, en liten gammal kyrka (S:t Ilians kapell), vilken ansågs vara byggd på 1200-talet. På långväggarna funnos inga fönster, utan ljuset insläpptes sparsamt genom ett fönster (i romansk stil) på vardera gaveln. Fönstren sutto högt över golvet, vilket jämte de tjocka tegelstensmurarna gjorde rummet mycket mörkt. Sällan letade sig en solstråle in i den dystra lokalen.

Upptecknaren av dessa minnen började skolan därstädes såsom nio-årig pilt hösten 1869. Jag bävade för den stränge läraren herr T. och för de många stora pojkarne, mina blivande kamrater, »T-s bassar» kallade. När jag gjorde mitt inträde på skolgården, skedde det genom en smal gångport, som endast före skolans början om morgnarne och vid

dess slut för dagen var öppen. För övrigt var den stängd, emedan fattighusets invånare ej utan särskilt tillstånd fingo gå ut i staden. Gården var gemensam för fattighuset och skolan samt till stor del upptagen av en med högt staket omgärdad trädgård. Lekplatsen var sålunda icke stor. Någon förstuga till skolan fanns icke, utan sin entré gjorde man genom en i östra gavelmuren gjord dörröppning direkt in i kyrkans skolsalen. Till vänster under fönstret, på altarets forna plats, stod en ställning med klädhängare. I salens längdriktning stodo i dubbla rader långa pulpeter med långbänkar bakom. I mitten ledde en gång till den höga katedern. Bakom denna, under västra fönstret, tronade läraren med sin snusdosa och sin rotting, bägge lika outhärliga, ty han var passionerad snusare och »Gubbens vapen var karbasen», vilken han använde frejdigt i striden mot oarter, lättja, okunnighet, barnslig ysterhet och obetänksamhet.

Lärjungarne utgjordes av ett stort antal pojkar i åldrar från 15 å 16-åriga slaktardrängar till åtta- å nioåriga gossar. Att eleverna såsom man av bänkarnas placering finner, sutto icke vända mot läraren, betydde icke så mycket, ty undervisningen bedrevs enligt lankastermetoden, och monitörerna promenerade fram och tillbaka på mittgången.

Varje förmiddag avlägsnade sig läraren på en stund, förmodligen för att äta frukost eller njuta sitt elvakaffe. Som trappan till hans i övre våningen av bostadslängan belägna våning gick utmed kyrkans södra långvägg, kunde han under denna sin siesta genom en i muren gjord glugg överblicka »slagfältet» och iakttaga oordningen.

Höstterminen 1869 var den sista, som överbefolkning rädde i gosskolan i kyrkan, ty från 1870 anställdes en biträdande lärare för de lägre klasserna, och dessa flyttade till förhyrd lokal. Redan förut voro för flickorna i folkskolan anställda två lärarinnor, av vilka åtminstone den ena, en dotter till en avliden rådman i staden, var oexaminerad.

Småskolorna voro ända till 1867 inrymda i förhyrda, mycket olämpliga lokaler på olika ställen i staden, men nämnda år uppfördes tvenne mindre småskolehus, ett i östra och ett i norra stadsdelen. Från höstterminen 1870 fick folkskolan nya lokaler i ett nytt skolhus i västra delen av staden, det äldsta i nuv. Skepparbacksskolan.

S:t Ilians kapell blev sedermera lokal för länets fornminnesmuseum, tills man år 1886, pietetslöst nog, rev kyrkan samt på dess och fattighusets tomt uppförde ett affärshus.

Grötlingbo 1847—1876.

Av f. d. folkskolläraren C. J. Söderberg, Grötlingbo.

Förf., född 1815, avgick från de förenade tjänsterna i G. 1876 och avled 1894. Fadern, Hans S-g, hade förut varit skolmästare och klockare där till 1846 resp. 1849; var född 1786, dog 1849. C. J. S:s son, Joh. Th. Söderberg, född 1843, blev vik. lär. 1863—1872, ord. lär. i Habblingbo 1872—1899, vik. flerstädes under fyra år till 1907, avfattade dagboksanteckningar till 1920; avled 1926. Dennes son, J. Gunnar Söderberg, född 1877, lär. efter fadern i H. men sedan i Grägarp, Vimmerby, äger alla de nämnda manuskripten.

Enligt beslut vid Södra Tredingens på Gotland folkskolläremöte 30/7 1888 hölls nedanstående föredrag i Hemse skolsal 28/8 1889. Originalmanuskriptet har länge utgjort bilaga till kretsens protokoll men är nu försvunnet — naturligtvis är man av mångåriga erfarenheter i den vägen frestad tillägga. En avskrift (nu hos nämnde sonson) ingår i en diger volym egenhändiga avskrifter av författarens tal etc., genom vilken samling han velat visa sina barn, »att jag icke varit överksam, utan försökt att odla mitt förstånd och mina tankar i det som är det högsta nödvändiga: nemligen en Kristelig lefnad och en salig död». I boken ingår ett tal i nykterhet vid Stockholms seminarium 1846, åtta avslutningstal i folkskolan 1856—1876, förmaningsbrev till två som ämnade bli baptister, sex återblickande sammanfattningar av katekesens huvudstycken inför »den äldre ungdomen» å söndagar 1857, redogörelser vid läraremöten för religionsundervisningens bedrivande i G. och för egna upplevelser under läraretiden (jfr här avtrycket), tal vid sängmöten 1856—1869, 18 bröllops- och 32 begravningstal (jfr ASU n:r 36 s. 32), undersökningar och avskrifter — tyvärr ej ordagranna — rör. kyrkans, undervisningens, klockarnas och vidskepelsens historia etc. — År 1886 utsändes: C. J. S. G Rimsminderi, 195 sidor hyllningsverser etc. till prins Oscar (II) vid gotlandsbesöket 1859, seminarieföreståndaren A. N. Schmidt 1845, f. d. seminariekamraten Anders Berg o. a. lärare m. fl. m. fl. Jfr härom och om Seminariet då: ASU 47—48 s. 3—10, 246—247.

Förf. som var född 1815, berättar först, att han var son till klockaren och skolmästaren S. i Grötlingbo, att han redan i 12-årsåldern måste trots brinnande läslust börja förtjäna sitt bröd genom att bege sig i skräddarelära och att han lärde skriva och räkna ej hemma utan från 16 års ålder i Borgerskapets söndagsskola i Visby. Sedan han fem år varit lärling och gesäll i denna stad, var han i Stockholm gesäll två år och samtidigt elev i stadens borgareskola; tog sedan värvning och blev korporal (med 37 öres avlöning pr dag) samt satte bo. Kom därefter in på seminariet. (Se texten!)

Sonen J. T. S. skriver i dagboken bl. a. följande om sin företrädare Niklas Engbom (född 1807, bondson från Endre; blev i Habblingbo klockare och kantor 1834 och folkskollärare 1849. Tog avsked från läraretjänsten 1871; dog som klockare 1876). »Såsom människa var han populär, tålig och nöjd och utan allt klander. Om någons väg varit törnbeströdd, var väl hans; han hade en knapp lön, som ej utan mången strid erhöles af ett rikt folk som bo på stora hemman och i lysande palatser uppfyllda med många tusende kronor,

och som ännu anser skolan vara ett nödvändigt ondt, för hvilket läraren får uppbara hundhufvudet — se der den lön honom gafs!»

Om sig själv yttrar J. T. S. 23/8 1878. »Extra sammanträde i Hemse skolhus. Dit kallade af vår Inspektör för att dels pröfvas i undervisningsförmågan, dels erhålla fingervisningar. Fredin i Linde och jag hade Innanläsning om »Gudbrandsdalen». Min förmåga torftig. Utkasten till undervisningsprofven i Weckoblad för folkundervisningen voro då ännu för mig främmande och sådant var det äfven för vårt gamla Seminarium» [i Visby]. Jfr ASU 28.

Min hustru och ett par andra vänner, som kände min läslust, bragte mig på tanken att blifva Skollärare. Jag tvekade väl i början, ty jag kände huru små mina kunskaper voro. Likväl bemannade jag mig, gick upp till Seminarii-föreståndaren i Stockholm, Rector Schmidt, och frågade, om det för mig vore möjligt att vid höstterminens början kunna bli antagen till elev vid läroanstalten. Han gaf icke ett bleklagt nej men bad mig likväl närmare betänka denna sak, ty, sade han: »Folkskollärarens kall är mycket viktigare än krigarens; det fordrar ett gudfruktigt, fromt och kärleksfullt sinnelag, en vandel värdig en man, som skall arbeta för folkets så väl andeliga som borgerliga uppfostran och bildning». Jag tog dessa hans påpekanden ad notam samt fick vid detta tillfälle veta hvilka läroböcker som begagnades vid seminariet.

Efter att ha köpt dessa läste jag dem af alla krafter, nästan natt och dag, och jag blef godkänd vid inträdesexamen. Efter 2 1/2 terminer vid seminariet och efter aflagt prof erhöll jag ett ganska hedrande afgångsbetyg. Det var den 15 October 1846. Emedan Stockholms seminarium den tiden ansågs vara det förnämsta, var Rectorn öfverhopad med skrivelser från Skolråden, att han skulle sända dem skickliga och väl vitsordade lärare. Rector Schmidt ville sända mig till Filipstad. Men jag hade just fått skriftlig uppmaning från Skolrådet i Grötlingbo att söka dit och dermed bindande löfte att erhålla platsen. För att efter mer än tio års bortovaro få återse min fosterö, mina föräldrar och mina tvenne systrar beslöt jag antaga mina Socknemäns anbud och, ehuru ogera, afslå min ädle och högt aktade lärares; icke aktandes på hans erinran om Jesu ord: »Ingen profet varder afhållen i sitt fädernesland». Kort derefter gick jag, min hustru och treårige son ombord på en jakt, som var från Burgsvik. Ansökan och betyg hade jag afsändt med posten. Resan var besvärlig på grund af ständig motvind. Efter tre veckors tid, hvarunder det blef slut på provianten och dricksvattnet, hamnade vi ändtligen i Burgsvik den 1:sta November 1846.

Vid lärarevalet 22/11 erhöll jag nästan enhällig kallelse.

Styrelsen hade till skolhus inköpt en gammal stenbyggnad (tillhörig en af Skolrådets medlemmar) och ett halft Tunmland jord och derföre

gifvit 600 Kronor. Byggnaden kunde ej begagnas förrän en reparation skedt af det oundgängligaste. Skolsalen var 12 alnar lång och 11 alnar bred. Två fönster funnos på gaveln mot söder och ett på vestra långsidan. Eldstaden var en gammalmodig öppen spisel. Norra hälften af huset var inredd till två små kamrar med ett litet lågt fönster i hvardera, vettande mot öster. I den ena kammaren fanns en gammal dålig kakelugn; i den andra en spisel. Hälften af norra delen utgjordes af förstugan och kök, med ett fönster åt vester och en liten glugg på norra gaveln. Bakugnen, som upptog största delen af förstugan, var af rättor gjord alldeles otjenlig, så att vi vid inflyttningen, som skedde Julveckan, måste baka vårt Julbröd hos närmaste granne, liksom sedan under hela vintern. Källare, ladugårds- och afträdeshus saknades.

Alla 96 barnen i skolåldern kunde icke mottagas i ett rum af nämnda dimensioner. På stämman beslöts derföre, att barn under tio år icke fingo under vårterminen intagas. Skolsalen skulle under sommarferierna förlängas åt söder med minst sex alnar och höjas med en aln samt åtta fönster anbringas. Om ladugårdshus uppstodo olika meningar till följd af Folkskolestadgans otydlighet. Den sade icke att läraren skulle hafva något ladugårdshus men väl sommarbete och vinterfoder för en ko. Jag framhöll, att det ej kunde vara lagstiftarnes mening, att läraren på egen bekostnad skulle uppföra kohuset; det måste förvisso vara skoldistriktets skyldighet. En storbonde svarade: »Vi bygga intet ladugårdshus förrän Kungen säger: Du skall göra det». Man enades dock slutligen om att bygga och underhålla ladugårdshus till Skollärarens enda ko, liksom församlingarna äro pligtige att hålla det till prestens många.

Skolmaterielen var högeligen klen. För bokföring hade man inköpt en Katalog och en Dagjournal. Derjemte fanns Wexelundervisnings Sällskapets läs-, skrif- och räknatabeller; 12 ex. af Schmidts läsebok; 12 ex. Biblisk historia af Akerblom; 12 Skrif- och räknetaflor. Detta var allt. Först efter träguna böner erhöll jag under den första terminen en större svartmålad trätafla till skolan för räkning och uppritning af Geometriskiska figurer samt en mindre för undervisning i Sång.

Den första läsdagen anställdes pröfning i stafnings- och renläsningskonsten för att jag med ledning deraf skulle kunna indela Skolan i Klasser, Afdelningar och Cirklar. Af 56 10—14 åringar bildades 3 klasser. Den högsta fick 16 elever, de lägsta 20 i hvardera. För stafning och innanläsning delades de två lägsta afdelningarne i 8 Cirklar med 5 barn i hvarje. Vid dessa öfningar fingo barnen ej sitta i bänkarne utan måste stå upp och på kommando vända sig åt den plats, som de fått sig anvisade, hvarefter kommenderades: I Cirkeln marsch! hvarvid hvarje

Cirkel i takt med Monitören i spetsen intog sina platser. Sedan Skol-salen blifvit förlängd och fått åtta fönsterlufter, placerades Cirkelne i fönstersmygarna, för bättre utrymmes skull.

Emedan de flesta eleverna fått undervisning af gummor och gubbar, befanns innanläsningen och i synnerhet rättstafningen vara skral. Sällan sände man barnen till klockaren (skolmästaren), emedan han hade barn och allt för trång stuga samt väl icke kunde nöja sig med samma aflöning som gummorna och gubbarne.

Utom den förutvarande materiellen inköptes nu sex exemplar af Cnattungii läse- och lärobok, i hvilken en kort Naturbeskrifning var införd, 8 ex. af Oldbergs Hemskola och 6 ex. af Lagerhamns Geometri. Några Kartor erhöj jag icke; de »kostade för mycket», och kostnaderna för skolväsendet hade redan blifvit så stora att de mindre länkande önskade skolan dit »pepparn vexte», påstående att den blott var presternes påfund. Med nämnda skolmateriel måste jag finna mig nöjd.

För undervisning utöver räknetablernas exempelsamling måste jag släppa till min räknebok af Zweigbergk. Också en mindre Karta öfver Europa lånade jag ut. Från Stielers Atlas ritade jag af en Globkarta i något större Skala. Med dessa ringa hjälpmedel arbetade jag en längre tid. Så småningom »tystnade de klagande ljuden» och skolan bevistades af barnen de första 4 å 5 åren någorlunda jemt. Men sedan blef skolgången mer och mer ojemn. Jag dristar tillskrifva detta oskick Skolrådets slapphet i att åtlyda Folkskolestadgans föreskrifter. Nästan aldrig besökte det Skolan, utom vid Examina.

Regeringen och riksdagen hade nog insett, att skollagen ej efterleddes af Skolråden eller af barnens föräldrar, kanske ej heller af lärarna, hvilka torde blifvit liknöjda och försumliga i sitt kall, genom att de fingo draga bördan ensam, utan hjälp och stöd. Derföre blefvo år 1861 serskilda Tillsyningsmän öfver Skolorna tillsatte. Den första Skol-Inspektören här i Stiftet var Consistorie Notarien Magister Hans Petter Gustafsson, som var sin uppgift fullt vuxen. Efter den tiden blef det mera lif i Skolväsendet, både här och annorstädes. Ordning och skick ville han hafva. Då han fick se den usla och knapphändig materiel, ålade han Skolrådet att genast anskaffa nya skrif- och räknetabeller samt åtminstone 4 räkneböcker. Vidare ville han hafva en större fullständig Karta öfver Skandinavien, en dito öfver Europa samt en Jordglob. Ledamöterna i Styrelsen uppmanades dels att hvar i sin krets noga tillse, att föräldrar och målsmän höllo sina barn till jemn och ordentlig skolgång, dels att en dag i hvarje vecka, turvis, besöka skolan och i en bok anteckna, huru de funnit skolans tillstånd. Inspektören såväl som hans närmaste

efterträdare, Läroverksadjunkten Doctor Rosman, yrkade på inrättande af småskolor åtminstone i de större församlingarne. De insågo, att en lärare omöjligen, med full framgång, kunde undervisa ett mycket stort antal skolpligtige barn; t. ex. i Grötlingbo belöpte det sig till 100 under vissa Terminer.

Härefter började Småskolor inrättas på åtskilliga ställen; men under min 30-åriga tjenstetid blef ingen sådan skola inrättad i det jämförelsevis förmögna Grötlingbo. — Först 6 år efter mitt afskedstagande eller 1882 blef det gamla skolhuset, efter åtskilliga småstrider, utdömt och nedrifvet samt ett nytt och ändamålsenligt skolhus uppbyggt, och då fick den nye läraren hjälp af en Småskola.

Nu vill jag gå tillbaka igen.

Skolväsendet, denna nya Institution, medförde många och stora utgifter för Församlingarne och det just under en tid, då missväxt inträffat, så att spannmål utifrån måste anskaffas till ett ovanligt högt pris, nämligen 24 Kronor för en Tunna råg. Men 1847 blef åter Gotland väl-signadt med god skörd.

Skollärarens lön vid den tiden utgick med 16 Tunnor Spannmål, hälften råg och hälften korn, samt 2 Tunnor af nämnde slag till Sommarbete och vinterfoder åt en ko. De 16 Tunorna skulle delas, enligt Lagen så: att hälften skulle utgå In natura och den andra hälften med 53 Riksdaler 16 sk. Banko, det är = 80 Kronor, således 160 Kr. årlig lön. Därtill kommo de 2 Tunnor som blifvit anslagne till foder och bete, hvilket var aldeles otillräckligt, då en häck hö måste betalas med 25 å 30 Kr., medan de två Tunnorne blott kunde betinga 20 Kronor.

Dessa löneinkomster voro alls icke för stora för en person. Och dock skulle de räcka till äfven för hustru och barn, då de fleste Skollärare voro gifta. Men församlingsboarne tyckte annorlunda och sökte derföre på hvarjehanda sätt förminska dem. Jag vill blott anföra ett exempel här på. Som ofvan sagts, var Skoltomten ett åkerland då jag tillträdde min befattning. En inhägnad behövdes för att man skulle kunna få jordbiten skild från de omgifvande åkrarne samt plantera och pryda den ödsliga och fula platsen. Jag talade vid Skolrådets Ordförande därom och Stämman utlystes för detta ärendes behandling. En del af Socknemännen tyckte att min begäran borde bifallas; en annan del icke. Då steg en hemmansägare fram, talade och sade: »Den som har nytta af jorden, skall och bör äfven inhägnas den och svara för stängseln». Detta blef stämmans beslut. Som jag insåg obilligheten härutinnan måste jag vända mig till Landshöfdinge-Embetet som förklarade, att det var Skol-

distriktets skyldighet att inhägnas och underhålla stängsel omkring Skol-
tomten. Efter detta uppfördes ladugårdshuset och inhägnades Skolplatsen.

På de ställen, der man inköpt gamla hus till Skolor, kunde man icke vänta några bekvämligheter eller någon tidsenlig inredning; så äfven i Grötlingbo. Ingen källare fanns; den fick jag sjelf anlägga. Intet brygghus. Brygd, tvätt och bakning måste ske i köket. Der lät jag i ena hörnet göra en liten Garderob för mina klädespersedlar. Det värsta var att skolbarnen icke hade något samlingsrum, utan de blefvo hänvisade till loftet öfver skolsalen. Der uppe upptogs snart den ena hälften af ett kornmagasin, hvilket skedde till stor båtnad för råttorna men icke för barnen, som fingo besök i sina matkorgar.

Det må icke förundra någon, om den förut fattige Skolläraren skulle blifva mera fattig, med så ringa lön; derföre måste lån göras och skulder sättas, synnerligast som familjen mer och mer förökades. Men efter tio års förlopp började det ljusna något i ekonomiskt afseende, då Riksdagen efter hand beslöt öka löneförmånerna.

Nätra och Säbrå i Ångermanland

Av f. d. överläraren *P. Norberg*, Stockholm.

Mina första medvetna minnen hänföra sig till treårs åldern (1878), då jag fick följa med min far på en tio mil lång slädfärd från vårt hem utanför Härnösand till min farfar i Nätra. Jag kommer tydligt ihåg, hur jag ställts upp på en stol, medan min mor klädde mig i nya grå kläder och min äldre bror stod bredvid på golvet och grät, därför att han icke fick följa med. Jag minns ock, att jag under slädfärden bad min far klättra upp på telegrafstolparna och ta ner »klockor» åt mig. — Min frånvaro från hemmet kom till följd av nära släktingars önsknningar, särskilt en då barnlös fasters, att vara hela fem år. Följaktligen måste jag taga mina första stapplande steg på bildningens bana hos min faster i Nätra. Läromästare blev hennes 70-årige svärfar, en f. d. storbonde, som satt på undantag och bodde i en fristående flygel, »lillbyggningen». Innanläsningsövningarna började i en abc-bok, som var tryckt omväxlande med »svensk» stil (fraktur) och »latinsk» (antikva). Den började med lilla och stora alfabetet i de båda stilarterna och en eller ett par sidor läs- eller stavningsövningar. Sedan följde omedelbart textorden till Luthers lilla katekes, diverse böner och syndabekännelsen samt siffrorna och multiplikationstabellen. Det var nog en mycket litet tilltalande bok för barnasinnets. Men den hade något, som satte den ungdomliga fantasien i rörelse, nämligen ett enkelt träsnitt på sista sidan. Där syntes tvenne skolbarn, en gosse och en flicka, den senare med mame-lucker. De båda sågo högtidliga och förväntansfulla ut. Huvudfiguren var den obligatoriska tuppen, som med sträng min stod på en stängd låda. Liksom skollådan innehöll den nog böcker och kartor m. fl. lärdomsmedel, ansågo de äldre. Alla påstodo, att tuppen kunde värpa godsaker till belöning åt de snälla barnen och ett ris för de stygga. Vanligen skedde detta under natten eller så tidigt på morgonen, att man ej hunnit vakna. Tuppen hade möjlighet att även under natten se, vad han gjorde, ty han hade alltid det »allseende ögat» överst i höggra hörnet. Det sände sina strålar ut över hela bilden och belyste likaså väggklockan, som jämt stod på halv tolv. Inunder den suggestiva tavlan stod följande löftesrika vers:

»Ett barn, som fruktar Gud och lyder mor och far,
det allra bästa hopp om all sin framtid har;
likt blomman i sin vår, vars knopp skall frukter bära,
dess ålder varder prydd av dygd och vett och ära.»

Varje morgon hade jag brått att komma ur bädden för att se efter,

om tuppen hade värpt. Ofta fann jag då någon godbit :en pepparkaka, en karamell eller dylikt, men det hände ock, att jag fick en riskvist, och det var ett dåligt omen. En tom hotelse var det likvisst, ty jag tror icke, att min gamle faderlige lärare skulle kunna gå från hot till handling — åtminstone har jag icke något minne därav.

Sedan abc-boken genomgåts, blev nya testamentet den läsebok, som nyttjades. — Skrivning och räkning övades icke.

Nätra var sedan gammalt den ångermanländska linnestädens medelpunkt. I varje gård sutto kvinnorna på efterjulsvintern vid spinnrocken och i vävstolen från tidigt på morgonen till sent på kvällen. Även männen deltog på lediga stunder i detta husliga arbete. Det hände, att drängen och pigan kappades om att utom utegörat spinna härvan på dagen, den förre dock endast grovt och lättspunnet garn. Mången äldre man hade nått en avsevärd färdighet i spinnkonsten, även om det allra finaste garnet till primalärfvet måste formos av de flinkaste kvinnofingrarna. Men så vägde en härva sådant garn, som utgjorde en 4000 alnar lång tråd, endast ett lod (13 gr.) och var så tunn, att den kunde dragas genom husmoderns vigselring. Under det man spann, förberedde man sig grundligt på det både fruktade och efterlängtade *husförhöret*. Den, som visade sig kunnig vid denna ärliga examen, fick en viss intelligensgloria, som lyste med ljuvlig glans ett helt år, medan den olycklige, som stod sig dåligt inför prästen, blev en visa för hela bygden.

Alla ogifta ansågos skyldiga att ådagalägga sina kunskaper vid förhöret. Därför sutto drängar och pigor och annan ungdom och läste katekesen veckotals före den vanskliga tilldragelsen. Man satte fast boken i rockhuvudet samt spann och pluggade samtidigt. Emedan en stor lantgård såsom den ifrågavarande hade tre pigor och tre drängar, blev det ett väldigt surrande i det stora vardagsrummet. Husförhöret förbereddes på det noggrannaste även medelst brygd och bak, skurning och fejning.

Så kom den med bävan motsedda dagen. Husets stora sal var utrymd och fylld med många bänkar eller bräder, lagda på bockar och stolar. Folket samlades mangrant. Och prästen gick igenom kyrkboken, varvid fäderna redogjorde för sitt husfolk och boken kompletterades med anteckningar. Sedan begynte förhöret. Barn och ungdom måste både läsa innantill och uppvisa sina kristendoms-kunskaper. Det sista var det viktigaste. De äldre och besuttna sluppo vanligtvis undan strängare förhör men besvarade s. k. förståndsfrågor. Som jag var den yngste och satt på en pall mitt på golvet framför prästen, fick jag börja, och det tycks ha gått bra, att döma av min lärares senare uttalanden.

Efter förhöret fingo torpare och inhyses stanna kvar i det stora

vardagsrummet och erhöilo stora smörgåsar på tjockt, mjukt bröd, en halv bulle med en stor smörklick, som man själv fick breda ut med tummen, och en tjock ostskiva eller annat sovel. Därtill bjöds hembryggt dricka och så kaffe med dopp. Jag tror knappt, att brännvin serverades i denna pietistiska bygd. Pastorn och bönderna anmodades att stiga in i helgdagsrummet, där tobak och långpipor funnos, och där de antagligen bjödos på kaffe först. Middag åto de, sedan torpare och inhysesfolk begivit sig på hemvägen.

Strax efter husförhöret lät min farfar mig åter flytta hem till sig för att jag skulle börja gå i en småskola med lankastermetod. De enda böcker, jag hade, voro en kvadratformig katekes och C. O. Roos' långsmala bibliska historia. Dess berättelser voro tryckta omväxlande med »svensk» och »latinsk» stil. Vederbörande lärarinna måtte ha drivit kristendomsundervisningen med iver, ty vid min avresa därifrån vid åtta års ålder kunde jag bibliska historien mycket bra från pärm till pärm och sannolikt åtskilligt i katekesen. I denna fromma bygd måste man i tid lära in det enklaste av kristendomen, om man skulle hinna den gängse standarden, nämligen ej blott lilla och stora katekesen utan även Karl Heinrich Casparii stora förklaring på 223 sidor, översatt av Walfrid Borgström, socknens pastorsadjunkt på 1850- och 60-talen.

En dag kom min far till skolan och bad allvarligt min stränga lärarinna hålla efter mig. Orsaken därtill torde ha varit, att en min kusin och jag en dag skolkat från skolan och i stället plockat bär i skogen. Följderna voro nog så smärtsamma.

Då min far såg, att jag ej kunde få tillräckligt god undervisning i Nätra hämtade han mig hem pr båt till Härnösand omkring den 1 november 1883. Mörkt var det på kvällen, när båten kom fram, och därför verkade Härnösand i sin nya båggljusbelysning såsom ett sannskyltigt ljusets hemvist. Det var den första stad i Europa som hade elektriskt upplysta gator.

Den 5 november sattes jag i Säbrå kyrkskola hos klockaren och organisten Hamberg. Han måste undervisa i tre rotar, varför terminerna blevo särdeles korta. Men då han vistades på de andra ställena, fingo mina syskon och jag gå i det av biskop Landgren upprättade småskoleseminariets övningsskola. Kursförhållandena torde på detta sätt ha blivit litet brokiga. Men alltid var det bättre än att gå fäfång.

Skolhuset var en bred rödmålad envåningsbyggnad som låg ett kort stycke från kyrkan på en liten höjd i skogsbrynet. I sin längdriktning gick skolsalen tvärt över huset och hade således fönster på båda kortväggarna. Katedern stod mitt på salens ena långvägg. För att behärska

denna breda sal, borde läraren haft ögon på sidorna av huvudet. Från katedern till kakelugnen på andra långväggen gick en bred gång. Till höger om denna från läraren räknat sutto flickorna, till vänster gossarna.

I folkskolan undervisades alla fyra klasserna tillsammans. Vi sutto i långbänkar med smala bordskivor. Vid räkning och skrivning hade vi det synnerligen obekvämt. Men det gick, och vi lärde oss nog icke så litet, antar jag, ty vi hade en duktig lärare. Tyvärr fick han slag under vårterminen och dog någon tid därefter. Som vakansvikarie antogs nyutexaminerade folkskolläraren Pelle Näslund. Också han var en duglig och energisk lärare, som drev undervisningen ordentligt.

Allt gick nog fullt modernt till. Det var nära till stiftsstadens, där seminariet låg, och dess skickligaste pedagog, läroboksförfattaren adjunkten J. Bäckman, var traktens folkskoleinspektör. Vi pluggade katekes och Odhners svenska historia samt hade Bäckmans läroböcker i biblisk historia, räkning och geografi. Folkskolans läsebok, första upplagan, och Berlins naturlära fullständigade vårt vetande. Vi skrevo välskrivning efter avlånga förskrifter med rund vacker stil och ritade efter Stuhlmans tabeller rät- och krokliniga figurer.

Hur mycket vi än lärde oss i skolan, var min far aldrig nöjd därmed. Att springa ut och leka, förrän vi läst läxorna, tilläts oss aldrig hemma. Vi visste ock, att skulle klagomål ha kommit från läraren över vårt uppförande eller våra bristande kunskaper, så hade detta där hemma tagit en ända med förskräckelse för oss. Mest intresserade sig vår far för vår räknefärdighet, helst som han själv i Tekniska skolan i Stockholm inhämtat grundliga kunskaper i matematik. En dag prövade han min äldre bror och mig och fann, att vi enligt hans mening kommo för långsamt fram. Han tog då fram Zweigbergks lärobok, som vi eljest också måste räkna extra i hemma, och lärde oss de fyra räknesätten i decimalbråk på en liten stund. Hans förklaringar voro korta och effektiva: räkna, som det vore hela tal, och sätt komma enligt anvisningarna! Vi försökte med ett tal i varje räknesätt och det gick utmärkt. Sedan ansåg han, att vi borde kunna den konsten, som vi dock ålades att så småningom öva in grundligt med uträkning av alla exemplen. Dagen efter förklarade vi för läraren, att vi nu lärt oss decimalbråk. Tyvärr prövade han oss, och därvid befanns det, att vi ingenting förstodo av vad vi gjorde. När läraren sedan vid ett besök i vårt hem diskuterat saken med far, slutade denne upp att fuska i pedagogyrket.

Det mest brukade straffet var att stå i bänken. Atskilligt smusslades det med öppna läxböcker i långbänkarna. (Det var ju lätt att ha boken liggande uppslagen på hyllan under bordet.) Den, som överraskades där-

med, måste sedan stå under lektionen, och då var det omöjligt att fuska. Ett annat mycket använt straff var att nödgas stå i skamvrån. Straffet gjordes strängare genom att den felande fick ställa sig mitt på gången med sopskyffel och borste e. d. i händerna. Den unge läraren höll en god disciplin, och det var inte värt för de stora pojkar att morska sig.

Ordningen var dock icke alltid den bästa under den långa middagsrasten. Läraren bodde nämligen icke i skolhuset — han var ju bara vikarie — utan var inackorderad ett stycke därifrån, varför vi barn voro ensamma herrar, när han gick hem för att äta. De flesta av oss hade så lång väg, att de måste ha matsäck med sig. Men även de, som i likhet med mig bodde nära till, ville ogärna gå hem, ty man hade så förfärligt roligt under middagstimmen. Dit hörde bl. a. kyrkvaktarens aldrig sinande barnskara, som vissa tider på året, då fadern tagit in sitt matskott, vartill hörde präktiga råglimpor, med avund från mången bättre situerad sågos äta sina tjocka »bullskivor», fastän de bodde blott ett par minuters väg från skolan. Mina syskon och jag hörde ock till dem, som hemma tiggde och bådo att få stanna kvar i skolan, änskönt vi gott kunde hinna hem under den långa rasten. Under denna gjordes mycket fuffens, som följdes av stränga rannsakingar. Något särskilt fult streck kan jag likväl icke påminna mig.

Mest lekte vi varjehanda rövarlekar i den till skoltomten gränsande skogen. Det var något hemskt lockande över denna skog. Där bodde »vittra», de små underjordiska. Vi, som måst stanna kvar för att städa och hugga ved, hörde ofta vitterhunden skälla i skymningen. Detta inverkade dock mindre på oss, ty vi voro i viss grad hemvana med de osynliga. Men för de spöken, som höllo till där uppe i grandunklet, voro vi förskräckligt rädda. Och gengångare fanns det gott om, för där låg kolerakyrkogården. Den hade sista gången skördat bl. a. så gott som en hel by, och det levande vittnet därtill, enögde och krutstänkte bergsprängaren Edin, som en gång gått som förladdning ur en brunn, han höll på att gräva, var allas vår symnerligen gode vän och hjälte. Alla visste vi, att han ensam vågat sig in i den pestsmittade byn, stannat där och skött de sjuka, då varken läkare eller präst hade mod att bege sig dit. På dagen strövade vi gärna där uppe i den mystiska skogen, men då det blivit dunkelt, vågade sig ingen dit upp.

Ofta nog tvungos vi likväl att stanna kvar i skolan efter skymningens inträde. Pojkar och flickor måste nämligen gruppvis turas om att städa och att elda. Det förra arbetet tillhörde flickorna, som dröjde kvar efter skoldagens slut och torrsopade. Även de för veckan utsedda eldarna begagnade samma tid till att såga och hugga upp veden till följande mor-

gon samt bära in den. Huggningen översteg stundom våra krafter, varför läraren rätt ofta ingrep och hjälpte oss. När vi sedan på kvällarna gingo hem, skockade vi oss tätt tillsammans och aktade oss noga för att begagna den korta genvägen genom skogen. I stället togo vi en tre, fyra gånger så lång omväg åt kyrkan till. På morgonen gällde det att vara tidigt i skolan för att hinna elda upp den stora kakelugnen och kaminen. Dessa uppdrag utförde vi likväl med stort nöje. Och något knot däröver tror jag icke hördes från lärjungarnas sida. Men föräldrarna voro missnöjda, och strax efter min avgång från skolan lär en särskild städerska ha anställts (1886).

Dukar och luftning i Levide.

Av folkskolläraren *Reinh. Cederlund* (12/11 1891), nu Hemse.
Jfr Årsböcker i svensk undervisningshistoria n:r 8 s. 65—80.

Jag undervisar i en skolsal, som visserligen är ganska stor — omkring 215 kbm — men som saknar varje den minsta anordning för ventilation annat än genom dörrar och fönster. Uppvärmningen sker genom en gammal kakelugn, som är så funtad, att vid vissa vindar ger han oss icke blott del av sina varma känslor utan även ett övermått av rök. Vi få därför högsta möjliga nytta av vår sura ved. Jag har i skolan 54 i allmänhet mycket lindrigt rentvagna barn. Även deras kläder tåla vid en grundligare rengöring. När alla dessa 54 traskat längre eller kortare väg till skolan i smuts och regn och framkomna bli rökta och lindrigt uppvärmda av kakelugnen, sprida de en doft som är obeskrivlig och bör kännas för att till fullo uppskattas. Har man anlag för sjösjuka, bör man bita ihop tänderna och tiga tills vädring skett, annars går det aldrig väl.

Min företrädare på platsen var en ärans man med god mage och långpipa. Med denna från morgon till afton ständigt bolmande sökte han skydda sig mot odören och rökte i kapp med kakelugnen. Tog denna senare vinsten, sändes barnen helt enkelt hem.

Konsten att röka har jag ännu inte hunnit lära mig, varför jag till skolrådets förskräckelse tillgripit en för dess ledamöter ofattlig åtgärd — jag öppnar ett fönster; — ibland två — under rasterna och kör ut barnen i friska luften. Det har jag ju alltid gjort under de två år jag tjänstgjort här och jag har ju flera gånger fått påstötning att akta mig för slika dårskaper som att öppna ett fönster, när det är kallare ute än inne.

Ännu en sak. När jag kom hit, var den oseden inrotad att alla flickor begagnade dukar på huvudet även inne i skolrummet, tjocka ylledukar om vintern och bomullsdukar om sommaren. Så hade ock deras

mödrar i hemmet. När de voro ute, sattes en hatt ovanpå duken. Jag försökte få bort dukarna åtminstone inne. Det väckte ovilja i hela socknen men så småningom vågade en och annan modig tös uppträda barhuvad i skolan. Jag berömde dem duktigt och snart var hälften av flickorna barhuvade. De övriga fingo *befallning* att ta av dukarna. Men de flesta skyllde på tand-, öron- och huvudvärk och värk i nacken och jag tror nästan i hårflätorna med, varför jag för fridens skull ej vågade hålla på befallningen. En flicka, dotter till en skolrådsledamot, befanns ha tre dukar på huvudet och två på halsen. När böner och befallningar ej hjälpte, tog jag mig en dag orådet före att klä av henne två huvuddukar och lät henne behålla en liten silkessjalett om öronen. Tog även en duk av halsen men lät henne behålla även där en silkesduk, som var bunden två varv om halsen. Erbjud mig även hjälpa henne på med alla dukarna, när hon skulle gå hem på kvällarna och när hon skulle ut under rasterna. Efter den betan stannade tösen hemma och var sjuk på sin käre pappas befallning.

I dag kom skolrådets ordförande åtföljd av två ledamöter, präktiga karlar alla tre förresten. De kommo mot slutet av första lektionen på eftermiddagen och hörde på till timmens slut. Jag hade ju aldrig sett en slik syn förr, att skolrådet kom till skolan en vanlig skoldag och jag anade att det stod i samband med de många dukarna. Vid timmens slut fingo barnen gå ut och jag öppnade ett fönster som vanligt. Vädet var litet kyligt med svag vind, marken torr och frusen. En av ledamöterna upplät sin mun och frågade, huru jag såsom kristen kunde ha hjärta att köra ut barnen i kölden samt öppna dörrar och fönster i slikt väder. Jag ansåg att vädet var förträffligt att rensa både lungor och skolsal med och att det just var av omtanke om barnens hälsa som vädringen skedde.

Under detta samtal gick ordföranden och stängde fönstret. Jag bad honom då vördsamt att gå ut, ifall han inte tålde drag, och så öppnade jag samtidigt ett fönster på motsatta sidan. Efter vartannat stängde han därpå två fönster som jag efter vartannat öppnat och samtidigt därmed öppnade jag de två fönster han nyss stängt. Allt under tystnad.

När tiominutersrasten var till ända, kallade jag in barnen och stängde fönstret. Ordf. hade spelat ut sin roll och hade ingenting att säga, men en av ledamöterna öppnade sin mun, talade och sade: »Jag hoppas nu att du efter detta förstår att inte vädra *mer än nödigt är*». Det lovade jag alldeles säkert; »*aldrig* mer än *nödigt är*», försäkrade jag. »Då är det bra», sa han »och då hoppas vi att vi med detta besök räddat barnens hälsa och även några kaster ved».

Examen i Ruskeby folkskola på 60-talet.

Spex att uppföras på bygdemål. Föreliggande edition har skånsk accentuering, men platsen finns icke på någon karta angiven och tidsuppgiften »60-talet» är hitsatt på en höft. Den eller de okända författarna ha tydligen haft att tillgå vissa reminiscenser, utbroderade »historier» och gott skämtlynne. Att opuset slagit an, framgår däraf att det uppförts ett stort antal gånger i olika ungdomskretsar; så t. ex. i radio (15/5 1935), i Visby flickskola samt vid Falu folkskoleseminariums och Västerås och Lunds småskoleseminariers 50-årsjubileer. Sistnämnda institutions rektor Fil. lic. Anna Steiner har överlämnat föreliggande edition, som här återges ej minst därför att den äger väsentliga företräden framför den utformning som trycktes av Mats Stenström 1923.

Sedelärande (ehuru, enligt vår tids sätt att se, undermåliga berättelser om den ståndaktige gossen och om andra lika onaturliga barn ingingo i Cnattingii och andra filantropinistiskt färgade läseböcker för hundra år sedan (och blevo långt senare föremål för lustiga travesteringar, t. ex. i *Falstaff* En var sin egen professor).

Scenen föreställer ett skolrum från längesedan.

Personer. Lärarinnan Anna Larsdotter.

Elever: Nämndemannens Lucinda, i köpetyg och kängor.
Pernilla. Viktoria. Bengta. Ola. Alla i vadmalskläder och träskor.

Barnen komma in med korgar och knyten fulla med mat till lärarinnan och säga: »Hälsa från mor och lämna detta».

Lärarinnan: »Hälsa mor och tacka». (Barnen ställa sig på sina platser, och när alla barnen kommit in, säger lär.: »Sitt ner»! På samma gång slår hon hårt i bordet med en pekpinne, så att barnen hoppa till.)

Lär.: »Ja, nu skulle vi börja med innanläsning. Slå upp sidan 7 i läseboken »Små sedelärande berättelser». Börja och läs, Bengta!»

Bengta: »Den ståndaktige lille Konrad. Spring nu ut och lek snälla lekar, förmanande Konrads fromma moder». (Läses släpande och entonigt).

Lär.: »Du ska inte säga förmanande utan förmanade. Hur många sorters a-ljud ha vi, Bengta?»

Bengta: »Tre». (Gapar och svarar sävligt).

Lär.: »Säg exempel, Lucinda». (Lucinda säges långsamt och inställsamt, ty hennes far är nämndeman).

Lucinda (viktig men kvick): »A-ljudet uttalas långt såsom i cigar eller kort som i cigarr-stump eller också kan det för välljudets skull få en dragning åt ä, t. ex. märk och pärk» (mark och park).

Lär. (belåten): »Ja, de var rätt. Fortsätt och läs, Viktoria!»

Viktoria: »Konrad sprang ut då mötte han den elake Janne. Janne var

alltid elak och smutsig, varför de snälla barnen voro förbjudna att leka med honom. Kom sade Janne kom sade han, så gå vi och »nalla» päron i skomakarens trädgård!»

Lär.: »Vad kallar man de tecken, som stå på båda sidor om »nalla», Bengta?»

Bengta tiger.

Lär. (pekar med pekpinne på Ola): »Ola»!

Ola (snörflar och talar genom näsan, torkar sig på skjortärmen): »Situationsteken».

Lär.: »Varför står detta teken kring detta ord, Pernilla!»

Pernilla: »Nalla de e' ett rälit ord».

Lär.: »Varför sätter man dylika teken kring dylika ord, Pernilla!»

Pernilla: »På det att man städse må hava dem för ögonen och lägga märke till dem.»

Lär.: »Fortsätt och läs, Pernilla!»

Pernilla (hackigt och darrande): »Nej sade Konrad min fromma moder har förbjudit mig att »nalla» päron. Efter en stund hörde han ett skrik. Skomagaren hade o-o-o-oförmodat upptäckt Janne och strafade honom med sväng-sväng-svängremmen.» (Det sista skrikes ut.)

Lär.: »Fortsätt och läs, Lucinda!»

Lucinda (flytande): »Då föll den ståndaktige lille Konrad på sina knän och fällde tacksamhetens tårar, för att han denna gången undgått frestelsen. Men i morgon ska han gå till skraddaren och »nalla» plommon, för då vet han med säkerhet, att skraddaren är i stan ett och en halv mil härifrån. Moral: »Den, som lyder, går det väl, även om han plommon stjäls.»

Lär.: »Låtom oss nu alla upprepa moralen i tjör (kör)!» (Slår hårt i bordet: barnen hoppa till och resa sig upp).

Barnen: »Den, som lyder» osv.

Lär. (slår åter hårt i bordet, och barnen sätta sig): »Hur många slags ord ha vi, Bengta?»

Bengta: »Enstaviga, tvåstaviga, trestaviga och flerstaviga.»

Lär. (misslynt): »Nej! (Överdrivet vänligt:) Nå, du Lucinda!»

Lucinda (stolt): »Enstaviga, tvåstaviga, trestaviga, fyrstaviga och flerstaviga.»

Lär.: »Säg ett enstavigt ord!»

Viktoria: »Lök».

Lär.: »Hur ser en lök ut?» (Barnen tiga och se frågande ut.) »A, det vet ni väl! En lök det är ju liksom ett upp- och nervänt klot, fast det är ju något mindre.»

Lär.: »Säg ett tvåstavigt ord, Viktoria!»
 Viktoria (tiger).
 Lär.: »Ola!»
 Ola: »Kapell.»
 Lär.: »Det var rätt. Stava till kapell!»
 Ola: »K a, ka, p e l l, pell, kakapell.»
 Lär.: »Vad är ett kapell?»
 Pernilla: »Ett kapell det är ett mindre gudeligt trähus.» (Glädjesträlände efter att ha kunnat klara något så svårt.)
 Lär.: »Ja, men det kan också vara ett mindre gudeligt stenhus?»
 Pernilla (med en suck): »Ja». —
 [Ola tappar några spik på golvet.]
 Lär. (höjer pekpinnen varnande mot honom och säger): »Ola, har jag inte sagt dig många gånger, att du ska veta hut (=vara beskedlig)? — Säg ett trestavigt ord!»
 Lucinda (snabbt): »Linie».
 Lär.: »Stava det!»
 Lucinda (i ett andedrag): »L i n i e».
 Lär.: »Vad är en linie?»
 Lucinda: »Ett linie är ett streck.»
 Lär.: »Vad känner du för streckar?»
 Lucinda (stolt): »Raka och krokiga».
 Lär.: »Vad kallas en streck, som varken är rak eller krokig?»
 Lucinda: »Sned».
 Lär.: »Säg ett flerstavigt ord!»
 Pernilla: »Meteoor».
 Lär.: »Vad är en meteoor?»
 Pernilla (glädjesträlände): »Meteoor är en sten, som ränner i luften».
 Lär.: »Vad kan man då ge den för ett annat namn?»
 Pernilla: »Rännesten».
 Lär.: »De var bra. Nu kommer vi till det älskade fäderneslandet och dess räddare, som var, Ola?»
 Ola: »Gustav Eriksson Vasa».
 Lär.: »När föddes Gustav Vasa, Pernilla?»
 Pernilla (som slöt till): »På en maskeradbal i Stockholm 1792».
 Lär.: »Nej, nu tänker du på en annan. Var föddes Gustav Vasa, Lucinda?»
 Lucinda: »Gustav Vasa föddes på Lindholmens gård i Uppland och blev vid tiden för danskarnas stora upptåg, hä-ä-ärtåg. Aj, Pernilla kniper mig!»
 Lär.: »Pernilla!» — — — »Vad kunde han ej då motstå, Bengta?»

Bengta: »Sitt begär att komma hem och kämpa för det älskade fäderneslandet. Under ett förkläde flydde han till Sverige».
 Lär.: »Hur stod Gustav Vasa i Dalarna, Pernilla?»
 Pernilla: »Som en blix».
 Lär.: »Ja nu komma vi till Gustavs äventyr i Dalarna, men de hör till läseboken, så de hoppa vi över. Vartill valdes Gustav Vasa?»
 Ola: »Till sin och Sveriges styrelse».
 Lär.: »Ja, de står i läseboken, att dalkarlarna valde honom till sin och Sveriges styrelse. Hur många dalkarlar va de?»
 Ola: »Några tusen och trehundra».
 Lär.: »Säg något, som beslöts under Gustav Vasas regering!»
 Pernilla: »Prästerna fingo lov att gifta sig».
 Lär.: »Vad kallas den lagen, som säger, att prästerna fingo slippa att gifta sig?»
 Ola (flinande): »Lagen om hemfriden».
 Lär.: »Vad kalla vi denna lag med ett annat namn?»
 Pernilla: »Andliga frälset eller släktet».
 Lär.: »Ja, de var rätt. Nu ska vi ha några räkneexempel. Vad gånger vad, nej jag menar, vad gånger två är lika med 16, Bengta?»
 Bengta: »8 gånger 2».
 Lär.: »Vad gånger 2 är lika med 10?»
 Bengta: »2 gånger 5».
 Lär.: »Passa nu på, för nu blir det svårare, för se nu vänder jag om. Vad gånger vad är lika med 36?»
 Pernilla: »3 gånger 12».
 Lär. (otålig): »Nej; du Bengta?»
 Bengta: »2 gånger 18 är lika med 36».
 Lär.: »Nej, nå du nämndemannens Lucinda?»
 Lucinda (förnämt): »6 gånger 6 är lika med 36».
 Lär. (med betoning): »Ja, de var rätt! Har jag inte sagt er många gånger, att när jag säger vad gånger vad, så ska de vara lika tal. Vad gånger vad är 16?»
 Viktoria: »4 gånger 4 är lika med 16».
 Lär.: »Hur många tvåöres bullar kan du få för 10 öre?»
 Ola: »Sex».
 Lär.: »Nej, det var fel! Nå, du Lucinda».
 Lucinda: »Fem».
 Ola (flinande): »Ja, men se min far är så bekant med bagaren, så jag får alltid en till på köpet».
 Lär.: »Ja då tar vi ett annat exempel. Ja jag kunde ju också sagt:

hur många tvåöresbullar innehålles i tio öre?» — Från Grishult till Nils Pers är där dubbelt så långt som ifrån Grishult och till nämndemannens. Om jag nu skickar Ola från Nils Pers och Lucinda från nämndemannens, vem kommer fortast till Grishult?»

Lucinda (förnämt): »Nej, jag får inte lov att gå med statarepågar».

Lär. (urskuldande): »Nej, nej visst. Ja då tar vi Pernilla i stället».

[Pernilla och Ola vända sig förtjusta mot varandra].

Ola: »Jag har hittat en genväg genom skogen, så jag kommer nog lika fort».

Lär.: »Jaså, ja då tar vi ett annat exempel då. Om man har en värmekamin, så sparar man hälften av veden. Hur mycket sparar man då, om man har två sådana värmekaminer?»

Pernilla: »All veden».

Lär.: »De var rätt! Ja så kommer vi till fåret. Häng upp fåret, Ola, till åskådning!»

[Ola går fram, klampar med sina träskor, tappar ett par spik, vänder upp och ned på planschen, innan han kan få den rätt, tittar då på Pernilla, som nickar, att det är rätt.]

Lär. (slår hårt i bordet; barnen resa sig ögonblickligen): »Vad är detta?»

Barnen: »Detta är ett får».

Lär. (slår i bordet; barnen sätta sig): »Vad har fåret fram till?»

Pernilla (ser begrundande på planschen): »Fram till har fåret sitt huvud».

Lär.: »Vad har fåret baktill? Ola!»

Ola: »Baktill har fåret sin rompa».

Lär.: »Det heter inte rompa utan svans. Hur var det, Lucinda, kan du stava till svans?»

Lucinda (stolt): »S v a n s, rompa».

Lär.: »Nej det heter svans. Hur var det?»

Lucinda (förnämad): »Svaans».

Ola (räcker upp handen): »Lärrarinnan, får jag inte gå hem ett slag?»

Lär.: »Vad då för?»

Ola: »Jo, för vi ska ha plättar därhemma till middag i dag, och om jag inte skyndar mig hem, så äter Truls upp allihopa».

Lär.: »Ola, hur många gånger har jag inte sagt dig, att du ska veta hut?!»

Lär.: »Vad har fåret utanpå sig?»

Bengta: »Utanpå sig har fåret to».

Lär.: »Det heter inte to utan ull. Hur var det?»

Bengta: »Ull».

Lär.: »Vad har fåret inuti sig?»

Lucinda: »Inuti sig har fåret ett sjelett».

Lär.: »Detta svåra ord vilja vi alla upprepa i tjör».

Barnen: »Inuti sig har fåret ett sjelett».

Ola blir efter och till sist hör man honom ensam säga: »en schalett».

Lär.: »Vad kan man göra med fårets ull?»

Bengta: »Fårets ull kan man klippa».

Lär.: »Vad kan man säga om fåret?»

Lucinda: »Fåret är ett tålmodigt djur, för man kan klippa dess ull».

Lär.: »Vad kan man mer säga om fåret?»

Lucinda: »Fåret är ett musikaliskt djur, för av dess tarmar kan man göra strängar».

Lär.: »Har fåret några fötter?»

Pernilla: »Fåret har fyra fötter, en fot i varje hörna». [Pekar mot planschen].

Lär.: »Det var inte svar på frågan. Har fåret några fötter?»

Lucinda: »Ja, fåret har några fötter».

Lär.: »Så kommer vi till det älskade fosterlandet, som Gustav Vasa befriade åt oss. Häng upp fosterlandet över fåret, Bengta!»

[Bengta hänger upp Sveriges karta.]

Lär.: »Hur indelas Sverige, Viktoria?»

Viktoria: »I Svealand, Norrland och Götaland».

Lär.: »Hur indelar vi det vidare, Lucinda?»

Lucinda: »I landskap, 13 stift och ett överstallareherrskaap».

Lär.: »Ja, det var rätt, du nämndemannens Lucinda. Var ligger Stockholm, Viktoria?»

Viktoria: »I Uppland».

Lär.: »Nej, Stockholm ligger i, Pernilla?»

Pernilla: »I Södermanland».

Lär. (otåligt): »Nej, nå du, nämndemannens Lucinda?»

Lucinda (stolt): »Stockholm ligger ingen stans».

Lär.: »Ja *de var rätt*. Har jag inte sagt er många gånger, att Stockholm ligger ingen stans, för det ligger mitt emellan Uppland och Södermanland. — Varav lever befolkningen i Skåne?»

Lucinda (snabbt): »Av ax och säd».

Lär.: »I Bohuslän lever befolkningen av, Pernilla?»

Pernilla (drömmande): »Av sill».

Lär.: »Varav lever nästan hela befolkningen uteslutande i Norrland?»

Bengta: »Av trä».

Lär.: »Och slutligen, varav lever befolkningen uteslutande i Dalarna?»

Ola: »Av koppar, järn och natt- natt- laggkärl».

Lär.: »Säg någon stad i Skåne?»
Pernilla: »Malmö».
Lär.: »Var ligger Malmö?»
Ola: Malmö ligger i Skåne».
Lär.: »Det var rätt. Men vem bor i Malmö?»
Lucinda: »Landshövdingen bor i Malmö».
Lär.: »Säg någon annan stad!»
Lucinda: »Lund».
Lär.: »Vem bor i Lund?»
Lucinda: »Biskopen».
Lär.: »Kan ni fler städer i Skåne, Ola? [Ola tiger.] »Du ska säga Trellebörj».
Ola: »Trellebörj».
Lär.: »Vem bor i Trellebörj, Ola?»
Ola: ??? Pernilla: ??
Lucinda: »Ingen bor i Trellebörj».
Lär.: »Nej, ingen bor i Trellebörj, och därför är Trellebörj ingen stad».
— »Ja, nu tar vi den där sången, som vi ha övat så mycket på.»
[Lärrinnan sysslar med sina böcker.]
Ola (vinkar på sin far): »Far, far, här är jag!»
Lär.: »Ola, vet hut!»
[Lärrinnan slår takten, alldeles galet. Barnen sjunga falskt, och Ola kommer hela tiden efter. Någon lämplig sång utväljes, t. ex. »Du gamla, du fria». Sedan säger lär.: »Eftersom det gick så bra, så tar vi den andre också!» Varefter sjunges en ny sång.
Barnens föräldrar, som sitta utmed väggen och lyssna på sina barn och tala om grödan osv., få tåror i ögonen vid den vackra sången. Sedan denna är slut, stiger nämndemannen fram.]
Nämndemannen: »Eftersom vår högtärade och avhållne herr kyrkoherde inte är närvarande, så har jag blivit uppdragen till att säga några väl valda ord. De kunskaper, som här i dag ha blivit avlagda, visa, att ett noggrant arbete har blivit träget utfört. Och vi hoppas, att vi alltid få behålla vår duktiga lärarinna hos oss. [Lärrinnan niger.] Somliga av er äro ju flitiga, andra äro mindre flitiga, men jag som så väl känner er alla, vet ju, att icke alla äro lika lättfärdiga. Somliga äro ju senfärdiga, som t. ex. du, Pernilla. [Pernilla suckar.] Andra äro ju lättfärdiga, som t. ex. Lucinda, lärrinnan och jag. Emellertid vill jag förmana eder att bemöda eder. Jag vill förmana och tillhålla föräldrar och målsmän att

hålla sina barn till flit och sedlighet även om de äro svårfattliga. Så har jag att omtala, att ett nytt läroämne kommer att införas nästa år, som kallas jämnasteg [=gymnastik]. Men jag för min del anser, att det är lika hälsovådligt som att åka på villumsoped [=velociped]. Men som väl är, är det inte tvunget, att ni ska vara med i det. Ja nu är det slut på detta läsåret, och så får jag önska er allt gott under det kommande året, och jag hoppas, att ni ska återkomma friska och solbrända till kropp och själ.»

[Föräldrarna tacka för sina barn.]

Lärrinnan (slår i bordet): »Ja, nu är det slut på denna examen».

Fem bilder av »skådespelare» i Lund.

Ynglingar å Lunds folkskoleseminarium 11/9 1926. Fr. v. Stående: Sondén, N. A. Nilsson, Arv. Andersson, Blohmé; K. Bengtsson o. Mölleberg (nämndemanspar). Sittande: Forsberg, Edvardson, Lovén (Lucinda), Aug. Andersson, Evald Olsson, Erik Jönsson, Nils Ahlgren (lärrinna).

Elever vid Lunds småskoleseminarium 12/3 1923.
 Ola («pojken» i skjortärmarna): Helga Larsson.
 Den avspisande Lucinda: Karin Mellin (sedermera doktorinnan Noder-
 mann). Den vänligare: Pernilla: Greta Kristensson.

Ovan: Från vänster till höger: en torparmora: Hanna Jonsson, en tor-
 pare: Hulda Jakobsson, Viktoria: Olga Andersson, Bengta: Anna Anders-
 son, lärarinnan: Rut Persson, Ola: Helga Larsson, Pernilla: Greta
 Kristensson, Lucinda: Karin Mellin, nämndemannen: Elisabeth Johans-
 son, nämndemansmorar: Gunhild Svensson.

Nedan: En torparmora: Hanna Jonsson, en torpare: Hulda Jakobsson,
 nämndemansmorar: Gunhild Svensson, nämndemannen: Elisabeth Johans-
 son, lärarinnan: Rut Persson, Viktoria: Olga Andersson, Bengta: Anra
 Andersson, Pernilla: Greta Kristensson, Lucinda: Karin Mellin, Ola:
 Helga Larsson.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Artiklar rörande församlingar, lärare etc. under följ. tidsavsnitt	Förf. eller upptecknare	Sid
<i>A. Svar å Landsmålsarkivets frågelista 31, som var tryckt i ÅSU n:r 26.</i>		
Uppsala stift Veckholmsbygden	näst före 1842 Carl Johansson	3
Skara „ Bitterna pastorat.....	1843—1874 Edit Svensson o. a.....	4
Västerås „ Kumla i Västmanland	1840—1890 Axel Larsson	10
„ „ Orsa i Dalarne	1847—1858 H. J. Borbos	28
„ „ Rättvik och i viss mån Boda	1867—1920 Erik Berg	29
Karlstad „ Ölme, Kroppa, Lungsund...	1845—1875 Anton Sandberg m. fl. ...	32
Visby „ Färö och blivande professor		
	C. Norrby..... 1855 o. f..... Fina Boström, Elli Herlitz	38
Härnösands „ Frostviken (partiellt) c:a ...	1850—1900 Levi Johansson	41
Luleå „ Burträsk (Västerbotten).....	1870-talet..... J. A. Granlund, A. Lundberg	59
„ „ Nederluleå (Norrbotten)...	1842—1869 Aug. Nordström	62
„ „ Vilhelmina (södra Lappland)	1840—1850-talen O. P. Pettersson	69
Tillägg: Ordförklaringar etc. till förestående uppsatser		75
<i>B. Minnen från Tärna folkhögskola ... 1875—1910 Cecilia Bååth-Holmberg ...</i>		
<i>C. Nedteckningar förnämligast om barnundervisningen, insända till utg.</i>		
Uppsala stift Morkarla, Sigtuna (och		
	Voxna)	1854—1871 A. E. Sahlström
Linköping „ Vikingstad	1875—1929 J. R. Rydberg	99
Skara „ Edåsa, Varola, Lerum	1856—1925 F. E. Edgren.....	109
„ „ Malma och Vättlösa	1888—1925 A. G. Wahlin	115
Växjö „ Vrigstad	1856—1861 Karl Thunander	118
Gbg „ Marbäck	1867—1925 J. G. Vallén	120
Lunds „ Göddelöv, Sövestad, Ystad,		
	Balkåkra	1837—1849 Olaus Engström
„ „ Osby	1875 Cecilia Francke.....	132
Västerås „ Västerås skolhus	1860-talet Åke Lundkvist.....	135
Visby „ Grötlingbo	1847—1876 C. J. Söderberg	137
„ „ Hälsovård i Levide.....	c:a 1890 Reinh. Cederlund.....	148
Härnösands „ Nätra och Säbrå	1878—1886 P. Norberg	143
<i>BILAGA: Skolexamen i Ruskeby på 60-talet. Okänd</i>		
		150